

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย

THE INFLUENCE OF PĀLI LITERATURE OF PAÑÑĀSAJĀTAKA TO THAI SOCIETY

พระมหาปริชา มโหสถ (เส่งจีน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

สาขา พระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๔๑

ISBN 974-575-419-6

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาชาดกที่มีต่อสังคมไทย

พระมหาปรีชา มโหสถ (เส่งจีน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขา พระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๑

ISBN 974-575-419-6

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

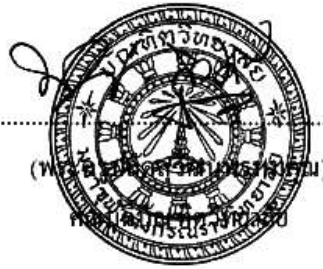
THE INFLUENCE OF PĀLI LITERATURE OF PAÑÑĀSAJĀTAKA TO THAI SOCIETY

PHRAMAHA PREECHA MAHOSATHO (SENGCHEEN)

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of Master of Arts
(Buddhism)
in
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand.**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา พระพุทธ
ศาสนา

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ประธานกรรมการ
(พระศรีปริยัติโมลี)

..... กรรมการ
(พระมหาไพเราะ จิตสีโล)

..... กรรมการ
(พระประสิทธิ์ ชุรสีทุโธ)

..... กรรมการ
(นายจ่านงค์ ทองประเสริฐ)

..... กรรมการ
(ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	๑. พระมหาไพเราะ จิตสีโล	ประธานกรรมการ
	๒. พระประสิทธิ์ ชุรสีทุโธ	กรรมการ
	๓. ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย

ผู้วิจัย : พระมหาปรีชา มโหสถ (เส่งจีน)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ :

๑. พระมหาไพเราะ	ฐิตสีโล	B.A., M.A., Ph.D.
๒. พระประสิทธิ์	ฐรติ ทุโร	Ph.D. (Econs.)
๓. ดร.สุทธิพงษ์	ศรีวิชัย	พธ.บ., M.Ed., Ph.D.

วันสำเร็จการศึกษา ๒๕/มีนาคม/๒๕๕๑

บทคัดย่อ

ในการศึกษาวิจัยอิทธิพลวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกนี้ ผู้วิจัยมีจุดประสงค์ที่สำคัญเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหนังสือปัญญาสชาดก เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลของหนังสือปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ เช่น สังคม วรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทยและนิทานพื้นบ้านของคนไทย เป็นต้น และเพื่อศึกษาถึงกลการสอนธรรมของพระเถระที่ใช้รูปแบบของชาดกเป็นแนวทางในการสอนธรรมะ

ผลของการศึกษาได้ข้อสรุปว่า

ในส่วนประวัติการแต่ง ผู้แต่งและสถานที่แต่งปัญญาสชาดก ไม่ปรากฏชัดเจนอน มีความเห็นหลากหลายออกไป การแต่งปัญญาสชาดกคงเขียนมาหลายสมัย ต่อมาได้มีพระภิกษุได้แต่งเข้าเป็นปัญญาสชาดก การรวบรวมเข้าเป็นชุดคงมีขึ้นในช่วงปี พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๑๐๐ ผู้แต่งนั้นน่าจะเป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ส่วนสถานที่แต่งคงเป็นในบริเวณเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความรุ่งเรืองทางภาษาบาลี สำหรับแนวการเขียน ผู้แต่งได้อาศัยแนวจากอรรถกถาชาดก และนำนิทานจากแหล่งต่าง ๆ มาอธิบายเป็น “ชาดก” ประกอบเรื่อง

ในส่วนที่แสดงถึงอิทธิพลที่มีต่อสังคมนั้น พบว่า ปัญญาสาขามีอิทธิพลต่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม ทั้งในระดับความเชื่อ พิธีกรรม หลักธรรมระดับศีลธรรมและโลกียธรรมและโลกุตระธรรม ปัญญาสาขายังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของสังคม โดยเป็นแหล่งบ่อเกิด “วิถีปฏิบัติ” ต่าง ๆ ของสังคมไทยมากมาย ทั้งส่วนที่เป็นวิถีปฏิบัติของชาวบ้าน และส่วนที่เป็นผลมาจากหลักการของพระพุทธศาสนา ส่วนในทางด้านที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมไทยและการละคร พบว่า มีชาดกอย่างน้อย ๒๑ เรื่องที่เป็น “ต้นแบบ” ของวรรณกรรมร้อยกรองของไทยจำนวน ๖๓ เรื่อง ปัญญาสาขายังเป็นต้นกำเนิดของบทละครในสมัยต่าง ๆ รวมทั้งเป็นต้นแบบเรื่องละครทางโทรทัศน์และรวมถึงที่เป็นภาพยนตร์ด้วย

ในส่วนที่ว่าด้วยการศึกษาถึงวิธีการในการประกาศพระศาสนา ผู้วิจัยพบว่า ผู้แต่งปัญญาสาขาก็ได้ใช้วิธีการ และรูปแบบในการประกาศหลักคำสอนของพระศาสนาที่ฉลาดยิ่งนัก การนำนิทานมาเล่าโดยมีหลักธรรมสอดแทรก ทำให้ผู้ฟังได้รับคติธรรมไปพร้อมกัน โดยไม่เบื่อหน่าย

ปัญญาสาขานับเป็น “แหล่งขุมทรัพย์” ที่ผู้รู้สามารถขุดหา “อาหารทางความคิด” ในด้านต่าง ๆ ได้ทุกด้าน ไม่ว่าเพื่อความบันเทิง คติธรรม หลักศาสนา ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต หรืออื่นใด.

Thesis Title : The Influence of Pāli Literature of Paññāsajātaka to Thai Society.

Researcher : Phramaha Preecha Mahosatho (Sengcheen)

Degree : Master of Arts (Buddhism)

Thesis Supervisory Committee :

1. Phramaha Phairoh Thitasilo. B.A.,M.A.,Ph.D.
2. Phra Prasit Dhurasiddho. Ph.D. (Econs.)
3. Dr. Suddhipong Srivichai. B.A.,M.Ed., Ph.D.

Date of Graduation 25 March 2541

ABSTRACT

The main purpose of the study of the influence of Pāli Literature is to study the history and origin of Paññāsajātaka; to study the influence of Paññāsajātaka to Thai society on different directions, for example, to society, to literary works, to the Thai traditional way of life, and Thai folk-tales; and to study the method that the former-elders propagated the Buddhist teaching through jāataka or the stories of previous life of the Buddha.

The results of the study are as follows:

Regarding to the history and origin of the book, there is no clear answers. Most scholars have various and different ideas. In my conclusion, it was written in different times and different ages by many writers. Later on, about 2000-2200 B.E., there are some Chiang Mai - monks who became the authors of this book, had collected all stories in one book under the name "Paññāsajātaka." The monks wrote this book in Chiang Mai since at that time Chiang Mai was the center of Pāli study. For the method of writing, the authors imitated the structure of the jāataka-commentary by talking about Thai folk-stories as the tales.

As the influence to Thai society is concerned, it was found that this book has a lot of impact in propagation of Buddhism, in every level, either belief, rites and rituals, moral, worldly level or transcendental level. This books also has many impacts to the origin of “Thai traditional way of practices” of people at that times through the teaching of the Buddha. For the impact to literary works and performances, there are at least 21 stories from this book that become “story-model” for the poets to write 63 poetries. Beside, the stories in this book are the origin of plays and performances in different periods. Now the stories are filmed on TV and movies.

As regard to its impact on the method of propagation of Buddhism, the teaching or explaining the Dhamma with folk-talse is the most intelligent method. The learners could learn the Dhamma without being bored, but with joy.

From the above evidences, Paññāsajātaka is “the treasure of wisdom” that the educated man can find “mental-food” for their different aims, either for fun, Dhamma, religious teaching, history, way of lifes, or others.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพราะได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้จาก บรรดาคณาจารย์จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และจากสถาบัน อื่น ๆ อีกหลายท่าน บรรดาคณาจารย์เหล่านั้นเป็นผู้จุดประกายแห่งปัญญาให้เกิดขึ้น ซึ่งนับเป็น จุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุด ผู้วิจัยขอขอบพระคุณและขออนุโมทนาต่อคณาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง ๓ ท่าน คือ พระมหาไพเราะ จิตสโร, พระประสิทธิ์ รุสสิทุโร และ ดร.สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย พร้อมด้วย พระมหาสุรเดช สุรסקโก ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.(พระพุทธศาสนา) อุทัยธานี ซึ่งได้กรุณาให้คำแนะนำ ตรวจสอบและแก้ไขวิทยานิพนธ์จนสำเร็จตามความมุ่งหมาย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระครูประภากรวิชัย (ประทวน ป.ธ.๔, พธ.บ.) วัด โพธิ์งาม รองเจ้าคณะอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท ผู้มีอุปการคุณเป็นอย่างสูง ในการให้การ อุปถัมภ์ทุก ๆ อย่าง และขออนุโมทนาต่อผู้มีพระคุณทั้งหลาย ซึ่งมี น.ส.ฉวีวรรณ ทรัพย์เสน บรรณารักษ์ ๖ หอสมุดแห่งชาติ ผู้มีพระคุณทางด้านหนังสือของหอสมุดแห่งชาติทุก ๆ เล่ม พระครูอาทรสุทธิวัฒน์ เจ้าคณะแขวงบางกะปิ และเจ้าอาวาสวัดเทพศิลา นายธานี-นางชูศรี บัวสิงห์ นายอุทัย-นางวาสนา บัวสิงห์ ผู้อุปถัมภ์และถวายปัจจัยในการพิมพ์วิทยานิพนธ์นี้ ขอขอบพระคุณ พระครูใบฎีกาสันต์ ทวยรุกโข เจ้าหน้าที่ห้องสมุดบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณ- ราชวิทยาลัย และขอขอบคุณทุกท่านที่มีอุปการคุณที่มิได้ออกนาม

ประการสุดท้าย ผู้วิจัยขออุทิศส่วนบุญกุศลนี้ให้แก่ผู้มีพระคุณทั้งหลาย ซึ่งมีคุณ โยมพ่อช่วง คุณโยมแม่พยุງ เส็งจีน เป็นต้น และกัลยาณมิตร ตลอดถึงสรรพสัตว์โดยทั่วกัน.

พระมหาปรีชา มโหสถโต

๒๕ มีนาคม ๒๕๔๑

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๕)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๓. คำจำกัดความที่ทำการวิจัย	๓
๔. ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๘
๕. วิธีการดำเนินการวิจัย	๕
๖. ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย	๑๐
บทที่ ๒ ประวัติ ความเป็นมาของหนังสือปัญญาสชาดก	๑๑
๑. ลักษณะทั่วไปของหนังสือปัญญาสชาดก	๑๒
๒. สมัยที่แต่ง ผู้แต่ง และสถานที่แต่งหนังสือปัญญาสชาดก	๑๕
๒.๑ สมัยที่แต่ง	๑๕
๒.๒ ผู้แต่ง	๑๘
๒.๓ สถานที่แต่ง	๒๔
๓. กัมภีร์ชาดกในพระไตรปิฎก	๒๔
๔. อรรถกถาชาดก	๒๕
๕. อรรถกถาชาดกกับหนังสือปัญญาสชาดก	๓๒
๕.๑ โครงสร้างของอรรถกถาชาดกกับปัญญาสชาดก	๓๒
๕.๒ ที่มาของนิทาน	๓๒
๕.๓ จุดเด่นของปัญญาสชาดก	๓๔
๖. ความแพร่หลายของหนังสือปัญญาสชาดก	๓๔

บทที่ ๓	อิทธิพลของปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมไทย	๓๘
	๑. อิทธิพลของปัญญาสาตกที่มีต่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม	๓๙
	๑.๑ หลักศาสนาธรรมที่น่าเสนอ	๓๙
	๑.๒ ระดับของหลักธรรม	๕๐
	๒. อิทธิพลที่มีต่อวิถีชีวิตของสังคมชาวบ้าน	๕๕
	๒.๑ การนำเสนอภาพชีวิตที่เป็นจริง	๕๖
	๒.๒ อิทธิพลต่อคติความเชื่อพื้นบ้าน	๕๙
	๒.๓ คติความเชื่อที่มีพื้นฐานจากหลักพระพุทธศาสนา	๖๓
	๒.๔ อิทธิพลต่อการเป็นผู้สร้างความบันเทิงพื้นบ้าน	๗๖
	๓. อิทธิพลที่มีต่อวรรณกรรมไทยและการละคร	๗๖
	๓.๑ อิทธิพลที่มีต่อวรรณกรรมไทย	๗๗
	๓.๒ อิทธิพลที่มีต่อการแสดงละคร	๘๔
	๔. การบันทึกสภาพบ้านเมืองและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์	๘๕
บทที่ ๔	รูปแบบการสอนธรรมจากปัญญาสาตก	๘๙
	๑. พุทธวิธีในการสอน	๙๐
	๑.๑ เนื้อหาในการสอน	๙๑
	๑.๒ วิธีการสอน	๙๒
	๑.๓ กลวิธีสอน	๙๒
	๒. วิธีการสอนจากหนังสือปัญญาสาตก	๙๔
	๒.๑ เนื้อหาในการสอน	๙๔
	๒.๒ วิธีการสอน	๙๕
	๒.๓ กลวิธีสอน	๙๕
	๓. รูปแบบการสอนที่เป็นเอกลักษณ์ของปัญญาสาตก	๑๐๕
	๓.๑ การอ้างหลักกรรมเพื่ออธิบายป้องกันเหตุในปัจจุบัน	๑๐๕
	๓.๒ การอธิบายโดยใช้รูปแบบของสัญลักษณ์	๑๐๖
	๓.๓ การอธิบายความโดยการพรรณนาอานิสงส์	๑๐๖
	๓.๔ การอธิบายความและเนื้อเรื่องโดยให้ผู้อ่าน เป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์	๑๐๘

บทที่ ๕	สรุปการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๑
	๑. สรุปผลการวิจัย	๑๑๑
	๒. ข้อเสนอแนะ	๑๑๓
บรรณานุกรม		๑๑๔
ภาคผนวก		๑๑๘
ก.	พระนิพนธ์คำนำ ของ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ได้ทรงอธิบายไว้ในการจัดพิมพ์ปัญญาสาตกครั้งแรก)	๑๑๘
ข.	เปรียบเทียบจำนวนชาตกของประเทศต่าง ๆ	๑๒๐
ค.	เปรียบเทียบชาตกฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาต่างประเทศ	๑๒๒
	ค. ๑ เปรียบเทียบชาตกฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาพม่า	๑๒๒
	ค. ๒ เปรียบเทียบชาตกฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาลาว	๑๒๕
	ค. ๓ เปรียบเทียบชาตกฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาเขมร	๑๒๘
	ค. ๔ เปรียบเทียบชาตกฉบับภาษาไทยกับฉบับเขียงตุง	๑๓๑
ประวัติผู้เขียน		๑๓๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อพระไตรปิฎก ที่ใช้ในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ภาษาบาลี มหาจุฬาลงกรณปิฎก พุทธศักราช ๒๕๐๐ ใช้อักษรย่อดังนี้

อ.เอก.	ย่อมาจาก	อ.กุฏตรนิกาย เอกนิปาต
อ.เอกาทสก.	=	อ.กุฏตรนิกาย เอกาทสกนิปาต
อ.ติก.	=	อ.กุฏตรนิกาย ติกนิปาต
อ.นวก.	=	อ.กุฏตรนิกาย นวกนิปาต
อ.สตตก.	=	อ.กุฏตรนิกาย สตตกนิปาต
พ.อิตติ.	=	พ.ทุทกนิกาย อิตติวุตตก
พ.อป.	=	พ.ทุทกนิกาย อปทาน
พ.อุ.	=	พ.ทุทกนิกาย อุทาน
พ.จริยา.	=	พ.ทุทกนิกาย จริยาปิฎก
พ.ชา.	=	พ.ทุทกนิกาย ชาดก
พ.พุทธ.	=	พ.ทุทกนิกาย พุทธวงศ์
ที.ม.	=	ที.มนิกาย มหาวคค
ม.อุ.	=	ม.ขุณนิมิกาย อุปริปณณาสก
ส.นิ.	=	ส.ยุดตนิกาย นิตานวคค
ส.สพ.	=	ส.ยุดตนิกาย สพยตทวคค

การใช้เลขหมายรหัสย่อ จะระบุเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง เช่น พ.ชา. ๒๗/๔/๒ หมายถึง คัมภีร์พ.ทุทกนิกายชาดก เล่มที่ ๒๗ ข้อ ๔ หน้า ๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าในสมัยล้านนาไทย ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นช่วงที่มีการรจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลีมากที่สุด จนกล่าวได้ว่า เป็น “ยุคทองของวรรณคดีบาลี” จากสมัยดังกล่าว อิทธิพลของการรจนาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาบาลียังคงมีสืบต่อมาจนกระทั่งถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชวรนายก ทรงกล่าวถึงเหตุผลในการที่พระภิกษุได้รจนาคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้ว่า

“เกิดแต่เหตุที่ลัทธิพระพุทธศาสนาซึ่งถือกันในประเทศทั้งหลายข้างฝ่ายใต้ เช่น เมืองลังกา พม่า มอญ ไทย เขมร เหล่านี้ ถือตามลัทธิเดิม ซึ่งเรียกว่าลัทธิสาวกยาน คือ ถือตามเชิงอย่างพระอรหันต์พุทธสาวก รักษาพระไตรปิฎกอันเป็นหลักของพระศาสนาไว้ ตามที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้ทำสังคายนาไว้เป็นภาษามคร ไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นภาษาของตนเสียอย่างเช่นจีนแลธิเบต.....เพราะฉะนั้น ในบรรดาประเทศที่ถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิสาวกยาน พระสงฆ์เถระผู้ทรงพระศาสนาไว้จำต้องเรียนรู้ภาษามครสำหรับศึกษาพระไตรปิฎกด้วยกันทุกประเทศ ประเทศใดพระศาสนาจะรุ่งเรืองก็เพราะมีเถระในประเทศนั้นเล่าเรียนรู้ภาษามครมากด้วยกัน ประเทศใดความรู้ภาษามครเสื่อมทราม พระพุทธศาสนาในประเทศนั้น ก็ชื่อว่าเศร้าหมองอาศัยเหตุนี้ เมื่อมีผู้รู้ภาษามครเชี่ยวชาญเกิดขึ้นในประเทศใด ก็มักแต่งหนังสือไว้ในภาษามคร เปนอรรถกถา ฎีกาและโยชนา อธิบายความในพระไตรปิฎก แลแก้คำอธิบายของท่านผู้อื่นบ้าง เปนคัมภีร์สหทวิเสส อธิบายเวทียากรณ์ภาษามครบ้าง เปนพงศาวดารแสดงศาสนประวัติบ้าง การที่แต่งเป็นภาษามครเช่นนี้ ย่อมเปนประโยชน์ ๒ ประการ คือ เปนการสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ถาวรประการ ๑ เปนเกียรติดยศแก่

ประเทศของตน ว่า ได้บำรุงพระพุทธศาสนาเรื่องประการ ๑ การแต่งหนังสือเป็นภาษามคธเช่นว่ามานี้ จึงเป็นประเพณีมาแต่คัมภีร์คัมภีร์...”^๑

เหตุผลที่กล่าวไว้ตอนต้นว่า ในช่วงดังกล่าวเป็นยุคทองของวรรณคดีบาลีนั้น เห็นได้ชัดตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในคำนำของหนังสือปัญญาสาตกว่า

“...เมื่อพุทธศักราชราวในระหว่าง ๒๐๐๐ จน ๒๒๐๐ ปี อันเป็นสมัยเมื่อพระสงฆ์ชาวประเทศนี้ (ชาวเชียงใหม่) พากันไปเล่าเรียนมาแต่ลังกาทวีป มีการรู้ภาษามคธแตกฉาน เอาแบบอย่างของพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีป มาแต่งหนังสือเป็นภาษามคธขึ้นมาบ้างในบ้านเมืองของตน แต่งเป็นอรรถกถาธรรมาธิบาย เช่น คัมภีร์มงคลทิปนี เป็นต้นบ้าง แต่งเป็นเรื่องศาสนประวัติ เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลินี เป็นต้นบ้าง ตามอย่างเรื่องมหาวงศ์พงสาวดารลังกาบ้าง แต่งเป็นชาดก เช่น เรื่องปัญญาสาตกนี้เอาอย่างนิบาตชาดกบ้าง โดยเจตนาจะบำรุงพระศาสนาให้ถาวร และจะให้หนังสือซึ่งแต่งนั้นเป็นหลักฐานมั่นคงด้วยเป็นภาษาเดียวกับพระไตรปิฎก”^๒

“นับตั้งแต่อดีตมาจนถึงช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีหนังสือ ซึ่งนักปราชญ์แต่ก่อนได้แต่งไว้เป็นภาษามคธหลายเรื่อง ว่าแต่เฉพาะที่มีฉบับอยู่ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร บัดนี้มี ๒๔ เล่มด้วยกัน แต่ไม่ได้นับเรื่องชาดกหมวด ห้าสิบ เรียกว่า ปัญญาสาตก ซึ่งกล่าวกันมาว่าแต่งทางเมืองเวียงจันทร์เข้าในนี้ด้วย เพราะไม่มีหลักฐาน ที่มีหลักฐานแน่นอนนั้น คือ”^๓

^๑ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑, สังคดียวงศ์, แปลโดย พระยาปริยัติธรรม-ธาดา (แพ ดาลัญญ) , (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศิวิล, ๒๕๒๑), หน้า ๓.

^๒ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์คำนำ” ใน ปัญญาสาตก, ภาค ๑,๒ , (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๔๕๕), หน้า ค.

^๓ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑, สังคดียวงศ์ , หน้า ๓.

หลักฐานที่สามารถยืนยันว่าหนังสือมีจำนวน ๒๔ เรื่อง:-

“พระญาณกิตติเถระ แต่งที่เมืองเชียงใหม่ ๖ เรื่อง คือ

๑. โยชนาวินัย อธิบายข้อความในวินัย ซึ่งเห็นว่าในอรรถกถาและฎีกายังเข้าใจยาก ตลอดจนไวยากรณ์
๒. สัทธรรมสังคหะ ว่าด้วยสังคหิการแลปกิณณกรรมอย่างละเอียดละน้อย
๓. โยชนาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ อธิบายข้อความในพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ ซึ่งเห็นว่าอรรถกถาและฎีกายังเข้าใจยาก ตลอดจนไวยากรณ์
๔. โยชนาฎีกาพระอภิธรรมสังคหะ อธิบายข้อความในพระอภิธรรมสังคหะ ซึ่งเห็นว่าฎีกายังบกพร่อง ตลอดจนไวยากรณ์
๕. โยชนามูลกัจจายน อธิบายข้อความในคัมภีร์กัจจายน ซึ่งเห็นว่าอรรถกถาและฎีกายังเข้าใจยาก ตลอดจนไวยากรณ์
๖. คันทิทีปนี ภิกขุปาฏิโมกข์ ร้อยกรองข้อความในภิกขุปาฏิโมกข์ให้เข้าใจง่ายขึ้น เรื่องนี้แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๖

พระรัตนปัญญาเถระ แต่งที่เมืองเชียงราย ๑ เรื่อง คือ

๗. ชินกาลมาลินี (หรือ ชินกาลมาลีปกรณ์) ว่าด้วยระเบียบกาลแห่งพระพุทธเจ้า ตั้งแต่เริ่มมโนปณิธาน และประวัติศาสตร์ที่มาประดิษฐานในประเทศล้านนาไทย แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐

พระสิริมังคลาจารย์ แต่งที่เมืองเชียงใหม่ จำนวน ๔ เรื่อง คือ

๘. เวสสันดรทีปนิชาดก อธิบายด้วยเรื่องและศัพท์ ตลอดกระทั่งวิธีแบ่งคาถาในมหาเวสสันดรชาดก แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐
๙. จักรวาฬทีปนี ว่าด้วยเรื่องจักรวาล และสรรพสิ่งซึ่งมีอยู่ในจักรวาล คือโลกวิณาสแลโลกสันฐาน แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓
๑๐. สังขยาปกาสภฎีกา ว่าด้วยเครื่องนับ และเครื่องตวง ๖ อย่าง แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓
๑๑. มังคลัตถทีปนี ขยายความมงคลสูตรให้พิสดารออกไป แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๗

พระสุวรรณรังษี แต่งที่เมืองเวียงจันทน์ จำนวน ๑ เรื่อง คือ

๑๒. ฎีกาคันถาภรณ์วิจารณ์ อธิบายคัมภีร์คันถาภรณ์ ที่ว่าด้วยนิบาตศัพท์ต่าง ๆ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๘

พระนันทาจารย์ แต่งที่เมืองเชียงใหม่ จำนวน ๑ เรื่อง คือ

๑๓. สารัตถสังคหะ รวบรวมธรรมที่เห็นว่าเป็นสาระมาร้อยกรองไว้ ๔๐ มาติกา มี
อภินิหารพระพุทธเจ้า เป็นต้น

พระธรรมเสนาบดี แต่งที่เมืองเชียงใหม่ จำนวน ๑ เรื่อง คือ

๑๔. ปัทกมโฆชนาสัททตถภจินดา ขยายความคัมภีร์สัททตถภจินดา ที่ว่าด้วย
ประเภทแห่งศัพท์และเนื้อความอันลึกลับ

พระโพธิรังษี แต่งจำนวน ๑ เรื่อง คือ

๑๕. จามเทวีวงศ์ ว่าด้วยวงศ์ของนางจามเทวี ที่ได้ครองเมืองหริภุญชัยและประวัตินิ
พระศาสนาในมณฑลภาคพายัพ

พระมหาเทพกวี แต่งจำนวน ๑ เรื่อง (เห็นจะแต่งที่กรุงศรีอยุธยา ด้วยบอกว่าตัวได้ศึกษาในสำนัก

พระมหากง พระมหาเถร และสมเด็จพระพุฒาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์)

๑๖. คันถิมูลกัจจายนะ ร้อยกรองแก่น้อยความในมูลกัจจายน์เป็นความย่อ ๆ

สมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑ แต่ง ๓ เรื่อง คือ

๑๗. จุลยุทธกาลวงศ์ (พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา แต่ฉบับที่มีอยู่ไม่บริบูรณ์)
๑๘. มหายุทธกาลวงศ์ (เรื่องราชาธิราช ฉบับที่มีอยู่ไม่บริบูรณ์)
๑๙. สังคิตยวงศ์ ว่าด้วยการทำสังคายนาพระไตรปิฎกตั้งแต่พุทธเจ้าปรินิพพาน มา
จนถึงที่สุดได้ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ จำนวน ๓ เรื่อง คือ

๒๐. สิมาวิจารณ์ ว่าด้วยวิธีแห่งสิมาทรงแต่งพระราชทานไปยังลังกาแต่เมื่อยังทรง
ผนวช
๒๑. คาถาพงศาวดารย่อกรุงรัตนโกสินทร์ เพียงต้นรัชกาลที่ ๔
๒๒. คาถาดำเนินพระแก้วมรกต เท้าที่มีหลักฐานในพระราชพงศาวดาร

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงนิพนธ์ เรื่อง ๑

๒๓. สุกตวิทติวิธาน ว่าด้วยการคำนวณคืบพระสุกตเข้ากับคืบช่างไม้ แต่งเมื่อ
พ.ศ. ๒๓๘๘

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระนิพนธ์ จำนวน ๑ เรื่อง คือ

๒๔. กถาปิฎกูปนและอักขรวิธาน เริ่มเรื่องชำระอรรถกถาพระไตรปิฎก และบอก
ลักษณะที่ใช้ตัวอักษร แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒”^๔

รศ.ดร.สุภาพรณ ฌ บางช้าง กล่าวว่า ในประเทศไทย มีการแต่งคำภีร์ที่เกี่ยวข้อง
เกี่ยวกับชาดก จำนวน ๖ เรื่อง คือ (๑) ปัญญาสาชดก (๒) สัมโมหนิทาน (๓) ดินปาสาชดก (๔)
ราโชวาทสาชดก (๕) ธนัญชัยบัตติสาชดก และ (๖) สิวชัยสาชดก^๕

หนังสือเหล่านี้ทั้งหมดข้างต้น เป็นพุทธพจน์ที่รวบรวมภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา
ไว้ ในขณะที่เดียวกันยังบรรจุข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และอื่น ๆ อีก
มากมายให้เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบัน หนังสือแต่ละเล่มต่างมีค่าที่จะประมาณมิได้

ในบรรดาหนังสือเหล่านั้นทั้งหมด มีหนังสือเล่มหนึ่งที่กล่าวได้ว่าเป็นหนังสือที่เกี่ยวข้อง
ข้องกับวิถีชีวิตพื้นบ้าน เพราะเป็นการนำหลักทางพระพุทธศาสนา เสริมด้วยเอานิทานพื้นบ้านมา
แต่งผสมผสานกับการอธิบายและโดยการแปลงนิทานพื้นบ้านเหล่านั้นให้เป็น “ชาดก” เช่นเดียว
กับในคำภีร์อรรถกถาชาดก หนังสือเรื่องดังกล่าวคือ “ปัญญาสาชดก”

“ปัญญาสาชดก นับเป็นหนังสือที่รู้จักกันแพร่หลายและซึมซาบในจิตใจของคนไทย
รวมทั้งดินแดนใกล้เคียง และยังมีอิทธิพลอย่างมากมา โดยเฉพาะในด้านวรรณกรรมของไทย”^๖
กล่าวได้ว่า ปัญญาสาชดก เป็น “หนังสือขุมนุมนิทานพื้นบ้าน” เล่มแรกของประเทศไทย

หลวงวิเชียรแพทยาคม กล่าวถึงหนังสือปัญญาสาชดกไว้ว่า

^๔ สมเด็จพระวันรัต วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ ๑, สังคีตยวงศ์, หน้า ๔-๖.

^๕ รศ.ดร.สุภาพรณ ฌ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสูตรต้นตอปิฎกที่แต่งใน
ประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๔.

^๖ รศ.พัฒน์ เฟื่องผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, (กรุงเทพฯ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๓๖.

“หนังสือเรื่องนี้แม้จะเป็นหนังสือประเภทธรรมคดี แต่ก็ต่างกับหนังสือธรรมคดีทั่วไป ด้วยมีเนื้อเรื่องเป็นทำนองนิทานมีคติชวนอ่าน บางเรื่องก็มีผู้นำเค้าโครงมาประพันธ์เป็นโคลง ฉันท์ และบทละคร กลายเป็นวรรณคดีที่แพร่หลายไปหลายเรื่อง เช่น เรื่องพระสมุทโฆษคำฉันท์ บทละครเรื่องพระสุธนและนางมโนราห์ บทละครเรื่องสังข์ทอง บทละครเรื่องคาวี และเรื่อง พระรถเสน เป็นต้น”^๑

เหตุผลที่หนังสือปัญญาสาตกเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลาย เพราะรูปแบบในการนำเสนอที่ผูกด้วยนิทานที่ชวนให้ติดตามและไม่เบื่อหน่าย แม้ว่าโดยจุดประสงค์ที่แท้จริงของหนังสือดังกล่าว ผู้แต่งมุ่งอธิบายหลักธรรมคำสั่งสอนและคุณธรรมของพระพุทธองค์เป็นหลักสำคัญ แต่การที่ผู้แต่งหนังสือดังกล่าว ได้นำเสนอหลักธรรมโดยการผสมผสานตามรูปแบบของการแต่ง วรรณคดีสาตกที่มีมาแต่เดิมกับนิทานพื้นบ้าน จึงเป็นรูปแบบการประกาศพระสัทธรรมของพระพุทธองค์ที่ฉลาดยิ่ง วิธีการที่เรียบง่ายและเข้าถึงได้กับวิถีชีวิตของชาวบ้านเช่นนี้เอง ทำให้พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับและกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวไทยที่ยากที่จะแยกออกจากกัน

ด้วยเหตุนี้เอง ผู้วิจัยเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งที่จะได้ศึกษาคุณค่าและความสำคัญของหนังสือปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ เช่น ภาษาวรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทย นิทานพื้นบ้านของคนไทย วัฒนธรรม เป็นต้น ที่สะท้อนเอกลักษณ์ของความเป็นไทย ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยเห็นว่า ควรได้วิจัยถึงเทคนิคในการนำเสนอหลักธรรมอันเป็นหลักปฏิบัติแก่ประชาชนที่พระเถระเหล่านั้นได้ใช้ประกาศพระศาสนาในสมัยนั้นที่ทำให้พระศาสนาประดิษฐานมั่นคงมาถึงปัจจุบันได้

^๑ หลวงวิเชียรแพทยาคม, “คำนำ” ในปัญญาสาตก.ภาค ๑ หน้า ๑.

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่องปัญญาสชาดกนี้ ผู้วิจัยมีจุดประสงค์ ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาประวัติ ความเป็นมาของหนังสือปัญญาสชาดก
๒. เพื่อศึกษาถึงคุณค่าของชาดกในหนังสือปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ เช่น ภาษา วรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทย นิทานพื้นบ้านของคนไทย
๓. เพื่อศึกษาถึงเทคนิคการสอนธรรมของพระเถระที่ใช้รูปแบบของชาดกเป็นแนวทางในการสอนธรรม

๓. คำจำกัดความที่ทำการวิจัย

ในการวิจัยนี้มีศัพท์เฉพาะที่ควรเข้าใจ ดังนี้

คำว่า “อิทธิพล” หมายถึง “กำลังที่ยังผลให้สำเร็จ, อำนาจซึ่งแฝงอยู่ในบุคคลหรือรัฐ ซึ่งสามารถบันดาลให้เป็นไปตามความประสงค์ อำนาจที่สามารถบันดาลให้ผู้อื่นต้องคล้อยตาม หรือทำตาม อำนาจที่สามารถบันดาลให้เป็นไปต่าง ๆ เช่น อิทธิพลของดวงดาว อำนาจนอกเหนือหน้าที่เช่น ใช้อิทธิพลบังคับให้ยอม”^๔

คำว่า “วรรณคดี” หมายถึง “หนังสือที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี”^๕

คำว่า “บาลี” หมายถึง “ภาษาที่ใช้เป็นหลักในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท”^๖

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑) , หน้า ๑๒๓.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔๔.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๗

คำว่า ปัญญาสาตก หมายถึง หนังสือวรรณคดีบาลีที่แต่งโดยพระภิกษุชาวล้านนา โดยรวบรวมนิทานพื้นบ้านทางภาคเหนือ ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๒๐๐

คำว่า “สังคมไทย” หมายถึง ภาษา วรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทย นิทานพื้นบ้านของคนไทย วัฒนธรรม เป็นต้น ที่สะท้อนเอกลักษณ์ของความเป็นไทย

๔. ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มีเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหนังสือปัญญาสาตก ดังนี้

๑. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงกล่าวถึงหนังสือเล่มนี้ไว้ในคำนำใน “ปัญญาสาตก”^{๑๑} ว่า “นิทานในปัญญาสาตก เป็นนิทานที่คนไทยเรารู้จักกันดีทั้งซึมซาบอยู่ในจิตใจของคนไทยหลายเรื่อง เช่น เรื่องสมุทรโฆษ เรื่องพระสุธนนางมโนราห์ เรื่องสังข์ทอง เรื่องพระรถเสน และเรื่องคาวี เป็นต้น”

๒. ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ใน “ปัญญาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย” กล่าวว่า “ปัญญาสาตกเป็นบ่อเกิดสำคัญของวรรณคดีไทยโดยทั่วไป เชื่อกันว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๒๐๐ แต่จากการค้นพบหลักฐานใหม่ ๆ ทำให้น่าเชื่อว่า ปัญญาสาตก น่าจะแต่งก่อนปี พ.ศ. ๑๘๐๘ ส่วนที่มาของปัญญาสาตก จะมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต พงศาวดารพื้นเมือง นิทานพื้นเมือง ปัญญาสาตกจึงเป็นที่มาของวรรณกรรมร้อยกรองร้อยแก้วของไทยมากมาย ในขณะเดียวกัน ปัญญาสาตกได้รับความนิยมนับแต่เฉพาะในเมืองไทยเท่านั้น แต่รวมไปถึงประเทศใกล้เคียง คือ พม่า ลาว และเขมร”^{๑๒}

๓. รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง กล่าวถึงประวัติและเนื้อหาของปัญญาสาตกไว้ใน “วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย”ว่า “ปัญญาสาตกน่าจะเป็นผลงานที่แต่งหลายสมัยและน่าจะมีผู้แต่งหลายคนโดยเริ่มตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยล้านนา ถึงสมัยอยุธยา โดยในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐ คงได้มีพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเริ่มรวบรวมชาตก

^{๑๑} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “คำนำ” ใน ปัญญาสาตก, หน้า จ.

^{๑๒} ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสาตกประวัติความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘), หน้า ๒๗๔-๒๗๕.

เป็นเล่มก่อน โดยให้ชื่อตามจำนวนชาดกว่า ปัญญาสชาดก และมีจำนวนเรื่องเพียง ๕๐ ชาดกเท่านั้น ต่อมา มีผู้รวบรวมเพิ่มมากขึ้นจึงมีถึง ๖๑ ชาดก และปกิณกะอีก ๓ เรื่อง”^{๑๓}

๔. รศ.พัฒน์ เพ็งผลา ใน “ชาดกกับวรรณกรรมไทย” กล่าวว่า “ผู้แต่งปัญญาสชาดก ได้อาศัยนันทินานพื้นบ้านไทยต่าง ๆ มาแต่งโดยเลียนแบบคัมภีร์อรรถกถาชาดก โดยมีลักษณะเป็นภาษาบาลีร้อยแก้วประกอบด้วยคาถา โดยที่ผู้แต่ง แต่งขึ้นเองบ้าง แม้ว่าปัญญาสชาดกจะเลียนแบบอย่างจากคัมภีร์อรรถกถาชาดก โดยมีลักษณะเป็นภาษาบาลีร้อยแก้ว ประกอบด้วยคาถา โดยที่ผู้แต่ง แต่งขึ้นเองบ้าง คัดมาจากพระไตรปิฎกบ้าง แม้ว่าปัญญาสชาดกจะเลียนแบบอย่างจากคัมภีร์อรรถกถา แต่ก็ไม่ได้รับการยกย่องมากนัก เพราะถือว่าผู้แต่งแต่งขึ้นมาเอง รวมทั้งยังมีข้อบกพร่องทางด้านภาษาบาลีอยู่มาก อย่างไรก็ตาม ปัญญาสชาดกก็ยังได้รับการยอมรับในฐานะเป็นเรื่องนิทานพื้นบ้านจากประเทศใกล้เคียง”^{๑๔}

๕. วิธีการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะถือหลักเกณฑ์ในการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาข้อมูลรายละเอียดจากปัญญาสชาดก ฉบับภาษาไทย โดยจะถือหนังสือ “ปัญญาสชาดก” ฉบับของกรมศิลปากร ซึ่งจัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ ศิลปาบรรณาการ พ.ศ. ๒๕๕๕ เป็นหลัก รวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบข้อมูลบางส่วนจากคัมภีร์ชาดกในพระไตรปิฎกและอรรถกถาชาดก
๒. รวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยที่ได้มีผู้ค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในด้านและแง่มุมต่าง ๆ กัน
๓. วิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งชี้แจงให้เห็นถึงคุณค่าของปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ
๔. สรุปผลการวิจัยพร้อมทั้งข้อเสนอแนะ

^{๑๓} รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วรรณการวรรณคดีบาฬีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๑๗.

^{๑๔} รศ.พัฒน์ เพ็งผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, หน้า ๓๕-๓๖

๖. ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่องปัญญาสชาดกนี้ มีประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย ดังนี้

๑. ทำให้ทราบประวัติ ความเป็นมาของหนังสือปัญญาสชาดก
๒. ทำให้ได้เรียนรู้ถึงคุณค่าและอิทธิพลของหนังสือปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย ในด้านต่าง ๆ เช่น ภาษา วรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทย นิทานพื้นบ้านของคนไทย
๓. ทำให้ได้ทราบถึงกลวิธีการสอนธรรมของพระเถระที่ใช้รูปแบบของชาดกเป็นแนวทางในการสอนธรรม ซึ่งจะเป็นแนวทางสำหรับการประยุกต์หาวิธีการเผยแผ่ธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัยใหม่ เช่น ที่พระเถระท่านได้ริเริ่มไว้ในอดีต

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของหนังสือปัญญาสาตก

หนังสือปัญญาสาตกนับเป็นหนังสือเล่มหนึ่งที่รู้จักกันแพร่หลาย และซึมซาบอยู่ในจิตใจของคนไทย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงหนังสือเล่มนี้ไว้ว่า

“นิทานในปัญญาสาตกเป็นนิทานที่ไทยเรารู้จักกันอยู่ซึมซาบหลายเรื่อง เช่น เรื่องสมุทโฆษ เรื่องพระสุรนางมโนราห์ เรื่องสังข์ทอง เรื่องพระรถเสน และเรื่องคาวี เป็นต้น”^{*}

นอกจากหนังสือดังกล่าวจะเป็นที่รู้จักของคนไทยมาตั้งแต่อดีตแล้วปรากฏว่าหนังสือปัญญาสาตกยังแพร่ขยายไปยังดินแดนใกล้เคียงด้วย เช่น ลาว เขมร พม่า อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่า ในบางแห่งไม่มีการยอมรับหนังสือดังกล่าว เช่น ในประเทศพม่า พระเจ้าแผ่นดินพม่ารับสั่งให้เผาเสีย เพราะเห็นว่าเป็นการปลอมพระพุทธรูป

แม้ว่าจะมีบางท่านที่มองว่า หนังสือดังกล่าวเป็นการปลอมพระพุทธรูป แต่ก็อดที่จะนิยมชมชอบไม่ได้ เหตุผลที่หนังสือปัญญาสาตกเป็นที่ยอมรับกันแพร่หลาย เพราะรูปแบบในการนำเสนอที่ผูกด้วยนิทาน ที่ชวนให้ฟัง และไม่เบื่อหน่าย การอธิบายหลักธรรมคำสั่งสอนและคุณธรรมของพระพุทธองค์ โดยการผสมผสานกับนิทานพื้นบ้าน จึงเป็นรูปแบบการสื่อและประกาศพระสัทธรรมของพระพุทธองค์ที่เข้ากันได้กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

* สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์ค่านา” ใน ปัญญาสาตก, เล่ม ๑ หน้า ๖.

แม้ว่าหนังสือปัญญาสชาดกจะเป็นที่รู้จักแพร่หลายกันมานาน แต่เริ่มจะมีการศึกษากันอย่างจริงจัง เมื่อนายธนิต อยู่โพธิ์ ได้ค้นคว้าและรวบรวมตำนานต่าง ๆ จากปัญญาสชาดกไปบรรยายแก่นิสิตแผนกอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓^๒ ส่วนนี้เองที่ทำให้หนังสือปัญญาสชาดกกลับมาเป็นที่สนใจ และมีการเริ่มต้นศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของหนังสือเล่มนี้อย่างจริงจัง

๑. ลักษณะทั่วไปของปัญญาสชาดก

“หนังสือปัญญาสชาดกนี้ คือ ประชุมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ ๕๐ เรื่อง พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาดกไว้ในภาษามคร เมื่อพระพุทธศักราชประมาณ ราวในระหว่าง ๒๐๐๐ จนถึง ๒๒๐๐ ปี....

หนังสือปัญญาสชาดกนี้ ต้นฉบับเดิมเป็นกัมภีร์ลาน จำนวน ๕๐ ผูกด้วยกัน เดิมนั้นเห็นจะมีอยู่แต่ในประเทศสยามกับที่เมืองหลวงพระบางและกัมพูชา ที่อื่นหาไม่มี.....”^๓

“ปัญญาสชาดกฉบับแปลที่สมบูรณ์ที่สุด คือ ปัญญาสชาดกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้อำนวยการ โปรดให้รวบรวมต้นฉบับโบราณจากสถานที่ต่าง ๆ และมอบหมายให้ผู้รู้หลายท่านแปลเป็นภาษาไทย ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๖๖ มาสำเร็จบริบูรณ์ในปี ๒๔๘๒ ”^๔

^๒ ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, หน้า ๓๐-๓๑

^๓ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระนิพนธ์คำนำ, ในปัญญาสชาดก, หน้า ก.

^๔ ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, หน้า ๔๗.

การจัดพิมพ์หนังสือปัญาสาตกในครั้งแรกนั้น สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้มีการแยกพิมพ์เป็นภาคย่อย ๆ จำนวน ๒๔ ภาค และทรงนิพนธ์คำนำไว้ด้วย ในปีต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๕ ทางสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาการ โดยจัดพิมพ์ใหม่แบ่งออกเป็นจำนวน ๒ เล่ม

รายชื่อชาตกตามที่ปรากฏในฉบับของสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาการ มีดังนี้
ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑) มีชาตก จำนวน ๔๘ ชาตก คือ

๑. สมุททโมสชาตก	๒. สุทธชาตก
๓. สุทธชาตก	๔. รัตนปโชตชาตก
๕. สิริวิบุลลิตตชาตก	๖. วิบุลราชชาตก
๗. สิริจุฬามณีชาตก	๘. จันทราชชาตก
๙. สุกมิตตชาตก	๑๐. สิริธรรมาตก
๑๑. ทูลกบัณฑิตชาตก	๑๒. อาทิตชาตก
๑๓. ทุกัมมานิกชาตก	๑๔. มหาสุรเสนชาตก
๑๕. สุวรรณกุมารชาตก	๑๖. กนกวรรณราชชาตก
๑๗. วิริยบัณฑิตชาตก	๑๘. ธรรมโสณจกชาตก
๑๙. สุทธานชาตก	๒๐. วัฏฏังคูลีราชชาตก
๒๑. ไบรามกบิลราชชาตก	๒๒. ธรรมิกบัณฑิตราชชาตก
๒๓. จาคทานชาตก	๒๔. ธรรมราชชาตก
๒๕. นรชีวาตก	๒๖. สุรูปชาตก
๒๗. มหาปทุมชาตก	๒๘. ภัณฑาคารชาตก
๒๙. พหุลภาวชาตก	๓๐. เสตบัณฑิตชาตก
๓๑. ปุฬชาตก	๓๒. พารามสิราชชาตก
๓๓. พรหมโมสราชชาตก	๓๔. เทวรุกขกุมารชาตก
๓๕. สลภชาตก	๓๖. สัทธิตาตก
๓๗. นรชีวกกฐินทานชาตก	๓๘. อติเทวราชชาตก
๓๙. ปาจิตตกุมารชาตก	๔๐. สรรพสิทธิชาตก
๔๑. สังฆปัตตชาตก	๔๒. จันทเสนชาตก
๔๓. สุวรรณกัจจลปชาตก	๔๔. สิโรธรรมาตก
๔๕. วรวงศาตก	๔๖. อรินทมชาตก
๔๗. รณเสนชาตก	๔๘. สุวรรณสิทธาตก

แปลงนำเอาเรื่องเล่า นิทานพื้นบ้าน และตำนานพงศาวดารพื้นบ้านมาเป็นรูปแบบการบำเพ็ญบารมีธรรมในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า หนังสือปัญญาสชาดกจึงไม่เพียงเป็นหนังสืออธิบายธรรมทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังรวมคติชาวบ้านและวิถีชีวิตของชาวบ้านในอดีตไว้ด้วย

๒. สมัยที่แต่ง ผู้แต่ง และสถานที่แต่งหนังสือปัญญาสชาดก

แม้ว่าหนังสือปัญญาสชาดกจะเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย แต่สมัยที่แต่ง ประวัติผู้แต่ง และสถานที่แต่ง ยังคงไม่ชัดเจน หลักฐานบางส่วนที่เคยยอมรับกัน ก็เริ่มไม่เป็นที่แน่ชัด เพราะมีหลักฐานที่ค้นคว้าได้ใหม่บางส่วนมาขัดแย้ง เพื่อความชัดเจน ผู้วิจัยจะแยกออกพิจารณาในแต่ละส่วนดังต่อไปนี้

๒.๑ สมัยที่แต่ง

รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง กล่าวสรุปไว้ว่า มีแนวความคิดที่แสดงสมัยที่แต่งปัญญาสชาดก แตกต่างออกไปเป็น ๕ ทศนะด้วยกัน คือ^๖

ทศนะที่หนึ่ง ยอมรับกันตามที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ไว้ใน “พระนิพนธ์คำนำ” ของปัญญาสชาดก ในการจัดพิมพ์ครั้งแรกว่า

“... หนังสือปัญญาสชาดกนี้ คือ ประชุมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ ๕๐ เรื่อง พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาดกไว้ในภาษามคร เมื่อพุทธศักราชประมาณราวในระหว่าง ๒๐๐๐ จน ๒๒๐๐ ปีอันเป็นสมัย เมื่อพระสงฆ์ชาวประเทศนี้พากันไปเล่าเรียนมาแต่ลังกาทวีป มีการรู้ภาษามครแตกฉาน เอาแบบอย่างของพระภิกษุสงฆ์ในลังกาทวีปมาแต่งหนังสือเป็นภาษามครขึ้นในบ้านเมืองของตนแต่งเป็นอรรถาธิบายบ้าง”^๗

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๖

^๗ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์คำนำ” ใน ปัญญาสชาดก, หน้า ค.

ตามข้อเขียนนี้ ทำให้เชื่อกันว่า ปัญญาสาตก แต่งขึ้นในช่วง พ.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๒๐๐ แต่ในบางแห่ง สมเด็จพระมหาปาณกิจได้ทรงนิพนธ์ไว้แตกต่างกันว่า

“ประเทศไทยของเรานี้ก็มีหนังสือซึ่งนักปราชญ์แต่ก่อนได้แต่งไว้เป็นภาษามคธหลายเรื่อง ว่าแต่เฉพาะที่มีฉบับอยู่ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร บัดนี้มี ๒๔ เรื่องด้วยกัน แต่มิได้นับเรื่องชาตกหมวดห้าสิบเรียกว่า ปัญญาสาตก ซึ่งกล่าวว่าแต่งทางเมืองเวียงจันทน์เข้าในนี้ด้วย เพราะไม่มีหลักฐาน”^๕

การที่ทรงยืนยันว่า ปัญญาสาตกมีต้นกำเนิดเดิมมาจากทางตอนเหนือ คือ เวียงจันทน์ ต่อมาก็แพร่ขยายมาถึงเชียงใหม่ ทำให้เหมือนกับทรงยอมรับว่า ได้มีการแต่งหนังสือปัญญาสาตกมาก่อนหน้านั้นแล้ว ต่อมา เมื่อหนังสือดังกล่าวแพร่ขยายลงมาทางเชียงใหม่ พระภิกษุในเชียงใหม่จึงรวบรวมเข้าเป็นหนังสือ เรียกว่า ปัญญาสาตก ระยะเวลาในการรวบรวมดังกล่าวจะอยู่ในช่วงปี พ.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๒๐๐ ซึ่งเป็นช่วงที่พระภิกษุชาวเมืองเชียงใหม่มีความเชี่ยวชาญในภาษาบาลีมาก

ทัศนะที่สอง Dr.Dorothy Helen Fickle เห็นว่า ปัญญาสาตกเป็นผลงานของพระภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งขึ้นในช่วงสมัยของพระเจ้าติโลกราชและพระเมืองแก้วของอาณาจักรล้านนา ซึ่งอยู่ในระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๖๔

ทัศนะที่สาม ดร.ลิขิต ลิขิตานนท์ มีความเห็นเช่นเดียวกับทัศนะที่สอง แต่ยืนยันว่าน่าจะแต่งขึ้นในสมัยของพระเมืองแก้วของอาณาจักรล้านนา ซึ่งอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๘ - ๒๐๖๗

ทัศนะที่สี่ ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร เชื่อว่า ปัญญาสาตก เป็นผลงานของพระภิกษุชาวหริภุญชัย ส่วนสมัยที่แต่งจะเป็นช่วงก่อน พ.ศ. ๑๘๐๘ ศ.ดร.นิยะดา อ้างหลักฐานจากศิลาจารึกของพม่า ที่จารึกเมื่อ จ.ศ. ๖๒๗ (พ.ศ. ๑๘๐๘) ที่กล่าวอ้างถึงชื่อภักตริยพระองค์หนึ่งในลุ่มมิตตชาตก (ข้อความในศิลาจารึก ปรากฏว่า “ขอให้การพลัดพรากจากภรรยาที่รักและบุตรจง

^๕ สมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑, สังคดียวงศ์, หน้า ๓

เกิดขึ้นแก่เขา เหมือนกับที่พระเจ้า Thombameik ต้องพลัดพรากจากพระมเหสีและพระโอรส”
เชื่อกันว่า พระนามว่า พระเจ้า Thombameik คือ พระเจ้าสุกนิมิตต์ ในสุกนิมิตตชาดก)

ในขณะเดียวกัน ศ.ดร.นิยะดา ได้เสนอด้วยว่า ชาดกจำนวน ๕ ชาดก คือ วรวงส
ชาดก วนาวนชาดก สีหนาทชาดก สุวรรณสังขชาดก เทวันธชาดก สุบินชาดก วรรณขชาดก และ
จันทคารชาดก เป็นชาดกที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา

ศ.ดร.นิยะดา เชื่อว่า “ปัญญาสชาดก จึงควรจะต้องแต่งก่อนปี พ.ศ. ๑๘๐๘”^๕

ทัศนะที่ห้า รศ.ดร. ประครอง นิมมานเหมินท์ เชื่อว่า ปัญญาสชาดก ไม่น่าจะแต่ง
ในยุคเดียวกันทั้งหมด และมีส่วนแต่งหลายคน ทั้งนี้เพราะลักษณะของเรื่องต่าง ๆ ในปัญญาสชาดก มี
การซ้ำซ้อนกัน หรือบางครั้งก็มีการเลียนแบบกัน ส่วนสมัยที่แต่งนั้นคงเริ่มมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง มีความเห็นสอดคล้องกับทัศนะที่ ๕ โดยสรุปว่า

“เห็นด้วยกับแนวความคิดที่ ๕ ว่า ปัญญาสชาดกน่าจะเป็นผลงานที่แต่งหลายสมัย และ
น่าจะมีผู้แต่งหลายคน ทั้งนี้ คงจะได้แต่งต่อเนื่องกันระหว่างสมัยทวารวดี สมัยล้าน
นา และสมัยอยุธยา ประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐ พระภิกษุรูปหนึ่งหรือคณะหนึ่ง คงจะได้
รวบรวมชาดก ที่แต่งหลากหลายอยู่แต่สมัยทวารวดีและสมัยล้านนาเข้ามารวบเป็น
หนังสือชุดเดียวประกอบด้วยชาดกที่ประมวลมาได้ หรือตั้งใจประมวลมา ๕๐ เรื่อง
ตั้งชื่อว่า ปัญญาสชาดก (ชาดก ๕๐ เรื่อง)...

^๕ ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสชาดก : ประวัติความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของ
ไทย, หน้า ๓๘.

...ในสมัยที่รวบรวมครั้งแรกนั้น อาจมีผลงานชาดกมากกว่า ๕๐ เรื่องก็ได้ ที่แน่นอนก็คือ ภายหลังการรวบรวมครั้งแรกแล้ว ยังมีความนิยมนำชาดกมาเรียบเรียงในประเทศไทยและประเทศพม่า เขมร ลาว”^{๑๑}

จากหลักฐานที่ประมวลมา ทำให้เห็นได้ว่า หนังสือปัญญาสชาดกคงได้เริ่มแต่งมาเป็นเวลานาน อย่างน้อยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แต่เดิมอาจมีการแต่งชาดกดังกล่าวเป็นบางเรื่องเท่านั้น (โดยไม่ได้คิดว่าจะแต่งเป็นหมวด ๆ ละ ๕๐ ชาดก) ต่อมาเมื่อมีผู้นิพนธ์แพร่หลาย ก็มีผู้แต่งเพิ่มเติมมากเข้า จนกระทั่งมาถึงราว พ.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๒๐๐ อันเป็นช่วงที่พระภิกษุในอาณาจักรล้านนามีความชำนาญในทางภาษาบาลี จึงได้มีพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งได้ “รวบรวม” เข้าเป็นชุดชาดก ๕๐ เรื่อง และให้ชื่อว่า ปัญญาสชาดก อย่างไรก็ดี เนื่องจากมีผู้แต่งชาดกไว้มากมาย ข้อนี้อาจเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้มีชาดกเกิน ๕๐ ชาดก และมีบางส่วนดัดแปลงกระจัดกระจายอยู่ (ในขณะเดียวกัน จะเห็นได้ว่าเมื่อเทียบปัญญาสชาดกฉบับของไทยกับฉบับของประเทศอื่น ก็ยังมีชาดกที่มีเนื้อหาไม่เหมือนกัน หรือเป็นชาดกที่มีเฉพาะบางฉบับเท่านั้น) ชาดกส่วนนี้ได้ประมวลเข้าที่ส่วนปัจฉิมภาค

๒.๒ ผู้แต่ง

ตามแนวความคิดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเชื่อว่า พระภิกษุทางตะวันออกเฉียงเหนือ คือ เมืองเวียงจันทน์ได้ริเริ่มแต่งเอาไว้บางส่วน (อาจเป็นภาษาพื้นเมืองก็ได้) ต่อมา ภายหลังพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ซึ่งมีความรู้ทางด้านภาษาบาลีไม่ด้อย (โดยเทียบกับหนังสือที่แต่งในสมัยเดียวกัน) ได้รวบรวมเข้าเป็นหมวดตามชื่อหนังสือ คือ ปัญญาสชาดก โดยรวมชาดกไว้ ๕๐ เรื่อง

^{๑๑} รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๑๑

ตามทัศนะของ ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร เชื่อว่า ผู้แต่งปัญญาสชาดก น่าจะเป็นชาว
หริภุญชัย โดยให้เหตุผลว่า

“...จึงไม่น่าเป็นไปได้ตามทรรศนะเดิมที่ว่า ผู้แต่งเป็น (ภิกษุ) ชาวเชียงใหม่ เพราะปีพุทธ
ศักราช ๑๘๐๘ เมืองเชียงใหม่ยังไม่ได้สร้างและก่อนปีพุทธศักราช ๑๘๐๘ ดินแดนทาง
ตอนเหนือของประเทศไทย หรือที่รู้จักกันว่า ล้านนาไทยมีลักษณะการปกครองเป็นรัฐ
เล็กรัฐน้อย ไม่ขึ้นต่อกัน ที่สำคัญคือ หริภุญชัยและพะเยา...

...ด้วยเหตุนี้ศูนย์กลางของความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา น่าจะอยู่ที่หริภุญชัย
ดังกล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าผู้แต่งปัญญาสชาดกอาจจะเป็นชาวหริภุญชัย”^{๑๑}

ผู้วิจัยไม่เห็นด้วยกับข้ออ้างของ ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ที่ว่าผู้แต่งเป็นชาวหริภุญชัย
โดยอ้างเหตุผลว่า ในระยะเวลาดังกล่าว (ก่อน พ.ศ. ๑๘๐๘) เมืองเชียงใหม่ยังไม่ได้สร้าง และ
เพราะอาณาจักรล้านนาไทย มีลักษณะการปกครองเป็นรัฐเล็กรัฐน้อย ไม่ขึ้นต่อกัน ที่สำคัญคือ
หริภุญชัยและพะเยา

มีข้อน่าสังเกตก็คือ

(๑) ตามประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนากล่าวว่า “ได้มีเจ้าลาว (ไทย) ครองเมือง
เงินยาง (เชียงแสน) มีเจ้าครองสืบต่อมาจนถึงสมัยพ่อขุนเม็งราย ก่อนที่พ่อขุนมั่งราย (ประสูติ ปี
พ.ศ. ๑๗๘๒, ครองราชย์ปี พ.ศ. ๑๘๐๘) จะสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงของอาณาจักร
ล้านนานั้น ปรากฏว่า มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองเงินยาง (เชียงแสน) เมื่อพระเจ้าเม็งรายขึ้นครองราชย์
ในปี พ.ศ. ๑๘๐๘ ได้ย้ายราชธานีมาที่เมืองเชียงราย (ในช่วงนี้เอง คือ ประมาณ ปี พ.ศ. ๑๘๓๐ ที่
ได้มีการประชุมร่วมกันระหว่าง พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองสุโขทัย พ่อขุนเม็งราย เจ้าเมืองเชียงราย
และพ่อขุนงำเมือง เจ้าเมืองพะเยา)”^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๔๐.

^{๑๒} ศ.หม่อมเจ้าสุภัทรีดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐. (กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๒) หน้า ๒๒๗.

“ต่อมา ในปี พ.ศ. ๑๘๓๔ - ๑๘๓๕ พ่อขุนมั่งราย ได้ยกกองทัพไปปราบมอญและไล่มอญออกไปจากเมืองหริภุญชัย (เมืองลำพูน) ได้สำเร็จใน พ.ศ. ๑๘๓๕ ได้ทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นบนฝั่งแม่น้ำปิง (ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร ทางเหนือของเมืองหริภุญชัยหรือลำพูน) สถาปนา “อาณาจักรล้านนา” (หรือที่เรียกเป็นภาษาบาลีว่า โยนรัฐหรือโยนกรัฐ)^{๓๓} พ่อขุนมั่งรายสวรรคต ราว พ.ศ. ๑๘๕๔ (หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวว่าสวรรคตใน พ.ศ. ๑๘๕๔ ส่วนตำนานเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่าสวรรคตใน พ.ศ. ๑๘๖๐)”^{๓๔}

ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ ก็ได้กล่าวถึงวงศ์ของพระเจ้ามังรายไว้ว่า

“บัดนี้ จะกล่าวถึงเรื่องวงศ์ลาวสืบต่อไป เล่ากันมาว่า ในกาลก่อน มีสัตว์ตนหนึ่ง ได้ทำบุญไว้มาก เกิดขึ้นด้วยอุปาทกปฏิบัติ ปราภฏขึ้นที่ได้ต้นพุทราต้นหนึ่งในที่อันเป็นรมณีสถานในยางคปุระ (เมืองเงินยาง) และสัตว์ตนนั้น เพราะได้กระทำบุญไว้มาก...จึงเป็นหัวหน้าของมหาชน ได้สร้างยางคปุระขึ้นเป็นกษัตริย์องค์ต้น ครองราชสมบัติก่อนกษัตริย์อื่นในนครนั้น พระองค์ปรากฏทั่วแคว้นโยน (โยนก) ว่า ลาวจักราช ได้ยินว่า ลาวจักราชนั้นมีพระราชบุตร พระราชนัดดา พระราชปนัดดา สืบต่อกันมา ๒๓ พระองค์ ครองราชสมบัติโดยลำดับ ในจำนวนกษัตริย์เหล่านี้ กษัตริย์องค์สุดท้าย ทรงพระนามว่า มังราย ประสูติปีกุน จุลศักราช ๖๐๑ (พ.ศ. ๑๗๘๓) เมื่อพระบิดาล่วงลับไปแล้ว พระองค์ทรงกระทำราชาภิเษก เมื่อพระชนมพรรษาได้ ๒๒ ปี ในปีที ๒ จากราชาภิเษกนั้น พระเจ้ามังราย พระชนมได้ ๒๓ ปี ทรงสร้างเมืองเชียงราย... พระเจ้ามังรายได้ส่งเจ้าชายให้เป็นไปศึกษาในหริภุญชัย ลำดับนั้น พระเจ้ามังรายซึ่งมีพระชนมายุ ๕๓ ปี ในปีมะโรง จุลศักราช ๖๕๕ (พ.ศ. ๑๘๓๖) พระองค์มีทหาร ๑๒ แสน แวดล้อมเสด็จมาหริภุญชัย ทรงทำสงครามกับ

^{๓๓} สรุปเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕-๒๓๖

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕

พระเจ้าอยู่บา จับไล่พระเจ้าอยู่บาหนีไปแล้ว ทรงได้ชัยชนะ โปรดให้ยกเสวตฉัตรขึ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแคว้นโยน (โยนก) ทั้งสิ้นและในหริภุญชัย จากนั้นพระองค์ทรงสร้างนครเชียงใหม่ ในท้องที่ระหว่างภูเขาอุชุกีรี (ดอยสุเทพ) กับแม่น้ำพิงค์^{๑๕}

ตามหลักฐานข้างต้นนี้ อาณาจักรล้านนาไทยไม่ใช่เริ่มต้นในสมัยพ่อขุนเม็งราย แต่มีประวัติศาสตร์มายาวนานเช่นกัน ซึ่งมากพอที่จะมีปราชญ์ผู้มีความรู้หรือมีการงานคัมภีร์ต่าง ๆ เกิดขึ้นบ้าง ด้วยเหตุนี้เอง จึงเป็นไปได้ที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่ คือผู้ที่รวบรวมหนังสือปัญญาสชาดกเข้าเป็นรูปเล่ม พระภิกษุเหล่านี้ ก็คือพระภิกษุที่อพยพตามลงมาจากเมืองเชียงรายนับพร้อมกับพระเจ้าเม็งรายนั่นเอง

ผู้วิจัยเชื่อว่า ด้วยการอ้างเหตุผลว่า ในระยะเวลาดังกล่าว (ก่อนปี พ.ศ. ๑๘๐๘) เมืองเชียงใหม่ยังไม่ได้สร้าง และเพราะอาณาจักรล้านนาไทยมีลักษณะการปกครองเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยไม่ขึ้นต่อกัน นั้นจึงไม่น่าจะเป็นไปได้ ดังนั้น จึงไม่มีความจำเป็นที่จะทำให้ต้องยอมรับว่า พระภิกษุชาวหริภุญชัยเป็นผู้แต่งปัญญาสชาดก

(๒) ผู้ที่เชื่อว่า ผู้แต่งหนังสือปัญญาสชาดกเป็นพระภิกษุชาวหริภุญชัย ได้อ้างหลักฐานบางส่วนที่ยืนยันว่า เมื่อพ่อขุนเม็งรายตีเมืองหริภุญชัยได้ใน พ.ศ. ๑๘๓๑ แล้วเสด็จกลับมาประทับที่เวียงกุมกาม ได้มีพระเถระรูปหนึ่ง ชื่อว่า พระกัสสปเถระ ได้แสดงพระธรรมเทศนาชาดก เรื่อง วัฏฏังกุลีชาดก (ชาดกที่ ๒๐) ถวายพ่อขุนเม็งราย หลักฐานดังกล่าวยืนยันให้เห็นว่าปัญญาสชาดกได้แพร่หลายอยู่ในอาณาจักรหริภุญชัยมาก่อนแล้ว ข้อความกล่าวว่า

^{๑๕} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔, (หมวดศาสนาจักร), (กรุงเทพฯ : วัดโสมนัสราชวรวิหาร พิมพ์โดยสัจธรรมการกุศลในการออกพระเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระพรหมคุณาภรณ์ (ด.ม.จิยม จิรปัญโญ กุลละวณิช), ๒๕๔๐). หน้า ๒๘๒-๒๘๕.

“จุลศักราช ๖๕๐ ปีชวด สัมฤทธิศก เจ้าเมืองรายให้เอาดินที่ขุดหนองต่างมาทำอิฐก่อเจดีย์คู่คำไว้ในเวียงกุมกาม^{๒๕} ให้เป็นที่ไหว้ที่บูชาแก่ชาวเมืองทั้งหลาย ครั้นนั้นมีพระมหาเถระเจ้าคนหนึ่งชื่อว่า กัสสปเถระ เป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัดมีศิษย์สงฆ์ ๕ รูป มาสวดิถีสำราญบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ณ รุกขมูลร่มไม้มะเดื่อใหญ่ต้นหนึ่ง เป็นที่สงัดและเป็นที่สิงสถิตแห่งรุกขเทวดามาแต่ก่อน อันมี ณ ที่ไม่ไกลนักจากเวียงกุมกาม พระยาเมืองรายได้ทราบว่ามีพระเถระานุเถระ ๕ รูป มาสำนักอยู่ ณ ที่นั้น ก็เสด็จไปกระทำการสักการมหาเถระเจ้านั้นแล้วตรัสปราศรัยไต่ถามด้วยปริยายหลายประการ มหาเถระเจ้าก็แสดงธรรมในวิญญูคติชาดกแก่เจ้าเมืองราย เจ้าเมืองรายมีใจเลื่อมใสศรัทธาในศีลาทีคุณแห่งพระมหาเถระเจ้านั้นเป็นอย่างยิ่ง”^{๒๖}

หลักฐานในลักษณะเดียวกัน ยังมีปรากฏในตำนานเมืองเชียงใหม่ว่า

“เจ้าพระยามังรายก็เข้าไปไหว้มหาเถระเจ้าแล้ว เจริญปราศรัยด้วยปริยายหลายประการต่าง ๆ มหากัสสปเถระเจ้าก็เล่านิยายพระยาปิฎกฐิติแก่พระยามังรายว่า พระยาปิฎกฐิติได้ต่อนิ้วมือพระเจ้านี้เศษะฤทธิ์มากนัก อาจผจญแพ้พระยาร้อยเอ็ดตน”^{๒๗}

ในชินกาลมาลีปกรณ์ เรียกว่า “นครกุมมาม” โดยกล่าวว่า “ต่อจากได้ชัยชนะพระเจ้าผู้บาแล้ว พระเจ้ามังรายได้สร้างนครกุมมาม เมื่อจุลศักราช ๖๖๔ (พ.ศ. ๑๔๔๘) แล้วโปรดให้สร้างเจดีย์คู่คำ” ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ผู้แปลกล่าวไว้ในอ้างอิงข้อ ๕ ว่า

“นครกุมมาม ในพงศาวดารโยนกของพระยาประจำจักรจักร เรียก นครกุมมาม ปัจจุบันนี้ เป็นที่ตั้งอำเภอสารภี ในจังหวัดเชียงใหม่ และในหนังสือเล่มนี้ หน้า ๑๑๘ มีชื่อ กาดกุมมาม ในต้นฉบับโบราณเดิมเป็นกุมมามนคร”

ดูเพิ่มเติมใน ชินกาลมาลีปกรณ์ (แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร) ใน วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ (หมวดศาสนาจักร) หน้า ๒๘๔

ตามหลักฐานนี้ อาจชี้ให้เห็นว่า ท่านกัสสปมหาเถระ คงไม่ใช่พระชาวหริภุญชัย แต่อาจเป็นพระสงฆ์ในเมืองหลวงเก่าของพระเจ้ามังราย เมื่อพระเจ้ามังรายปราบเมืองหริภุญชัยได้แล้ว และกำลังจะสร้างเชียงใหม่เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา ก็พากันออกเดินทางจาริกธรรมเข้าไปยังเมืองเวียงกุมกาม

^{๒๖} พระยาประจำจักรจักร (แฉ่ม บุณนาค). พงศาวดารโยนก, (พระนคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๖๐.

^{๒๗} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักพิมพ์ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๒๑

จากหลักฐานข้างต้นนี้ จึงมีผู้อ้างว่า วัฏฏังคุลีชาคกน่าจะมียู่ในเมืองหริญชัยมาตั้งแต่ก่อน พ.ศ. ๑๘๓๑^{๑๔} และอาจทำให้สรุปได้ว่า ผู้แต่งปัญญาสชาดก คือชาวเมืองหริญชัย

จึงมีคำสรุปได้ว่า เพราะไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจนว่า พระมหากัสสปเถระ เป็นชาวหริญชัย ข้อความที่ว่าบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ณ รุกขมูลร่มไม้มะเดื่อใหญ่ ดันหนึ่ง แสดงลักษณะของพระภิกษุที่ออกจาริกเดินธุดงค์มากกว่าที่จะเป็นพระภิกษุชาวเมืองหริญชัยที่อยู่ประจำที่นั่น ดังนั้น จึงอาจเป็นไปได้ที่พระมหากัสสปเถระอาจเป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ที่ออกเดินธุดงค์หรือจาริกธรรมเข้าไปยังเวียงกุมกาม ซึ่งในปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเคยอยู่ภายใต้การปกครองของหริญชัย

อีกเหตุผลหนึ่ง ในช่วงที่พ่อขุนเม็งรายปราบเมืองหริญชัยได้นั้น เมืองหริญชัยกำลังอยู่ภายใต้การปกครองของมอญ แต่ไม่ปรากฏว่า มีปัญญาสชาดก ฉบับมอญ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า ในเมืองหริญชัย ซึ่งแต่เดิมเป็นศัตรูกับล้านนาไม่ได้มีการแต่งชาดกแบบนี้ ดังนั้น พระภิกษุที่รู้และแสดงชาดกดังกล่าวได้ จึงต้องเป็นพระภิกษุที่เดินทางมาจากทางเมืองล้านนานั้นเอง

จากหลักฐานข้างต้น ผู้วิจัยเชื่อว่าเป็นไปไม่ได้ที่ผู้แต่งปัญญาสชาดกจะเป็นชาวหริญชัย ในทัศนะของผู้วิจัยจึงเชื่อว่า ผู้ริเริ่ม แต่งปัญญาสชาดกคงเป็นพระภิกษุตามอาราม ต่าง ๆ ในเมืองเชียงใหม่ ในอาณาจักรล้านนานั้นเอง ต่อมาอาจมีพระภิกษุบางรูปได้ช่วยกัน รวบรวมเข้าเป็นเล่มตามที่กล่าวแล้ว

^{๑๔} รศ.ดร.สุภาพรรณ น. บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๒๐.

๒.๓ สถานที่แต่ง

ในส่วนของสถานที่แต่ง แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก เชื่อว่า แต่งที่เมืองเชียงใหม่ มีสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ Dr.Dorothy Helen Fickle และ ดร.ลิขิต ลิขิตานนท์ ทั้ง ๓ ท่านมีความเห็นสอดคล้องกันในเรื่องสถานที่ แต่ยอมรับว่าเวลาที่แต่งเท่านั้นที่แตกต่างกัน

กลุ่มที่สอง เชื่อว่าแต่งที่เมืองหริภุญชัย ผู้ยืนยันตามมตินี้ คือ ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร

กลุ่มที่สาม เชื่อว่าแต่งหลายที่ ทั้งที่เมืองหริภุญชัยและเมืองเชียงใหม่ และอาจรวมมาถึงเชียงราย พะเยา ด้วย ผู้ยืนยันตามกลุ่มที่สามนี้ คือ รศ.ดร.ประคอง นิมนานเหมินท์ และ รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า การแต่งเรื่องปัญญาสชาดก คงมีในหลายที่ในอาณาจักรล้านนา เช่น เมืองเงินยาง เมืองเชียงราย เมืองฝาง เมืองเชียงทอง (หรืออาจรวมไปถึงเวียงจันทน์) คงไม่มีการแต่งชาดกนี้ในเมืองหริภุญชัย ต่อเมื่อพ่อขุนเม็งรายได้ปราบมอญที่เมืองหริภุญชัยได้แล้ว และสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักรล้านนา พระภิกษุเชียงใหม่จึงได้ริเริ่มรวบรวมและแต่งเข้าเป็นชุด ๕๐ ชาดกหรือปัญญาสชาดก

๓. กำเนิดชาดกในพระไตรปิฎก

ความหมายของคำว่า ชาดก หมายถึง กำเนิดที่เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญบารมีในครั้งที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ กล่าวถึงความหมายของคำว่า ชาดก ไว้ว่า

“คำว่า ชาดก หรือ ชาดก แปลว่า ผู้เกิด คือ เล่าถึงการที่พระพุทธเจ้า ทรงเวียนว่ายตายเกิด ถือเอากำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้พบปะผจญกับเหตุการณ์ ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมากบ้าง น้อยบ้าง ตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย กล่าวอีกอย่างหนึ่ง

จะถือเรื่องชาดกเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ก็ได้”^{๑๘}

ด้วยเหตุที่ชาดกมีความสำคัญ และพระพุทธองค์ได้นำมาตรัสสอนบ่อย ๆ ทำให้มีการจัดเป็นหมวดคำสอนหมวดหนึ่ง เรียกว่า ชาดก ในนวัคตฤคศาศนั ซึ่งประกอบด้วยหลักคำสอน ๘ กลุ่ม คือ

- “(๑) สุตตะ คือ พระสูตรทั้งหลายรวมทั้งพระวินัยปิฎกและนิกาย
- (๒) เคยยะ คือ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน หมายถึงพระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด
- (๓) เวยยาकरणะ หรือ ไวยากรณ์ คือ ความร้อยแก้วล้วน ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมดและพระสูตรที่ไม่มีคาถา เป็นต้น
- (๔) คาถา คือ ความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น
- (๕) อุทาน คือ พระคาถาพุทธอุทาน ๘๒ สูตร
- (๖) อิติวุตตกะ คือ พระสูตรที่เรียกว่า อิติวุตตกะ ๑๑๐ สูตร
- (๗) ชาดกะ คือ ชาดก ๕๕๐ เรื่อง
- (๘) อัปวุตธรรม คือ เรื่อง อัจฉรย คือ พระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่าง ๆ
- (๙) เวทลละ คือ พระสูตรแบบถามตอบที่ให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วชักถามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น จุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร เป็นต้น”^{๑๙}

ต่อมาภายหลัง เมื่อมีการจัดหมวดหมู่ใหม่เป็นพระไตรปิฎก ชาดกกลายเป็นชื่อคัมภีร์หนึ่งในคัมภีร์จุททณิกาย พระสุตตันตปิฎก

^{๑๘} สุชีพ ปุณณานุกาภ. พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๖๑๔.

^{๑๙} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : มหาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘) หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเชื่อว่าชาดกเป็นเรื่องเก่าที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาอธิบายเพื่อเสริมความให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมได้ง่ายขึ้น ทรงมีพระบรมราชาธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า

“เรื่องชาดกนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องเป็นราวครั้งพุทธกาลเป็นเรื่องมีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลนาน ที่จะพึงกำหนดได้ด้วยหลักฐานหลายอย่าง ถึงในชาดกเองก็รับว่าเป็นเรื่องเก่าด้วย ขึ้นว่า อติเต ทุกแห่งๆ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ถึงที่ควรจะให้ความชัดเจนด้วยนิทานมา กล่าว ก็ชักมาสารกให้ความกระจ่างขึ้นๆ คำที่แสดงโดยวิธีนี้ เรียกว่า ชาดก ในบาลี ขึ้นต้นว่า ภูตปุพฺพ (เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว) จัดเข้าในนวังคสัตตสุตฺตสนะ (คำสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์เก่า)”^{๒๐} “ส่วนนิทานชาดกนี้ จึงเห็นปรากฏได้ว่าเป็นนิทานเก่าซึ่งเล่าสืบต่อกันมาช้านาน ไม่ใช่เล่าขึ้นใหม่ในเวลาพุทธกาล หรือผู้แต่งจะแต่งประดิษฐ์ขึ้นใหม่ภายหลังเป็นนิทานเก่าที่มีอยู่แล้ว เว้นไว้แต่เรื่องปรารภและกลับชาติ”^{๒๑}

ทรงนิพนธ์ไว้อีกส่วนหนึ่งว่า “แต่แท้ที่จริงเรื่องชาดกนี้ เป็นเรื่องนิทานโบราณ ซึ่งนักปราชญ์ทั้งหลายได้นำสืบ ๆ กันมา ตั้งแต่ ๒๕๐๐ ปีขึ้นไปหา ๓๐๐๐ ปี ก็เป็นเรื่องที่ควรอยู่ที่เราจะอ่าน”^{๒๒}

นอกจากนั้น ยังได้ทรงมีพระบรมราชาธิบายถึงมูลเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ชาดกสั่งสอนพุทธบริษัทไว้ว่า

“การที่จะสั่งสอนให้สาวกทั้งหลายเข้าใจได้ง่ายนั้น บางครั้งก็ต้องยกนิทานขึ้นเทียบให้เข้าใจชัดเจนได้โดยง่ายฯ พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโดยยกนิทานขึ้นเทียบย่อมจะมีได้โดยแท้ ถึงพระสงฆ์สาวกซึ่งเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะสืบ ๆ ต่อมานั้นเล่า ก็คงต้องคิดหาอุบายที่จะสั่งสอนคนหนุ่ม ๆ เด็ก ๆ ให้ถูกกับสันดานในเวลานั้นๆ เพื่อจะให้

^{๒๐} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. “พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก” ใน พระคัมภีร์ชาดก แปล ฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๑, (กาญจนบุรี : สหภาพการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๕ - ๖

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑

เข้าใจธรรมโดยชัดเจนโดยง่าย ๆ ความเข้าใจของคนย่อมยากง่ายต่าง ๆ กัน ๆ บางคนถ้าจะยกแต่ข้อธรรมมาสอนให้เข้าใจไม่อาจจะเข้าใจได้ ถ้าเล่านิทานเปรียบเทียบให้เนื้อความไปลงปลายเข้ากันกับธรรมที่สอน อาจจะเข้าใจได้โดยง่าย นับว่าเป็นการหลีกเลี่ยงจากทางซึ่งจะต้องใช้วิชาจากทุกคาม เพราะเหตุที่จะทำอะไรก็ไม่เข้าใจ^{๒๔}

นอกจากชาดกจะมีความหมายที่เกี่ยวเนื่องกับอภิปิณฑลของพระพุทธองค์แล้ว ส่วนหนึ่งยังเป็นกลวิธีการสอน ที่พระพุทธองค์ทรงยกานิทานมาเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบในการแสดงเทศนาสั่งสอนผู้คนให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

โดยสรุป จะเห็นจุดมุ่งหมายของชาดก ได้ดังนี้ คือ

“(๑) เป็นการแสดงการบำเพ็ญพระบารมีของพระพุทธเจ้า

(๒) เป็นอุปกรณที่ช่วยในการสอนธรรมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง

(๓) เป็นคติหรือเป็นตัวอย่างทางธรรม ผู้ที่นิยมชมชอบชาดกเรื่องใด ย่อมยึดคุณธรรม ของผู้นั้นเป็นแบบอย่างตามไปด้วย

(๔) ทำให้ศึกษาธรรมได้ด้วยความสะดวกและเพลิดเพลิน ธรรมมีความลึกซึ้ง การศึกษาโดยมีเรื่องเล่าสนุกสนานประกอบทำให้ชวนที่จะติดตาม

(๕) เพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน ชาดกเป็นตัวอย่างนำมาเปรียบเทียบเพื่อแก้ปัญหาบางเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน”^{๒๕}

ชาดกในพระไตรปิฎก มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “นิบาตชาดก” โดยเรียกชื่อตามหมวดหมู่การจัดแบ่งชาดกเป็น “นิบาต” ซึ่งมีการจัดแบ่ง ดังนี้

๑. เอกนิบาตชาดก	ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๑ คาถา มี	๑๕๐ ชาดก
๒. ทุกนิบาตชาดก	ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๒ คาถา มี	๑๐๐ ชาดก
๓. ดิกนิบาตชาดก	ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๓ คาถา มี	๕๐ ชาดก
๔. จตุกกนิบาตชาดก	ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๔ คาถา มี	๕๐ ชาดก

^{๒๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก” ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔, (พระนคร : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕), หน้า ๑๕

^{๒๕} รศ.พัฒน์ เฟื่องผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, หน้า ๑๖ - ๑๘

๕. ปัญจนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๕ คาถา มี	๒๕	ชาดก
๖. นกกนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๖ คาถา มี	๒๐	ชาดก
๗. สัตตกนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๗ คาถา มี	๒๑	ชาดก
๘. อัญญกนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๘ คาถา มี	๑๐	ชาดก
๙. นวกนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๙ คาถา มี	๑๒	ชาดก
๑๐. ทศกนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๑๐ คาถา มี	๑๖	ชาดก
๑๑. เอกาทศกนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๑๑ คาถา มี	๙	ชาดก
๑๒. ทวาทศนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๑๒ คาถา มี	๑๐	ชาดก
๑๓. เตรสนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๑๓ คาถา มี	๑๐	ชาดก
๑๔. ปกนิณณกนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถาเล็ก ๆ น้อย ๆ มี		
๑๔ คาถาบ้าง ๑๕ คาถาบ้าง ๒๒ คาถาบ้าง [*] มี	๑๓	ชาดก
๑๕. วีสตนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๒๐ คาถา มี	๑๔	ชาดก
๑๖. คิงสตนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๓๐ คาถา มี	๑๐	ชาดก
๑๗. จัตตาลีสนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๔๐ คาถา มี	๕	ชาดก
๑๘. ปัญญาสนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๕๐ คาถา มี	๓	ชาดก
๑๙. สักกุนินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๖๐ คาถา มี	๒	ชาดก
๒๐. สัตตคณินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๗๐ คาถา มี	๒	ชาดก
๒๑. อสตีคณินบาตชาดก ชาดกที่ประกอบด้วยคาถา ๘๐ คาถา มี	๕	ชาดก
๒๒. มหานินบาตชาดก ชาดกที่ชุมนุมเรื่องใหญ่ ๑๐ เรื่อง เรียกว่า ทสชาติ มี ๑๐ ชาดก		

รวมชาดกในนิบาตทั้งสิ้น จำนวน ๕๔๗ ชาดก (โดยทั่วไป จะนับเป็นชาดก ๕๐๐ เรื่อง ส่วนที่ขาดหายไป อาจเป็นเพราะมีบางเรื่องที่ซ้อนกันอยู่ในเรื่องอื่น หรืออาจมีขาดหายไปในการชำระในบางครั้ง) ในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ กัมภีร์ชาดกจะอยู่ในเล่มที่ ๒๗ และเล่มที่ ๒๘

ชาดกในพระไตรปิฎกจะไม่เล่าเรื่องที่ซ้ำๆ แต่จะเป็นเพียงคำสุภาษิต หรืออาจอยู่ในลักษณะของการสนทนาโต้ตอบ ไม่มีเนื้อเรื่องหรือการกล่าวถึงเหตุการณ์ บุคคล เหมือนนิทานทั่วไป ตัวอย่างเช่น ข้อความใน “อุทเทสฐีชาดก” ว่า

^{*} รศ.พัฒน์ เพ็งผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, หน้า ๒๘.

“คนมีปัญญาเฉลียวฉลาด ย่อมตั้งตัวได้ด้วยต้นทุนเมื่อน้อย
คุณคนก่อไฟน้อย ๆ ให้เป็นกองใหญ่ ฉะนั้น”^{๒๖}

หรือตัวอย่างใน “ราชาดก” ว่า

“ลูกรัก พ่อกลับมาจากที่ค้างแรม กลับมาเดี๋ยวนี้เอง แม่ของเจ้าไม่ไปคบหาบุรุษอื่นดอก
หรือ บัณฑิต ไม่พูดวาจาที่ประกอบด้วยความจริง แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ถึง
พูดไปจะเหมือนนกแขกเต้า ชื่อว่า ไปฐฐาปะทะ ถูกเผา นอนจมอยู่ในเตาไฟ”^{๒๗}

ด้วยข้อความที่ปรากฏเพียงสั้น ๆ ดังเช่นตัวอย่างข้างต้น จึงเป็นการยากที่จะเข้าใจได้
ว่า ใครเป็นคนพูด หรือมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น รวมทั้งข้อความเหล่านี้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนผู้ใด
ด้วยปรารภเหตุอะไร ผู้อ่านโดยทั่วไปย่อมไม่สามารถที่เข้าใจเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้นได้ อย่างไรก็ตาม
ก็ตาม ในข้อความเหล่านี้ จะบรรจุคุณธรรม เนติธรรม จริยธรรม และอื่น ๆ อีกมากมายที่ควรแก่
การศึกษาไว้

๔. อรรถกถาชาดก

ด้วยเหตุที่ชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกจะปรากฏเฉพาะข้อความภาษิต ไม่ได้ระบุ
เหตุการณ์ว่า พระพุทธเจ้าตรัสเมื่อใด และมีเนื้อความที่สมบูรณ์ว่าอย่างไร (เว้นที่ปรากฏในพระไตร
ปิฎกส่วนอื่น ที่ตรัสถึงชาดกบางเรื่องเอาไว้) ในสมัยต่อมา พระอรรถกถาจารย์จึงได้แต่ง “อรรถ
กถา” เพื่ออธิบายเนื้อเรื่องเพิ่มเติมว่า พระพุทธองค์ตรัสเรื่องนั้นที่ไหน ปรารภอะไร เพื่อทรงแสดง
หลักธรรมอะไร และทรงแสดงแก่ใคร รวมทั้งบทสโมธาน คือ บทสรุปว่าผู้หนึ่ง ผู้นี้ กลับชาติมาเกิด
เป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า

อรรถกถาดังกล่าวเรียกว่า ชาดกัฎฐกถา หรือ อรรถกถาชาดก ซึ่งหมายถึงคัมภีร์ที่
พระอรรถกถาจารย์แต่งอธิบายขยายเนื้อความในนิบาตชาดกให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยนำเอานิทานมา
แต่งให้เป็นเรื่องราวประกอบให้เข้ากันกับข้อความในนิบาตของแต่ละชาดก เชื่อกันว่า อรรถกถา

^{๒๖} พ.ชา. (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๖/๔/๒

^{๒๗} เล่มเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๖ ข้อ ๕๔.

ชาดกได้มีมาตั้งแต่สมัยเดิมแล้ว ต่อมาในช่วง พ.ศ. ๒๖๕ เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาดกฉบับปัจจุบันขึ้น (อรรถกถาชาดก ปัจจุบันมีจำนวน ๑๐ เล่ม)

ในเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้มีพระบรมราชธิบายไว้ว่า

“ส่วนชาดกซึ่งได้แปลฉบับนี้ มิใช่บาลี เป็นอรรถกถา กล่าวว่าได้รวบรวมขึ้นในกาลังกาในราวเมื่อพระพุทธเจ้านิพพานได้ ๑๐๐๐ ปีล่วงไปแล้ว แต่ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดเป็นผู้เรียบเรียง ไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติมท้องถิ่นทาน เดิมแต่เรื่องปรารภข้างต้นและประชุมชาดกข้างปลาย แต่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาสิงหล แต่ค่านั้นคงเป็นภาษาบาลี แล้วจึงกลับแปลลงเป็นภาษาบาลีทั้งหมด”^{๒๔}

อรรถกถาชาดกที่อธิบายเนื้อความในนิบาตชาดก จะประกอบด้วยโครงสร้างที่สำคัญ ๕ ส่วนด้วยกัน คือ

(๑) ปัจจุบันวัตถุ คือ ส่วนที่เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยของพระพุทธองค์ ที่เป็นมูลเหตุให้ทรงนำชาดกเรื่องนั้นมาตรัส

(๒) อดีตวัตถุ คือ เหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตว่า มีเรื่องและเหตุการณ์ดำเนินไปอย่างไร

(๓) ทาถาชาดก คือ หลักคติธรรมที่ตรัสเป็นหลักคำสอนในชาดกนั้น ๆ (ส่วนนี้เองที่นำมาจากนิบาตชาดกในพระไตรปิฎก)

(๔) เวชยาภรณ์ คือ ส่วนที่อธิบายข้อความในคาถาชาดกให้ละเอียดเข้าใจได้ง่าย และชัดเจนขึ้น

(๕) สโมธาน คือ ส่วนที่เป็นบท เพื่อแสดงว่า ตัวละครในอดีตวัตถุกลับชาติมาเกิดเป็นใครในปัจจุบันนี้^{๒๕}

^{๒๔} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดกในประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๕, ๒๕๑๕, หน้า (๕)

^{๒๕} รศ.พัฒน์ เพ็ญผลา, ชาดกกับวรรณกรรมของไทย, หน้า ๓๒-๓๓.

สมัยต่อมาได้มีการแต่งคัมภีร์ฎีกา คือ คัมภีร์ที่อธิบายความในอรรถกถาชาดกให้เข้าใจง่ายขึ้น คัมภีร์ฎีกาอรรถกถาชาดก มีชื่อว่าชาดกฏฐกถาลีนัดลปกาสินี หรือเรียกย่อ ๆ ว่า “ลีนัดลปกาสินี แต่งโดยพระธรรมปาละ ซึ่งเป็นชาวอินเดียภาคใต้ เกิดที่เมืองปทรวัดิตะ”^{๓๐}

นอกจากอรรถกถาชาดก และฎีกาลีนัดลปกาสินี อันเป็นคัมภีร์หลักแล้ว ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเกี่ยวกับชาดกอีกหลายเล่ม คือ^{๓๑}

๑. ในลังกาทวีปมี ๒ เล่ม คือ

- (๑) ชาตวิโสธน รจนาโดยพระอริยสงฆ์
- (๒) ชาตัตถกนิทาน รจนาโดยพระอุฬุทรโฆษาจารย์

๒. ในประเทศไทย มีจำนวน ๖ เล่ม คือ

- (๑) ปัญญาสาชดก
- (๒) สัมโมหนิทาน
- (๓) ตินปาลชาดก
- (๔) ราโชวาทชาดก
- (๕) ธนัญชัยบัณฑิตชาดก
- (๖.) สิวชัยชาดก

ในที่นี้ อาจรวมหนังสือเวสสันดรที่ปณี ของพระศิริมังคลาจารย์ ที่แต่งขึ้นที่เชียงใหม่ ใน พ.ศ. ๒๐๖๐ ไว้ด้วยก็ได้

ประเด็นที่น่าสนใจ ก็คือ นิทานที่พระอรรถกถาจารย์นำมาอธิบายประกอบนั้น เป็นนิทานที่ท่านนำมาจากที่ไหน จากหลักฐานที่ค้นได้ สรุปได้ว่า พระอรรถกถาจารย์ได้นำนิทานมาจากส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ คือ

(๑) เรื่องที่นำมาจากจรียาปิฎก

^{๓๐} รศ.พัฒน์ เพ็งผลา,ชาดกกับวรรณกรรมไทย, . หน้า ๓๕.

^{๓๑} รศ.ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๑๔.

- (๒) เรื่องที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกส่วนอื่น
- (๓) เรื่องนิทานพื้นบ้านหรือเรื่องที่มีมาแต่เดิม
- (๔) ปฏิภาณหรือการแต่งของพระอรรถกถาจารย์เอง

๕. อรรถกถาชาดกกับหนังสือปัญญาสาตก

ผู้แต่งปัญญาสาตก คงได้อาศัยแนวความคิดจากรูปแบบที่พระอรรถกถาจารย์แต่งอรรถกถาชาดก ดังนั้น หนังสือปัญญาสาตกจึงมีลักษณะเหมือนกับอรรถกถาชาดก เปรียบเทียบองค์ประกอบต่าง ๆ ของอรรถกถาชาดกกับหนังสือปัญญาสาตกได้ดังนี้

๕.๑ โครงสร้างของอรรถกถาชาดกกับปัญญาสาตก

หนังสือปัญญาสาตกเป็นหนังสือที่แต่ง “เลียนแบบ” อรรถกถาชาดก เพราะฉะนั้น โครงสร้างต่าง ๆ ของปัญญาสาตก จึงมีเช่นเดียวกับในอรรถกถาชาดก (ทั้งนี้ยกเว้นส่วนเดียวที่โครงสร้างของชาดกในปัญญาสาตกไม่มี คือ เวชยาภรณ์ะ)

อย่างไรก็ตาม มีชาดกบางเรื่องที่ไม่มีปัจจุบันวัตถุ* คือ วิริยบัณฑิตชาดก (เรื่องที่ ๑๗) ธรรมโศณชกชาดก (เรื่องที่ ๑๘) สุทิสสนชาดก (เรื่องที่ ๑๙) พรหมโมสราชาดก (เรื่องที่ ๓๓) วรวงสาชก (เรื่องที่ ๔๕) รตเสนชาดก (เรื่องที่ ๔๗) และเทวันธชาดก (เรื่องที่ ๕๖)

๕.๒ ที่มาของนิทาน

เป็นการชัดเจนอยู่แล้วว่า ผู้แต่งชาดกต่าง ๆ ในปัญญาสาตกพยายามแต่งเลียนแบบอรรถกถาชาดก นั่นก็หมายความว่า ผู้แต่งย่อมเรียนรู้และศึกษาอรรถกถาชาดกมามากพอ ครั้นจะเอาเรื่องที่มีอยู่แล้วในอรรถกถาชาดกมาเขียนใหม่ก็เหมือนกับเขียนเรื่องที่มีอยู่แล้ว ดังนั้น จึงนำเอา

* ไม่มีปัจจุบันวัตถุ : เรื่องเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และอดีตวัตถุ เรื่องอดีตของพระพุทธเจ้าในสมัยอดีตกาล.

นิทานที่ตนได้ยินได้ฟังมาหรือได้อ่านมา มาปรับแต่งให้เข้ากับปัจจุบันวัตถุที่ตนต้องการอธิบาย หรือในบางครั้งเมื่อพบเจอนิทานมีคติที่ดี ก็พยายามหาปัจจุบันวัตถุ ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในสมัย พระพุทธองค์มาประกอบที่หลัง

ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร จำแนกที่มาของนิทานในปัญญาสชาดกตามลักษณะของ อิทธิพลที่ได้รับเป็น ๖ กลุ่ม ดังนี้^{๓๒}

๑. ชาดกที่ลอกมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต
๒. ชาดกที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต และ ไชนะ
๓. ชาดกที่ได้เค้าโครงเรื่องบางตอนมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลีและภาษา สันสกฤต
๔. ชาดกที่ได้รับแนวความคิดมาจากวรรณคดีพุทธศาสนาภาษาบาลี
๕. ชาดกที่ได้เค้าโครงเรื่องบางตอนมาจากชาดกปัญญาสชาดกด้วยกันเอง
๖. ชาดกที่มาจากเรื่องพื้นเมือง

โดยสรุป ที่มาของนิทานในปัญญาสชาดก จะมาจากแหล่งต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑. ชาดกที่ดัดแปลงมาจากการวรรณกรรมร่วมสมัยอื่น
๒. ชาดกที่ได้เค้าโครงจากนิทาน เรื่องเล่า หรือพงศาวดารพื้นเมือง
๓. ชาดกที่เป็นปฏิภาณไหวพริบของผู้แต่งที่สร้างเค้าเรื่องขึ้นมาเอง อาจเกิดมาจากการสมมติเรื่องให้ผู้แต่งประทับใจหรือผู้แต่งได้ยินได้ฟังมา เป็นต้น

ที่กล่าวมานี้เอง ที่ทำให้ผู้แต่งชาดกในปัญญาสชาดก สามารถเขียนนิทานในแต่ละ ชาดกได้ ในขณะเดียวกัน สมมติฐานที่ว่า แต่เดิมมีผู้แต่งชาดกเช่นนี้ในหลาย ๆ ที่ยืนยันให้เห็นว่า ทำไมนิทานที่นำมาอธิบายจึงกว้างขวางหลากหลาย แต่บางครั้งก็อาจตรงกันหรืออาจมีการแต่ง เลียนแบบแนวเค้าเรื่องของกันและกัน

^{๓๒} ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อย กรองของไทย, หน้า ๘๒.

๕.๓ จุดเด่นของปัญญาสชาดก

แม้ว่าปัญญาสชาดก จะถูกมองว่า “เขียนด้วยภาษาบาลีที่ธรรมดา”^{*} แต่หนังสือปัญญาสชาดกกลับมีเสน่ห์ และเป็นที่น่าสนใจของผู้คนโดยทั่วไป โดยสรุปแล้ว ปัญญาสชาดกมีคุณค่าของตนเอง ดังนี้ คือ

๑. เป็นสื่ออธิบายพระสัทธรรม พระบรมมี คำสอน คุณธรรม
๒. เป็นการสื่อวรรณกรรม หรือนิทานพื้นบ้าน
๓. เป็นการประกาศพระสัทธรรมโดยการใช้ สื่อที่ผู้รับมีความพึงพอใจ และได้รับความเพลิดเพลินควบคู่กันไปตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ด้วยเหตุผลข้างต้นนี้เอง ทำให้ผู้อ่านที่แม้จะอดใจในการที่จะยอมรับว่าเป็นพระพุทธรูปที่แท้จริง ก็ยังนิยมชมชอบที่จะอ่านนิทานและเรื่องต่าง ๆ ในปัญญาสชาดก หนังสือปัญญาสชาดกจึงแพร่หลายไปยังที่ต่าง ๆ

๖. ความแพร่หลายของหนังสือปัญญาสชาดก

หนังสือปัญญาสชาดกไม่เพียงแต่เป็นที่นิยมกันในประเทศไทยเท่านั้น แต่ยังแพร่ขยายและเป็นที่นิยมของเพื่อนบ้านใกล้เคียงด้วยเช่นกัน ตามหลักฐานมีหนังสือปัญญาสชาดกที่แต่ละประเทศได้แปลเป็นภาษาของตนเอง และเป็นชาดกฉบับของตนเองถึง ๔ ฉบับ ด้วยกัน คือ^{๓๓}

(๑) ฉบับพม่า มีชื่อเรียกว่า โลกียปัญญาส (ชาดกพื้นบ้าน) หรือ ยวนปัญญาส (ชาดกของเมืองล้านนา) หรือบางครั้งก็เรียกว่า จิมเมปัญญาส (ชาดกที่แต่งที่เชียงใหม่) ปัญญาสชาดกฉบับพม่า มีชาดก จำนวน ๕๐ ชาดก แบ่งออกเป็น ๕ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวน ๑๐ ชาดก มีชาดกที่มีเนื้อความเหมือนกับฉบับของไทย จำนวน ๓๖ ชาดก ที่แตกต่างออกไป จำนวน ๑๔ ชาดก

^{*} ภาษาบาลีธรรมดา หมายถึง ภาษาบาลีที่ใช้กันเป็นภาษาพื้นบ้าน

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๖๕

(๒) ฉบับลาว มีชื่อเรียกว่า พระเจ้าห้าสิบชาติ ปัญญาสชาดกฉบับของลาวมีจำนวน ๕๐ ชาดกเหมือนกัน มีชาดกที่มีเนื้อความเหมือนกับฉบับของไทย จำนวน ๒๘ ชาดก ที่แตกต่างออกไปจำนวน ๒๒ ชาดก

(๓) ฉบับเขมร มีชื่อเรียกว่า ปัญญาสชาดกฉบับสมรยา (ชาดกฉบับแปล) ปัญญาสชาดกฉบับเขมร มีจำนวนชาดก ๕๐ เรื่อง เป็นฉบับที่คล้ายกับฉบับของไทยมากที่สุด มีชาดกที่เนื้อความต่างกัน จำนวน ๑ ชาดก เท่านั้น

(๔) ฉบับเชียงตุง มีชื่อเรียกว่า ปัญญาสชาติ มีชาดกทั้งหมด จำนวน ๒๑ ชาดก มีเนื้อความเหมือนกับฉบับของไทยทั้งหมด

จะเห็นได้ว่า ความแพร่หลายของปัญญาสชาดก ไม่ใช่แพร่หลายไปยังประเทศต่าง ๆ เพียงตัวนิทานในหนังสือเท่านั้น แต่ยังรวมถึง วิธีการเขียนอรรถกถาชาดกพื้นบ้าน ที่แพร่ขยายไปยังประเทศต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน เพราะเหตุนี้ จึงเห็นได้ชัดเจนว่า เมื่อหนังสือปัญญาสชาดกแพร่ขยายไปยังประเทศใด ในที่นั้นก็จะมีการแต่งชาดกเพิ่มเติมจากที่มีอยู่แล้วเป็นเรื่องของตนเอง ชาดกที่แต่ละประเทศแต่งเพิ่มเติมขึ้นนั้นจะไม่มีในปัญญาสชาดกฉบับภาษาไทย หรือในฉบับของประเทศอื่น ๆ จากการประมาณ มีชาดกที่แต่งเพิ่มเติมในประเทศต่าง ๆ และมีเนื้อหาไม่เหมือนกับชาดกฉบับของไทยรวมทั้งหมด ๓๗ ชาดก^{๓๔} ดังนั้น หากรวมชาดกทั้งหมดใน กลุ่มปัญญาสชาดกกับของไทยอีก ๖๑ เรื่อง จะมีชาดกที่แต่งตามวิธีการเขียนอรรถกถาชาดกพื้นบ้าน ตามปัญญาสชาดก รวมทั้งหมดเป็นชาดกจำนวนถึง ๙๘ ชาดก

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

เปรียบเทียบจำนวนชาดกของประเทศต่าง ๆ
(ชาดกที่พิมพ์ด้วยตัวเอน คือ ชาดกที่ไม่ปรากฏในฉบับของไทย)

ฉบับพิมพ์ (อาทิตยวรรค)	ฉบับลาว	ฉบับเขมร	ฉบับเรียงดุง	ฉบับภาษาไทย
๑. อาทิตยราชชาดก	ท้าวสมุทรโคต	สมุทรโสมชาดก	สุธมชาดก	สมุทรโสมชาดก
๒. ตฤณกัมมชาดก	ท้าวสุทนต์	สุธมกุมารชาดก	สุทนต์ชาดก	สุธมชาดก
๓. สมชีวกุมารชาดก	ท้าวสิสุทนต์	สุคตธนชาดก	สุธมชาดก	สุธมชาดก
๔. อรินทมชาดก	ท้าวสิระสาธุมาน	รัตนปัสโชตชาดก	สิระสาธุมานชาดก	รัตนปัสโชตชาดก
๕. สุทนต์มชาดก	ท้าวสัทธมมิต	สิริวิบุตติกิตติชาดก	สุกนิมิตตชาดก	สิริวิบุตติกิตติชาดก (๕)
๖. สมุทรโสมชาดก	ท้าวสุวรรณะสังขะ	วิบุตติราชชาดก	จากทานชาดก	วิบุตติราชชาดก (๖)
๗. ทานจากชาดก	ท้าวจันทะภาส	สิริจุฬามณีชาดก	ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก	จากทานชาดก (๖๐)
๘. อัมมิกบัณฑิตราชชาดก	ท้าวทราหะ	จันทราชชาดก	สิริจุฬามณีชาดก	ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก (๖๒)
๙. สิทธิธรรมาเสฏฐชาดก	ท้าวทราหะ	สุกนิมิตตชาดก	ทูลกบัณฑิตชาดก	สิริราชชาดก (๑๐)
๑๐. สังขปิตติราชชาดก	ท้าวพญาหนูเมือง	สิริธรรมเสฏฐชาดก	รัตนปัสโชตชาดก	สังขปิตติชาดก (๔๑)
(สุธมวรรค)				
๑๑. สุธมกุมารชาดก	ท้าวสุระกะบันดิ	ลัทธิพิริชาดก	สุธมชาดก	สุธมชาดก (๒)
๑๒. นรชีวกชาดก	ท้าวมาถะมานะวะ	ทูลกบัณฑิตชาดก	ธรรมโสมบัณฑิตชาดก	นรชีวกฐิตทานชาดก (๓๗)
๑๓. สุวรรณกุมารชาดก	ท้าวอะริณะลิ	อาทิตยราชชาดก	สกลชาดก	ไม่ปรากฏในภาษาไทย
๑๔. สุธมราชชาดก	ท้าวจันทะปิตโช	ทูลกมานิกชาดก	อาทิตยชาดก	สุธมชาดก (๒๑)
๑๕. กัมพลราชชาดก	ท้าวคันทะระ	มหาสุธมชาดก	สิริธรรมราชชาดก	ไม่ปรากฏในภาษาไทย
๑๖. โคปาลกสาธชาดก	พญาหงส์ทองหัว	สุวรรณกุมารชาดก	จันทราชชาดก	ธรรมราชชาดก (๒๔)
๑๗. สิริจุฬามณีราชชาดก	ท้าวหิมะทีปะบัณฑิต	กนกราชชาดก	สิริราชชาดก	สิริจุฬามณีชาดก (๗)
๑๘. อังคุตตปริกขารชาดก	ท้าวทูลกัมมะ	วิริยบัณฑิต	เสตบัณฑิตชาดก	ไม่ปรากฏในภาษาไทย
๑๙. สิริวิบุตติกิตติราชชาดก	ท้าวสัทธมมิต	อัมมโสมจากชาดก	บุปผชาดก	สิริวิบุตติกิตติราชชาดก (๕)
๒๐. สัตตธมมกุมารชาดก	ท้าวปิ่นอาทิตยราชชาดก	สุทนต์สมหาราชชาดก	อรินทมชาดก	
(จันทวรรค)				
๒๑. จันทกุมารชาดก	ท้าวบันดิศาตทิสาธุมาน	วิธังกุติราชชาดก	พาราณสีราชชาดก	
๒๒. สาสีราชชาดก	ท้าวจันทะเสนกัมมาน	ไปธกัปปิปปุณฺฑิตชาดก	ไม่ปรากฏ	
๒๓. รัตนปัสโชตชาดก	พญาสังกะสัน	อัมมิกบัณฑิตชาดก	ไม่ปรากฏ	
๒๔. ทเวตติสังกชาดก	ท้าวจันทะเสนกัมมาน	มหาปริสชาดก	ไม่ปรากฏ	
๒๕. วิริยบัณฑิตชาดก	ท้าวพระหะลังกาวิ	อัมมราชชาดก	ไม่ปรากฏ	
๒๖. วิบุตติราชชาดก	ท้าวพญาสิงชาดก	นรชีวกชาดก	ไม่ปรากฏ	
๒๗. มหาปทุมชาดก	ท้าวพระหะลังกาวิ	สุธมชาดก	ไม่ปรากฏ	
๒๘. มหาสุธมกุมารชาดก	ท้าวสิริทิตานชาดก	มหาปทุมกุมารชาดก	ไม่ปรากฏ	
๒๙. พรหมโสมราชชาดก	ท้าวพญาสุธมราชชาดก	กัณหาการุณราชชาดก	ไม่ปรากฏ	
๓๐. เสตมุลิกชาดก	ท้าวเชตตะกัมมาน	พหุลลวิชาดก	ไม่ปรากฏ	
(อริยฉัตรวรรค)				
๓๑. อริยฉัตรชาดก	ท้าวทูลกัมมาน	เสตบัณฑิตชาดก	ไม่ปรากฏ	
๓๒. สุกัทธิราชชาดก	พญาทูลกัมมาน	บุปผราชชาดก	ไม่ปรากฏ	
๓๓. พหุลลชาดก	พญาสิริสะเรธราชชาดก	พาราณสีราชชาดก	ไม่ปรากฏ	
๓๔. พริชาดก	พญาสุคตะโสมชาดก	พรหมโสมราชชาดก	ไม่ปรากฏ	
๓๕. ปัทมทานชาดก	พญาพระหะลังกาวิ	เทวฤกษ์กุมารชาดก	ไม่ปรากฏ	
๓๖. เวลามชาดก	พญาพระหะลังกาวิ	สกลชาดก	ไม่ปรากฏ	

ฉบับหน้า	ฉบับอาว	ฉบับเขมร	ฉบับเชียงตุง	ฉบับภาษาไทย
๓๗. วัฏฏังสุตฺตราชคค	หัวสะทั้นะระชาคค	ลิตฺตสารชาคค	ไม่ปรากฏ	
๓๘. สิริตถกุมารชาคค	พยาสิริพระระเสตติ	นรจิราชาคค	ไม่ปรากฏ	
๓๙. โสณราชคค	พยาอะชิตะระชาคค	ชติเทวราชคค	ไม่ปรากฏ	
๔๐. สุวัณณกุมารชาคค (พรมกุมารวรรค)	พยาวิปฺนระระชาคค	สิหนาทชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๑. พรมกุมารชาคค	พยาอะระทุมมะระชาคค	สุวัณณสังฆราชกุมารชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๒. สุจิตตบสชาคค	ท้าววิริยะบันดิชาคค	สุรพักชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๓. อักขรลิจิตตชาคค	พยาอะทิตตะระชาคค	เทวันธชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๔. วัฒนชาคค	พยาสุระราชชาคค	สุวัณณกัจฉปชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๕. อักคัพพชาคค	พยาวิณะพมมะทตฺตชาคค	สุบินกุมารชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๖. ทวักกมราชชาคค	ท้าวปะทุมมะกุมมาน	สุวัณณวงศชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๗. วิวาทชาคค	ท้าวสุระเสนชาคค	วรรณควรรเนตรชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๘. ลิตฺตสารจกฺกวัตติชาคค	ท้าวสิริจุฑะพะณีชาคค	ลิตฺตสารกุมารชาคค	ไม่ปรากฏ	
๔๙. ลิตฺตชาคค	พยาออกชาคค	จันทมาตชาคค	ไม่ปรากฏ	
๕๐. มหาสุทฺตสนชาคค	พยาหมาชาคค	ลิตฺตติสจกฺกวัตติชาคค	ไม่ปรากฏ	

เมื่อรวมปัญญาสชาคคทั้งหลายเข้าด้วยกันกับของไทย ก็จะมีหนังสือปัญญาสชาคคจำนวน ๕ ฉบับ ความแพร่หลายของปัญญาสชาคคไปยังดินแดนต่าง ๆ จนมีการแปลหนังสือนี้เป็นภาษาของตนเอง แสดงให้เห็นว่าวิธีการสั่งสอนธรรมโดยอาศัยสื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย หรือสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านช่วยให้การสั่งสอนธรรมได้ผลรวดเร็วขึ้นนี้อาจเป็นผลหนึ่งที่จะอธิบายได้ว่า ทำไมแม้แต่พระพุทธองค์เองก็ทรงนิยมที่จะนำเรื่องนิทานต่าง ๆ มาตรัสเล่าเปรียบเทียบในการแสดงพระธรรมเทศนา เพราะทำให้ผู้ฟังไม่เบื่อหน่ายในการฟังพระธรรมเทศนา ปัญญาสชาคคจึงเป็นการรวมกลวิธีการสอนธรรมที่ชาญฉลาดเข้าด้วยกัน

จากการศึกษาประวัติของหนังสือปัญญาสชาคค จะเห็นได้ว่าแม้ว่าหนังสือปัญญาสชาคค จะเป็นชาคคที่แต่งขึ้นในสมัยหลัง แต่ก็ยังเป็นหนังสือที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นการศึกษาพัฒนาการของวรรณคดีบาติในประเทศไทย และรวมถึงวิธีการต่าง ๆ ที่พระเถระใช้ประกาศเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้านแล้ว ในขณะเดียวกันก็ยังได้เรียนรู้แนวความเชื่อ เหตุการณ์ และคติธรรมต่าง ๆ ของผู้คนในสมัยนั้นด้วย อีกส่วนหนึ่ง เนื่องจากหนังสือปัญญาสชาคคเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายของประชาชน ปัญญาสชาคค จึงมีคุณค่าต่อคนเหล่านั้นในฐานะเป็น “แนวทาง” ทางจริยธรรมของการดำรงชีวิต หลักปฏิบัติ และอุดมการณ์และแบบอย่างในการดำรงชีวิตประจำวัน ปัญญาสชาคคยังมีคุณค่าในทางวรรณกรรมในฐานะเป็น ดันกำเนิดและบ่อเกิดของละคร และงานทางวรรณกรรมต่าง ๆ และยังมีอีกมากมาย ที่เป็นผลมาจากหนังสือปัญญาสชาคคเหล่านี้ คือรายละเอียดที่จะได้ทำการศึกษาต่อไป

บทที่ ๓

อิทธิพลของปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมไทย

แม้ว่าในความรู้สึกส่วนหนึ่งเป็นที่รับรู้ว่ ปัญญาสาตก ไม่ใช่ชาตกดั้งเดิมที่แท้จริง จะเป็นชาตกที่แต่งขึ้นในสมัยหลัง แต่ก็ป็นหนังสือที่ได้รับความนิยม ทั้งจากนักศาสนา นักเล่านิทาน นักวรรณกรรม และผู้คนทั่วไปเป็นอย่างมากกว่าหนังสือเล่มใด ๆ ที่แต่งในสมัยเดียวกัน ผู้คนเหล่านั้มอง ปัญญาสาตกเหมือนป็นแหล่งขุมทรัพย์ ในด้านต่าง ๆ ที่พวกเขาจะขุดหาสิ่งใด ๆ ก็ได้

การศึกษาปัญญาสาตก นอกจากจะป็นการศึกษาพัฒนาการของวรรณคดีบาติในประเทศไทยและรวมถึงวิธีการต่าง ๆ ที่พระเถระใช้ประกาศเผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้านแล้ว ในขณะเดียวกันก็ยังได้เรียนรู้แนวความเชื่อ เหตุการณ์ และคดิธรรมต่าง ๆ ของผู้คนในสมัยนั้นด้วย

อีกส่วนหนึ่ง ที่นับได้ว่ามีความสำคัญ คือ เนื่องจากหนังสือปัญญาสาตก เป็นที่นิยมนกันอย่างแพร่หลายของประชาชน ปัญญาสาตก จึงมีอิทธิพลต่อผู้คนเหล่านั้ในฐานะป็น “แนวทาง” ทางจริยธรรมของการดำรงชีวิต หลักปฏิบัติ และการดำรงชีวิตประจำวัน ปัญญาสาตกยังมีคุณค่าในทางวรรณกรรมในฐานะป็นผู้สร้างเรื่องราวต่าง ๆ และมีอีกมากมายที่เป็นผลมาจากหนังสือปัญญาสาตก เหล่านั้คือรายละเอียดที่จะได้ทำการศึกษาต่อไป

ในส่วนของการศึกษาอิทธิพลของหนังสือปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมไทยในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ด้านด้วยกัน คือ

ด้านที่หนึ่ง อิทธิพลของปัญญาสาตกที่มีต่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม (ระดับความเชื่อ พิธีกรรม, หลักธรรมระดับศีลธรรมและ โลกียธรรมและ โลกุตระธรรม)

ด้านที่สอง อิทธิพลของปัญญาสาตกที่มีต่อวิถีชีวิตของสังคม

ด้านที่สาม อิทธิพลของปัญญาสาตกที่มีต่อวรรณกรรมไทย

ในขณะเดียวกัน ยังมีคติความเชื่อบางอย่างที่เกิดขึ้นใหม่ที่หนังสือปัญญาสาตก ได้สร้างสรรทำให้เกิดขึ้นแก่ผู้คน ผู้วิจัยจะได้รวบรวมไว้ในตอนท้ายด้วย

๑. อิทธิพลของปัญญาสาตกที่มีต่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม

เป็นที่ประจักษ์ว่า ผู้แต่งปัญญาสาตกต้องการที่จะอธิบายเหตุการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นในสมัยของพระพุทธเจ้า โดยการอ้างอิงคติชาติที่เป็นเรื่องชาตก หรือ “นิทาน” ที่ผูกขึ้นมาเล่าอธิบายเรื่องนั้นไว้ ปัญญาสาตกจึงมีจุดหมายเบื้องต้นที่จะให้ผู้อ่านได้เกิดเลื่อมใสในพระพุทธบารมี ที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ในขณะเดียวกันก็เพื่ออธิบายหลักคำสอนในเรื่องต่าง ๆ ไปพร้อมกันเสริมหลักธรรม โดยนำมาจากคติความเชื่อพื้นบ้าน และข้อปฏิบัติที่ปรากฏเป็นที่ยอมรับกันในสังคมสมัยนั้น

ในหนังสือปัญญาสาตกจึงมีหลักศาสนาธรรมต่าง ๆ มากมายที่ผู้อ่านจะได้รับไปพร้อมกับความบันเทิงจากนิทาน หลักศาสนาธรรมเหล่านี้ ส่วนหนึ่งผู้แต่งนำมาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์อื่น ๆ ของพระพุทธศาสนา และบางส่วนที่ผู้แต่งได้แต่งขึ้นเองเพื่ออธิบายเสริมหลักธรรม

เพื่อความสะดวกในการศึกษาอิทธิพลของปัญญาสาตกในทางด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม ผู้วิจัยจะแบ่งเป็นหัวข้อดังนี้

๑.๑ หลักศาสนาธรรมที่น่าสนใจ

ปัญญาสาตกนับเป็นหนังสือทางพระพุทธศาสนาอีกเล่มหนึ่ง ที่บรรจุหลักธรรมอันเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้มากมาย รวมไปถึงคติข้อคิดต่าง ๆ หลักธรรมดังกล่าวส่วนหนึ่ง เป็นหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก บางส่วนผู้เขียนได้อธิบายเพิ่มเติมเข้าไป บางส่วนเป็นคติข้อปฏิบัติที่เหมาะสมกับยุคสมัยนั้น หลักธรรมดังกล่าวเริ่มตั้งแต่หลักธรรมในระดับสามัญหรือโลกียธรรม อันเป็นข้อปฏิบัติของชาวบ้าน จนกระทั่งถึงหลักธรรมระดับสูง หรือโลกุตระธรรม อันเป็นหลักธรรมเพื่อการอยู่เหนือกระแสของโลกหรือการเข้าถึงนิมิต

เพื่อความสะดวก และทำให้เข้าใจหนังสือปัญญาสาตกมากขึ้น ผู้วิจัยจะแบ่งประเภทของหลักศาสนธรรมที่ปรากฏในปัญญาสาตก เป็นประเภท ดังต่อไปนี้

๑.๑.๑ ศาสนธรรมที่เป็นจุดหมายของชาตกโดยตรง

ดังที่ทราบแล้วว่าชาตกเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนาเหตุอย่างหนึ่ง ที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงชาตกเรื่องนั้น เพราะฉะนั้น ในชาตกแต่ละเรื่องจะมีหลักศาสนธรรมที่เป็นหลักปรากฏอยู่ เนื้อหาของชาตกก็จะแสดงให้เห็นว่า มีการบำเพ็ญศาสนธรรมในเรื่องนั้นอย่างไร มีอานิสงส์อย่างไรบ้าง เป็นต้น

เมื่อจัดแบ่งกลุ่มของชาตกตามประเภทหัวข้อศาสนธรรมที่เป็นจุดหมายของแต่ละชาตกโดยตรง สามารถแบ่งออกได้เป็นกลุ่มกว้าง ๆ ได้ดังนี้*

ก. การบำเพ็ญทานบารมี ปรากฏในชาตกต่อไปนี้ คือ

วิบุลราชชาตกที่ ๖	สิริจุฬามณีชาตกที่ ๗
จันทราชชาตกที่ ๘	สิริธรรมาชาตกที่ ๑๐
ทูลกบฏชาตกที่ ๑๑	อาทิตยชาตกที่ ๑๒
มหาสุรเสนชาตกที่ ๑๔	สุวรรณกุมารชาตกที่ ๑๕
กนกวรรณราชชาตกที่ ๑๖	วิชัยบัพติชาตกที่ ๑๗
สุทนต์ชาตกที่ ๑๘	ธรรมิกบัพติชาตกที่ ๒๒
จากทานชาตกที่ ๒๓	ธรรมราชชาตกที่ ๒๔
เสตบัพติชาตกที่ ๓๐	นรชิวกรินทานชาตกที่ ๓๗
สังฆปัตตชาตกที่ ๔๑	อรินทมชาตกที่ ๔๖

นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการบำเพ็ญทานที่เป็นการกระทำเฉพาะ คือ

(๑) อานิสงส์การสร้างพระไตรปิฎก ปรากฏในโบราณกบิลราชชาตกที่ ๒๑

* รศ.ดร.สุภาพร ฌ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, หน้า ๓๖ - ๔๖.

(๒) อานิสงส์การสร้างพระพุทธรูป ปรากฏในวิภูษังคสูตรชาดกที่ ๒๐

(๓) อานิสงส์การถวายกรูณทาน ปรากฏในอดิเทพราชชาดกที่ ๓๘

ข. เรื่องความกตัญญูและความอกตัญญู ปรากฏในชาดกต่อไปนี้ คือ

รัตนปโชตชาดกที่ ๔ สิริวิบุลยคติชาดกที่ ๕

สุกมิตตชาดกที่ ๕ นครชีวชาดกที่ ๒๕

มหาปทุมชาดกที่ ๒๗ พหลาควิชาดกที่ ๒๘

รตเสนชาดกที่ ๔๗ สุวรรณสิทธาชาดกที่ ๔๘

วรนุชชาดกที่ ๕๕

ค. เรื่องอานิสงส์การฟังธรรม ปรากฏในชาดกต่อไปนี้ คือ

ธรรมโสณกชาดกที่ ๑๘ สุรูปชาดกที่ ๒๖

ฌ. เรื่องการคบคน ปรากฏในชาดกต่อไปนี้ คือ

ทุกัมมานิกชาดกที่ ๑๓ พารามสิทธาชาดกที่ ๓๒

สุวรรณกัจฉปชาดกที่ ๕๕

ง. เรื่องปัญญา ปรากฏในชาดกต่อไปนี้ คือ

ภณชาการชาดกที่ ๒๘ สลภชาดกที่ ๓๕

สุรพักชาดกที่ ๕๔

จ. เรื่องอานิสงส์การสักการะพระพุทธรูป ปรากฏในชาดกต่อไปนี้ คือ

เทวรุกขกุมารชาดกที่ ๓๔ ปุပ္ผชาดกที่ ๓๑

ช. อานิสงส์เนกขัมมะ ปรากฏในจันทเสนชาดกที่ ๔๒

ซ. พระปัญญาริคุณของพระพุทธเจ้า ปรากฏในชาดกต่อไปนี้ คือ

สมุททโมสชาดกที่ ๑ สุธนูชาดกที่ ๓

สิทธิสารชาดกที่ ๓๖ พรหมโมสราชาดกที่ ๓๓

สรรพสิทธิชาดกที่ ๔๐ สุวรรณกัจฉปชาดกที่ ๕๓

สิโสธชาดกที่ ๔๔ วรวงศชาดกที่ ๔๕

นวนานชาดกที่ ๔๕ พากุลชาดกที่ ๕๐

โสณันทชาดกที่ ๕๑ สีนันทชาดกที่ ๕๒

สุวรรณสังขชาดกที่ ๕๓ เทวันธชาดกที่ ๕๖

สุบินชาดกที่ ๕๗ สุวรรณวงศชาดกที่ ๕๘

สิทธาชาดกที่ ๖๐ จันถาชาดกที่ ๖๑

ญ. เรื่องการหลงในกามคุณ ปรากฏในสุทธชาดกที่ ๒

ฎ. ความงดงามของพระนางพิมพาภิภุณี ปรากฏในปาจิตตกุมารชาดกที่ ๓๕

ฏ. ส่วนปกิณณกะ จำนวน ๓ เรื่อง มีประเด็นที่กล่าวถึง คือ

- (๑) ปัญญาพุทธพยากรณ์ พรรณนาถึงพระพุทธเจ้าในอดีต ๕ พระองค์ คือ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระกัสสปพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้า และพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า
- (๒) ปัญญาพุทธศักราชวรรณนา กล่าวถึง พระชนมายุและศาสนายุกาลของพระพุทธเจ้าบางพระองค์ เช่น ศาสนายุกาลของพระโคตมพุทธเจ้า ที่มีกาลเวลา ๕,๐๐๐ ปี และบางเรื่องเกี่ยวกับพระศรีอริยเมตไตรยพุทธเจ้า เป็นต้น
- (๓) อานิสงส์ผ้าบังสุกุล อานิสงส์ของการใช้และการถวายผ้าบังสุกุล

ในแต่ละชาดกจะมีการอธิบายให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์หรือบุคคลที่พระพุทธองค์ทรงปรารภถึงได้บำเพ็ญและเจริญหลักธรรมนั้น ๆ อย่างไร รวมทั้งมีอานิสงส์จากการปฏิบัติธรรมนั้นอย่างไรบ้าง วิธีการเช่นนี้เองทำให้ผู้ฟังเกิดความเห็นคล้อยตามและยินดีในการปฏิบัติตามหลักธรรมนั้น ๆ

นอกจากนั้นแล้ว ในแต่ละชาดกยังมีการอธิบายหลักศาสนธรรมต่าง ๆ เสริมเพิ่มเติมเป็นส่วนหลักธรรมที่นำมาประกอบในแต่ละชาดก ซึ่งก็เป็นหลักธรรมที่มีคุณค่ายิ่ง

๑.๑.๒ หลักธรรมที่นำมาอธิบายประกอบในแต่ละชาดก

นอกจากการพยายามอธิบายหลักศาสนธรรมที่เป็นจุดหมายของแต่ละชาดกโดยตรงแล้ว ในแต่ละชาดกยังมีหลักศาสนธรรม คติธรรมและข้อปฏิบัติต่าง ๆ แฝงอยู่อีกมากมายที่ผู้แต่งได้นำมาอธิบายเพิ่มเติมหรือประกอบเนื้อหาในเรื่อง อาจแบ่งประเภทหลักศาสนธรรมเหล่านี้ที่เด่นชัดได้เป็นเรื่อง ๆ ดังนี้

ก. การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต

ปัญญาสชาดกได้กล่าวถึงเรื่องการเลือกคบมิตรไว้มากมาย ตัวอย่างที่ปรากฏใน พาราณสีราชชาดก เช่น

“ท่านทั้งหลายจงคบมิตรที่รักใคร่ จงอย่าได้คบคนผู้่อมิตรเลย จงประพฤติธรรมส่วน
ขาว อย่าเสพรธรรมส่วนดำเลย อนึ่ง คนที่ดีเมื่อคบคนไม่ดีก็เป็นเช่นเดียวกัน บุคคล
หวานพีชชนิดใดไว้ย่อมได้ผลชนิดนั้นอย่างนั้น...

ท่านทั้งหลายอย่าคบบุรุษที่เลว พึงคบมิตรและบุรุษที่ดี ๆ ถ้ายั่วเยว บุคคลทำคนชนิด
ใดไว้เป็นมิตร และคบสนิทกับคนชนิดใด ผู้คบหานั้นย่อมจะกลายเป็นเช่นเดียวกัน...
อนึ่ง ความที่สุณขจึงจอกและนกกทั้งหลายรู้จักใจกันดีและอยู่ร่วมกันได้ ความที่
มนุษย์ค่อมมนุษย์อยู่ร่วมกันยากนัก ยากที่จะรู้จักกันได้ ใจคนย่อมเปลี่ยนแปลงไปใน
ขณะ เพราะฉะนั้น บุคคลพึงเว้นเสียซึ่งโทษคือความขยงให้ห่างไกลทุกเมื่อเถิด”^๒

และการคบหาสมาคม มีอยู่ในทุกมมานิกชาดกว่า “อนึ่ง เล่าพระจันทร์ในปักษ์ข้าง
แรม ย่อมเสื่อมแสงลงทุกวัน ๆ ฉนั้นใด ความสมาคมกับอสัตบุรุษก็เหมือนพระจันทร์ในกาฬปักษ์
ข้างแรม ฉนั้นนั่น พระจันทร์ในสุกปักษ์ข้างขึ้นย่อมเปล่งรัศมีแจ่มใสขึ้นทุกวัน ๆ ฉนั้นใด ความ
สมาคมกับสัตบุรุษก็เหมือนดุจพระจันทร์ในสุกปักษ์ข้างขึ้นฉนั้นนั่น”^๓

และในเรื่องสิริสาชาดก ความว่า

“บุคคลคบคนใด จะเป็นคนดีหรือคนเลวก็ตาม ย่อมตกอยู่ในอำนาจของคนนั้น บุคคล
ทำคนชนิดใดให้เป็นมิตร คบมิตรชนิดใด ย่อมเป็นเช่นคนนั้น เพราะการอยู่ร่วมกัน
เป็นเหตุให้เป็นเช่นนั้น อาจารย์ที่เลว คบศิษย์ที่ดี ศิษย์ที่ดีคบอาจารย์ที่เลว ย่อมเป็น
เหมือนลูกศรที่ซึมซาบยาพิษ”^๔

^๒ หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต) , ปัญญาสาชากค. ภาค ๑. (พระนคร : ศิลปบรรณาการ
.๒๔๕๕), หน้า ๖๒๓-๖๒๔.

^๓ หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสาชากค. ภาค ๑, หน้า ๓๐๐.

^๔ นายไย แสงฉาย, ปัญญาสาชากค. ภาค ๑, หน้า ๗๕๒-๗๕๓.

ข. เว้นจากทุจรีต ๓ รักษาศีล ๕

หลักการเรื่องการเว้นจากทุจรีต ๓ (เจริญสุจรีต ๓) และรักษาศีล ๕ ประการ ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมสำคัญที่ปรากฏอยู่มากมายในหนังสือปัญญาสชาดก หลักธรรมดังกล่าวถือเป็นหลักธรรมพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ หรือที่เรียกว่า มนุษยธรรม ตัวอย่างที่ปรากฏในสุรนาชดก ดังนี้

“ดูกรมหายักษ์ แต่ปางก่อนเมื่อท่านเป็นมนุษย์ได้ประพฤติกุจรีตทั้ง ๓ ประการ คือ ประพฤติชั่วด้วยกายวาจาและใจ จึงได้มาบังเกิดในกำเนิดอันหยาบช้า กล้าแข็ง จ้าเค็ม แต่ไป ท่านอย่าได้มีประมาท อย่าประพฤติกุจรีต ๓ ประการ จงตั้งอยู่ในสุจรีตทั้ง ๓ และรักษาศีลมีองค์ ๕ คือ เว้นจากปาณาติบาต มิได้ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้จำตาย ๑ เว้นจากอทินนาทาน มิได้ลอบลักสิ่งของที่เจ้าของเขาเมียมอบให้ ๑ เว้นจากามมิจฉาจาร ไม่ประพฤติดิฉินในกามคุณ ๑ เว้นจากมุสาวาท ไม่กล่าวคำเท็จ ๑ เว้นจากสุราเมรัย ไม่ดื่มน้ำเมาอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๑ นี้แหละเรียกว่าศีล ๕

ดูกรมหายักษ์ผู้ที่ทำปาณาติบาต ฆ่าสัตว์มีชีวิตให้จำตายนั้น เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธกัจะไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ มินรก เป็นต้น... ครั้นพ้นจากอบายมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีคนผูกอาฆาตจองเวร...

อนึ่งดูกรมหายักษ์ บุคคลที่ทำอทินนาทาน คือลักทรัพย์สิ่งของที่เจ้าของมิได้ยอมให้นั้น เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธกัจะยอมไปเกิดในอบายภูมิ มินรก เป็นต้น... ครั้นเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีคนในตระกูลอันต่ำ อันไร้ทรัพย์สมบัติ...

อนึ่งดูกรมหายักษ์ บุคคลที่ประพฤติดิฉินในกามทั้งหลาย มีคบหาทำชู้กับภรรยาผู้อื่น เป็นต้นนั้น เมื่อ สิ้นชีพทำลายขันธกัจะยอมไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ มินรก เป็นต้น... ครั้นพ้นจากอบายมาเกิดเป็นมนุษย์ก็จะมีรูปทรงสัณฐานอันเลวทรามต่ำช้า...

อนึ่งดูกรมหายักษ์ บุคคลที่กล่าวมุสาวาท คือกล่าวคำเท็จ ไม่กล่าวตามความเป็นจริงนั้น เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธกัจะยอมไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ มินรก เป็นต้น... ครั้นพ้นจากอบายมาเกิดเป็นมนุษย์จะกล่าวถ้อยคำใด ๆ ก็ไม่มีผู้ใดนับถือเชื่อฟัง...

อนึ่งคุณมหาชัย บุคคลที่เสพสุราเมรัยอันทำจิตให้มัวเมาประมาทนั้น เมื่อสิ้นชีพ ทำลายชั้นรัศมียอมไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ มินรก เป็นต้น...ครั้นพ้นจากอบายมาเกิด เป็นมนุษย์ก็จะมีปัญญาชั่วเลวทราม...”^๕

ในสุตตภาษิตนี้ มีเนื้อความเกี่ยวกับอุพัทธมมวิมังคสูตร ในชุดตันตปิฎก ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตอบคำถามของสุกมาณพ ผู้เป็นบุตรแห่งโตเทยยพราหมณ์เกี่ยวกับผลร้าย ผลดีต่าง ๆ ๗ ฎี^๖ ว่าเนื่องจากกรรม คือการกระทำของสัตว์ ได้แก่

๑. บุคคลผู้มีอายุน้อย เพราะได้ฆ่าสัตว์ ผู้มีอายุยืน เพราะไม่ได้ฆ่าสัตว์
๒. บุคคลผู้มีโรครมาก เพราะได้เบียดเบียนสัตว์ ผู้มีโรคน้อย เพราะ ไม่ได้เบียดเบียน สัตว์
๓. บุคคลผู้มีฉิวพรรณทราม เพราะผู้นั้นเป็นคนขี้โกรธ ผู้มีฉิวพรรณดี เพราะเป็นผู้ ไม่โกรธ
๔. บุคคลผู้มีศักดาน้อย เพราะผู้นั้นชอบริษยา ผู้มีศักดามาก เพราะผู้นั้นไม่ชอบริษยา
๕. บุคคลผู้มีโรคทรพย์น้อย เพราะผู้นั้นไม่เคยให้ทาน บุคคลผู้มีโรคทรพย์มาก เพราะเป็นผู้ให้ทานเป็นประจำ
๖. บุคคลผู้เกิดในตระกูลต่ำ เพราะผู้นั้นไม่อ่อนน้อม มีทิฐิ บุคคลที่เกิดในตระกูล สูง เพราะรู้จักอ่อนน้อม ไม่มีทิฐิ
๗. บุคคลผู้มีปัญญาทราม เพราะไม่เข้าไปสมาคมกับสมณพราหมณ์ ผู้มีปัญญาดี เพราะเข้าไปหาสมณพราหมณ์

ก. โทษของการอุหะ

การอุหะ คือ “การอุให้ทั้ง ๒ ฝ่ายแตกกัน”^๗ เป็นส่วนหนึ่งที่ปัญญาสชาดกคัดเตือน ให้มีความระมัดระวัง ตัวอย่างที่ปรากฏในพาราณสีราชชาดกว่า

^๕ พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนนท์). ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๑๔๒-๑๔๔.

^๖ ม.จ. (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๑๔/๒๕๐, ๒๕๑/๒๖๒, ๒๖๓.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๖๗๑.

“บ่อแก้วในที่ลึกแท้ ๆ แต่ลมยังให้สะท้อนได้ พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองบ้านเมือง พวกอำมาตย์อาจให้กำเริบร้าวได้ บรรพตและสาครชื่อว่าหนักแน่น ยังไม่ได้คน ทำลายมิตร คนทำลายความคุ้นกันนั้นแหละหนักมาก แผ่นดินและสาครหรือภูเขาถึง คราวสิ้นยุคแห่งแสนกลับแล้ว ก็ถึงซึ่งความสิ้นสุดไปทั้งนั้น คนคิดทำลายกันแม้มีอยู่ ณ สกฤตใด ไม่เห็นแก่บาปกรรม ทำความกระชิบหู (คือว่ายุแหย่อยู่แล้ว) ก็อาจทำ สกฤตนั้นให้พินาศทำลายไปได้ อุปไมยดังกองหินโตเท่าพ้อมถูกน้ำพัดแรงกล้าก็พากัน แดกกระจายไปได้”^๔

ง. คุณธรรมของพระราชา

ในปัญญาสาตกได้กล่าวถึงหลักธรรมสำหรับผู้ปกครองที่สามารถปกครองให้บ้าน เมืองมีความสุข ตัวอย่างเช่นที่ปรากฏในเทวฤคชาตกว่า

“ข้าแต่จอมจัตติยมหาราช พระองค์จงประพฤติธรรมสุจริตในชนกชนนีทั้งหลาย ใน โอรสและมเหสีทั้งหลาย ในพลพาหนะทั้งหลาย ในขวานิคมและชนบททั้งหลาย ใน หมู่เนื้อและนกทั้งหลาย ในมิตรและอำมาตย์ทั้งหลาย ในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ใน สัตว์ทั่วไปในน้ำและบนบก ในพวกยาจกและวณิพก ทั้งหลาย และในทานและศีล ด้วย พระองค์ทรงประพฤติในธรรมไว้ในโลกนี้แล้ว (เบื้องหน้าแต่ทิวังคต) ก็จักเสด็จ ไปสู่โลกสวรรค์”^๕

ในชาตกนี้ มีเนื้อความคล้ายกับจกกวัตติสูตร^๖ สูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ “พระ พุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้พึงตนเอง คือพึงธรรมด้วยการเจริญสติปัญฐาน ๔ ซึ่งจะทำได้ เชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินอยู่ในแดนของตนเองที่สืบมาแต่บิดา จะมีแต่ความดีงามเจริญขึ้น ไม่เปิดช่องให้ แก่มาร เช่นเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงประพฤติตามหลักจักรพรรดิวัตร อันสืบมาแต่บรรพชน ของพระองค์ ย่อมทำให้จักรวรรดินะบังเกิดขึ้นมาเอง, จักรวรรดิวัตรนั้นมี ๔ ข้อใหญ่ ใจความว่า

๑. พระเจ้าจักรพรรดิเป็นธรรมราชาธิปไตย และจัดการคุ้มครองป้องกันโดยชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่

^๔ หลวงชำระเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๖๒๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๖๔๕-๖๔๖.

^๖ ที.ปา. มหาจุฬาเดปิฎก, ๑๑/๘๔/๕๑.

เหล่านี้แผ่นดิน ตลอดไปถึงที่ควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย ๒. มิให้มีการอันธกรรมเกิดขึ้นในแผ่นดิน ๓. ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ผู้ไร้ทรัพย์ ๔. ปรีกษาสอบถามการดีชั่ว ข้อควรและไม่ควรประพฤติกะสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบอยู่เสมอ; จักรวรรดิวัตร ๔ ข้อนี้ บางทีจัดเป็น ๕ โดยแยก ๑. เป็น ๒ ข้อ คือ เป็นธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่อย่างหนึ่ง กับจัดการคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมอย่างหนึ่ง นอกจากนั้น สมัยต่อมา อรรถกถาจัดแบ่งขอยออกไปและเพิ่มเข้ามาอีก รวมเป็น ๑๒ ข้อ เรียกว่า จักรวรรดิวัตร ๑๒; พระสูตรนี้ถือว่าเป็นคำสอน แสดงหลักวิวัฒนาการของสังคมตามแนวจริยธรรม กล่าวถึงหลักการปกครอง และหลักความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับจริยธรรม; เรื่องพระศรีอริยเมตไตรยก็มีต้นเค้ามาจากพระสูตรนี้”^{๑๑}

หรือที่กล่าวถึงในสุวรรณนิลสาขาคว่า

“ผู้ใดที่โลกสมมติแล้วว่าเป็นราชา ก็เพราะทรงถือเอาโดยวิเศษด้วยสังคหวัตถุ ๔ และราชธรรม ๑๐ ประการ

โดยอธิบายว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดยอมทำให้มหาชนยินดีด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ ด้วยการบำรุงกสิกรรม ด้วยการเลี้ยงคนตามคุณวุฒิ ด้วยการให้กู้ยืมราชทรัพย์ คิดดอกเบี้ยพอควรเอาไปลงทุนหากำไรได้ ด้วยตรัสอ่อนหวาน พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเรียกว่าเป็นพระราชา

อนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ย่อมทำมหาชนให้ยินดีด้วยราชธรรม ๑๐ ประการ คือ ด้วยการบำเพ็ญทานเป็นปกติ ด้วยทรงดำรงอยู่ในศีล ด้วยการบริจาคช่วยเหลือในการใหญ่ ๆ ด้วยความซื่อตรง ด้วยความอ่อนโยน ด้วยคอยจำกัด ความชั่วในพระองค์ ด้วยทรงพระพิโรธน้อย ด้วยไม่คิดราชประเพณี พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น เรียกว่าเป็นพระราชา

อนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ย่อมยินดีด้วยราชสมบัติของพระองค์ พระเจ้าแผ่นดินนั้น เรียกว่าพระราชา”^{๑๒}

^{๑๑} พระราชวรมณี (ประยูรธ ปลูกโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๖๔๕-๖๔๖.

^{๑๒} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสาขาค, ภาค ๑, หน้า ๑๐๗๓

ในชาดกนี้ ซึ่งมีเนื้อความคล้ายกับ ทศพิชราชธรรม “ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน, คุณสมบัติของนักปกครองที่ดี สามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรม และยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี มี ๑๐ ประการ คือ ทาน การให้ทรัพย์สินสิ่งของ ศีล ความประพฤติดีงาม ปริจาคะ ความเสียสละ อาชวระ ความซื่อตรง...”^{๑๒}

นอกจากนี้ยังมีที่กล่าวถึงในที่ต่าง ๆ เช่น “ธรรมคากษัตริย์ย่อมละเสียซึ่งทรัพย์เพื่อรักษาตระกูล ถึงจะเสียตระกูล ก็ไม่ให้เสียบ้าน ถึงจะเสียบ้านท่านก็ไม่ให้เสียชนบท ถึงจะเสียแผ่นดินท่านก็ไม่ให้เสียพระองค์”^{๑๓}

“พระราชาไม่ทรงวิจารณ์ญาติให้ต้องแก้ก่อนก็ไม่ดี”^{๑๔}

“พระราชาพระองค์ใดผจญซึ่งบุคคลที่ไม่ควรเอาชนะเขา พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่าทำลายแล้วซึ่งความเป็นอิสราภาพของพระองค์”^{๑๕}

จ. ข้อประพจน์ของสามภรรยา

ปัญญาสชาดกได้ให้ความสำคัญต่อข้อปฏิบัติระหว่างสามภรรยา เพราะฉะนั้น ในชาดกต่าง ๆ จึงมีหลักธรรมของสามภรรยาปรากฏอยู่เสมอ เช่นที่กล่าวไว้ในสิโสราชาดกว่า

“ขึ้นชื่อว่านารีที่จะไปอยู่ในตระกูลผัว พึงศึกษาโอวาท ๑๐ ประการ คือ ไฟภายในอย่าพื้งนำออก (ไม่นำเรื่องดีเตียนภายในออกมาพูดนอกบ้าน) อย่าง ๑ ไฟภายนอกอย่าพื้งนำเข้า (ไม่นำเรื่องภายนอกบ้านไปพูดข้างใน) อย่าง ๑ พึงให้แก่บุคคลที่ให้อภัย (ให้คนที่ขืนสิ่งต่าง ๆ ไปแล้ว นึกกลับมามีใจ) อย่าง ๑ อย่าพื้งให้แก่บุคคลที่ไม่ให้อภัย (ไม่ให้คนที่ขืนสิ่งต่าง ๆ ไปแล้วไม่นึกกลับมามีใจ) อย่าง ๑ พึงให้แก่บุคคลที่ให้และบุคคลที่ไม่ให้อภัย (ให้แก่ญาติ เพื่อเป็นการสงเคราะห์ ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะส่งคืนกลับมาให้หรือไม่ก็ตาม) อย่าง ๑ พึงนั่งให้เป็นสุข (ให้รู้จักฐานะของตนเอง) อย่าง ๑ พึงบริโภคให้เป็น

^{๑๒} พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๒๕๐.

^{๑๓} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๘๕๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๒๗๒.

^{๑๕} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๘๕๑, ๒๗๒, ๒๘๖, ๓๐๑.

สุข (ควรดูแลพ่อผัวแม่ผัวให้ได้บริโภคให้เพียงพอ) อย่าง ๑ ฟังนอนให้เป็นสุข (ดูแลพ่อผัวแม่ผัวให้เข้านอนก่อน) อย่าง ๑ ฟังบำเรอไฟ (ดูแลปรนนิบัติพ่อผัวแม่ผัว) อย่าง ๑ ฟังนอบน้อมเทวดาทั้งหลาย (นอบน้อมต่อพ่อผัวแม่ผัว) อย่าง ๑ โอวาททั้ง ๑๐ อย่างนี้ ชื่อว่า วัตรจริยาของหญิงสะใภ้ ผู้ที่ไปอยู่ในตระกูลแห่งผัว”^{๑๖}

ในสุวรรณภูมิชาดก กล่าวถึงคุณสมบัติของพระนางจันทาเทวี ซึ่งประกอบด้วย กัลยาณธรรมของภรรยา ๕ ประการ ว่า

“พระนางประกอบด้วยกัลยาณธรรม ๕ ประการ คือ ตื่นบรรทมก่อนพระราชสามี แลเมื่อบรรทมก็บรรทมทีหลัง แลคอยสดับฟังว่าจะโปรดให้กระทำการอันใด แล กล่าววาจาแต่ล้วนเป็นที่รักใคร่ของพระราชสามี ทั้งบริบูรณ์ไปด้วยสัมมาจริยวัตรอันดีทุกอย่าง พระนางประกอบไปด้วยกัลยาณธรรมทั้ง ๕ ดังนี้ พระเจ้ามหาศัตรุราชจึงโปรดปรานรักใคร่ ทรงตั้งไว้ให้เป็นใหญ่กว่าพระสมณนารีทั้งห้าพันนาง”^{๑๗}

ในบางที่ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ภรรยาดูหมิ่นสามี เช่น ในสังขปิตตชาดกว่า

“สตรีดูหมิ่นสามีด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ สามียากจน ๑ สามีเป็นโรค ๑ สามีเฒ่าชรา ๑ สามีเป็นนักเลงสุรา ๑ สามีมือหจิกงอ ๑ สามีเป็นบ้า ๑ สามีที่ทำงานไม่เป็น ๑ สามีไม่อาจทำงานให้เกิดทรัพย์ ๑”^{๑๘}

^{๑๖} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนันท), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๘๖๘-๘๖๙.

^{๑๗} ร.อ. ๓/๕๕.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๓๑๗.

^{๑๙} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๘๘๒.

บางครั้งกล่าวไม่ให้ไว้วางใจสตรี เช่นที่ปรากฏในสุรพหชาดก ว่า

“ใจของอมิตรว่าดี ถ้อยคำสตรีว่าจริง ธรรมสองสิ่งว่าไว้กระนี้ ใคร ๆ อย่าพึงเชื่อถือเลย เพราะใจของสตรีมีแต่คิดคดไม่ซื่อตรง ใจของอมิตรเล่าก็ไม่ยั่งยืน ชนสองจำพวกนี้อย่าคบเลย”^{๑๘}

นอกจากนี้กล่าวถึงคตินิยมของผู้ครองเรือน เช่น “ผู้อยู่ครองเรือนบริโภคนาม เป็นผู้เกียจคร้านก็ไม่ดี”^{๑๙}

นอกจากหลักธรรมที่ปรากฏข้างต้นแล้ว ยังมีหลักธรรมต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น ข้อปฏิบัติของราชเสวก คือ “เป็นราชเสวกอย่ากล้าจนเกินพอดี อย่าขลาดจนเสียราชการ อย่าประมาทคอยระมัดระวังอยู่เสมอ”^{๒๐} โทษของผู้ประทุษร้ายผู้อื่นที่ไม่มีความผิดหลักกรรม คือ “บาปกรรมอกุศล ให้ผลเผ็ดร้อนหนักเกิน และข่มขู่ทำผู้กระทำนั้นให้เสวยความทุกข์ในอบาย.....”^{๒๑}

๑.๒ ระดับของหลักธรรม

แม้ว่าจะมองกันว่าปัญญาสชาดกเป็นหนังสือรวบรวมนิทานพื้นบ้าน แต่ปัญญาสชาดกกลับเป็นหนังสือที่รวบรวมหลักคำสอนไว้ทุกระดับชั้น ในอีกความหมายหนึ่ง ก็คือ ปัญญาสชาดกได้อธิบายหลักธรรมทั้งระดับศีลธรรม หรือโลกียธรรมและระดับโลกุตระธรรมไว้อย่างพร้อมเพรียง

๑.๒.๑ ระดับศีลธรรม หรือโลกียธรรม

หลักธรรมในระดับศีลธรรมคือ ความประพฤติที่ดี ที่ชอบ นิยมแปลกันว่า ศีลและธรรม โดยถือว่า ศีล หมายถึง เว้นชั่วหรือเว้นจากข้อห้าม ธรรม หมายถึงประพฤติดี หรือทำตาม

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๒, หน้า ๓๓๗.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๒๗๒.

^{๒๐} นายปุษ แสงฉาย, ปัญญาสชาดก, ภาค ๒, หน้า ๗๗๓.

^{๒๑} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๒, หน้า ๖๑๖.

คำแนะนำสั่งสอน แต่แปลตามหลักธรรมขั้นศีล เพราะศีลเป็นธรรมอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับสมาธิ และปัญญา (ในไตรสิกขา)^{๒๓}

ส่วนโลกียธรรม หมายถึง “ธรรมอันเป็นวิสัยของโลก สภาวะที่เนื่องในโลก ได้แก่ กัณธ์ ๕ ที่ยังมีอาสวะทั้งหมด คู่กับโลกุตรธรรม”^{๒๔} ความหมายของธรรมในระดับศีลธรรมและโลกียธรรม จึงหมายถึง “หลักธรรมที่ทำให้เกิดข้อประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม เพื่อความเจริญตามวิสัยแห่งโลก”

จะเห็นได้ว่า ปัญญาสาตก ได้นำเสนอหลักธรรมในระดับนี้พร้อมเพรียง ซึ่งอาจแบ่งออกเป็นส่วนตัวต่าง ๆ เช่น

- หลักธรรมเพื่อความดีงามของแต่ละปัจเจกบุคคล เช่น ความขยันและความกตัญญู
- หลักธรรมในครอบครัวระหว่างสามีกับภรรยา
- หลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม เช่น การเว้นจากทุจริต การรักษาศีล ๕ เป็นต้น
- หลักธรรมของพระราชาหรือนักปกครอง

ตัวอย่างหลักธรรมเหล่านี้ปรากฏในที่ต่าง ๆ แล้ว ผู้วิจัยจึงเห็นว่าน่าจะกล่าวซ้ำในที่นี้
นี้อีก

^{๒๓} พระราชวรมณี (ประยูรธ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔ หน้า ๑๒๗.

^{๒๔} พระราชวรมณี (ประยูรธ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓ หน้า ๒๖๑.

* หลักธรรมเหล่านี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้ในที่ต่าง ๆ แล้วจะไม่นำเสนอในที่นี้อีก.

๑.๒.๒ ระดับโลกุตระธรรม

คำว่า โลกุตระ หมายถึง “พ้นจากโลก, เหนือโลก, พ้นวิสัยของโลก, ไม่เนื่องในภพทั้งสาม, โลกุตระธรรม หมายถึง ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลก มี ๘ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑”^{๒๕}

คำว่า มรรค ได้แก่ “ทาง, หนทาง ๑. มรรค ว่าโดยองค์ประกอบ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค แปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ เรียกสามัญว่า มรรคมีองค์ ๘ คือ ๑. สัมมาทิฐิ เห็นชอบ..... ๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ๒. มรรค ว่าโดยลำดับการให้สำเร็จกิจ คือ ๑. ทางอันให้ถึงความเป็นอริยบุคคลแต่ละขั้น, ญาณที่ทำให้ละสังโยชนได้ขาด เป็นชื่อแห่งโลกุตระธรรม คู่กับผลมี ๔ ขั้น คือ โสดาปัตติมรรค ๑ สกทาคามิมรรค ๑ อนาคามิมรรค ๑ อรหัตตมรรค ๑”^{๒๖}

ส่วนผลนั้น หมายถึง “สิ่งที่เกิดจากเหตุ, ประโยชน์ที่ได้; ชื่อแห่งโลกุตระธรรมคู่กับมรรค และเป็นผลแห่งมรรค มี ๔ ขั้น คือ โสดาปัตติผล ๑ สกทาคามีผล ๑ อนาคามีผล ๑ อรหัตตผล ๑”^{๒๗}

นิพพาน หมายถึง “สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว, ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ มี ๒ คือ สอุปาทิเสสนิพพาน (นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ) ๑ อนุปาทิเสสนิพพาน (นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ) ๑”^{๒๘}

^{๒๕} พระราชวรรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓ หน้า ๒๖๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๒๑๕.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๗๗.

^{๒๘} พระราชวรรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔ หน้า ๗๖.

ปัญญาสชาดก ได้กล่าวถึงหลักธรรมในระดับนี้ไว้ใน ๒ ส่วน คือ

ส่วนแรก เป็นการแสดงให้เห็นโทษของกามคุณ หรือโลกียสุข ที่ไม่มีความเที่ยงแท้แน่นอน ผู้เห็นโทษดังกล่าวย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในโลกียสุข และมองเห็นว่า การบรรพชาเป็นช่องทางสำหรับการปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นไปจากบ่วงกามคุณและโลกียสุขเหล่านั้น ตัวอย่างในสุรพทชาดก แสดงเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดีว่า

ครั้นต่อมาเมื่อ พระโพธิสัตว์สุรพทนั้น ทรงพิจารณาเห็นโทษกามคุณเห็นอานิสงส์แห่งบรรพชา เกิดสังเวชสลดใจจึงได้เปล่งอุทานคำนี้ว่า

“สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา
สังขารทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความเข้าไปประจับสังขารเหล่านั้นเสียได้แล้ว
ย่อมเป็นสุขจริงแท้”

ครั้นเปล่งอุทานคำนี้แล้วคำต่อไปว่า เราจะหาอุบายอย่างไรจึงจะออกได้จากสังขารและสังสารวัฏ ธรรมอย่างอื่นจะไม่อาจปลดปล่อยออกจากสังขารได้ บรรพชาสิ่งเดียวนี้แหละอาจจะปลดปล่อยเราออกจากสังขารได้ เพราะบรรพชามีคุณอานิสงส์มากนักเรจักบรรพชาเสียเถิด^{๒๘}

ส่วนที่สองกล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีธรรม เพื่อบรรลุถึงโลกุตระธรรมดังกล่าวนั้น ในการนำเสนอในส่วนนี้ ปัญญาสชาดกได้อาศัยตัวละคร คือ พระโพธิสัตว์เป็นสื่อความหมายของการบำเพ็ญบารมีดังกล่าว

^{๒๘} หลวงช้างเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสชาดก, ภาค ๒, หน้า ๒๘๒.

ปัญญาสชาดก กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ^๖ และรวมถึงการบำเพ็ญบารมีทั้ง ๓ ระดับชั้น^๗ มีตัวอย่างเช่นข้อความที่ปรากฏในสิริวิบูลกิตติชาดกว่า

“ข้าแต่เทพดาทั้งหลาย... จงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้า บัดนี้ข้าพเจ้าจะสละชีวิตของข้าพเจ้า จะเปลื้องเอาพระบิดาให้พ้นจากมรณะ แม้จะมีผู้ต้องการศีรษะจักขุและหัตถ์หรือชีวหาเนื้อและเลือด ข้าพเจ้าจะฉะเชือดออกให้มิได้ทอดย ด้วยเหตุที่จะให้เป็นปัจจัยแก่โพธิญาณ”^๘

หรือเช่นที่ปรากฏในวินยราชชาดก ที่กล่าวถึงการยอมบริจาครพระมเหสีให้เป็นทานของพระโพธิสัตว์ว่า

“ดูกรพราหมณ์ (ตามที่ได้ขอรับพระราชทานพระเทวีนัน) เราจะให้มีได้ยอห์ ทานออกปากขอสิ่งใดกับเรา สิ่งนั้นมีอยู่แล้ว เราจะได้ซ่อนเร้นเป็นอันไม่มี ใจของเรานี้ยินดีในทานการให้อยู่เป็นนิตย์

^๖ บารมี ๑๐ ประการ มี (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ (๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑๐) อุเบกขา, อ้าง

ใน พระราชวรมณี. พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔.(กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๒๘), หน้า ๒๘๔.

^๗ การบำเพ็ญบารมี ๓ ระดับชั้น มี

(๑) ระดับบารมี เป็นการบำเพ็ญบารมีในระดับสามัญ เช่น เมื่อบำเพ็ญทานบารมี ก็ให้ทรัพย์สินเงินทองเป็นทาน เป็นต้น

(๒) ระดับอุปัชฌายบารมี เป็นการบำเพ็ญบารมีในระดับกลาง เช่น เมื่อบำเพ็ญทานบารมี ก็ยอมเสียสละอวัยวะเป็นทาน เป็นต้น

(๓) ระดับปรมัตถบารมี เป็นการบำเพ็ญบารมีระดับสูงสุด เช่น เมื่อบำเพ็ญทานบารมี ก็ยอมเสียสละชีวิตของตนเป็นทานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นได้.

อ้างใน พระราชวรมณี. พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๒๘๕.

^๘ หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๑๘๖.

...(ทรงตรัสกับพระราชเทวีว่า)

และพระนางสุนทรผู้เจริญ พราหมณ์ผู้นี้มาขอตัวพระน้องนาง เราตั้งใจปรารถนา พระสัพพัญญุตญาณ เรายังไม่ถึงสัพพัญญุตญาณตราใด ขอพระน้องช่วยเพิ่มพูน บารมีของเราให้เต็มคราบนั่นเทอญ พระราชเทวีทรงฟังพระราชสามีตรัสดังนั้น มี พระหฤทัยเกษมสันต์ ...ตรัสว่า... หม่อมฉันสุนทรีย่อมสารภาพทุกสิ่งอัน”^{๓๓}

ปัญญาสชาดกจึงรวมหลักธรรมในระดับต่าง ๆ ไว้อย่างพร้อมเพรียง ด้วยเหตุนี้เอง จึงกล่าวได้ว่า ปัญญาสชาดกมีอิทธิพลต่อการเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธศาสนาและต่อการ ปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชน

๒. อิทธิพลที่มีต่อวิถีชีวิตของสังคมชาวบ้าน

ปัญญาสชาดกนับเป็นหนังสือที่มีอิทธิพลต่อการสร้าง “รูปแบบ” คติความเชื่อพื้น บ้านมากที่สุด ทั้งนี้ เป็นเพราะเหตุผลที่ว่า ผู้ที่นิยมฟังเรื่องนิทานชาดกต่าง ๆ เพื่อความเพลิดเพลิน ก็จะได้ชินรูปแบบคติความเชื่อที่แฝงอยู่ด้วย ด้วยเหตุนี้เอง การซึมซาบและยอมรับจึงมิได้ง่าย อีก ส่วนหนึ่ง คติความเชื่อเหล่านั้นล้วนมีพื้นฐานมาจากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา (และความ เชื่อพื้นบ้านเดิม) ที่ผู้คนนับถืออยู่แล้ว ทำให้เกิดการยอมรับได้ง่าย

คติความเชื่อเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นคติความเชื่อแก่ผู้คนในสมัยนั้น แต่ยังคงสืบต่อกัน ทอดมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ ที่อาจเห็นได้ เช่น การสร้างพระไตรปิฎก การสร้างพระพุทธรูป การสรงน้ำพระ เป็นต้น

อิทธิพลของปัญญาสชาดกที่มีต่อด้านวิถีชีวิตของสังคมไทย อาจแบ่งออกได้เป็น ๔ ด้าน ดังต่อไปนี้

^{๓๓} หลวงชำระเจียรรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑. หน้า ๑๕๕.

๒.๑ การนำเสนอภาพของชีวิตที่เป็นจริง

แม้ว่า โดยเนื้อหาส่วนใหญ่ของนิทานในปัญญาสชาดกจะเป็นเรื่องนิทาน ที่มี อภินิหารเกินปรกติวิสัยสามัญ แต่ปัญญาสชาดกก็ยังมีส่วนที่เป็นการ “สะท้อนภาพชีวิตที่เป็นจริง” ที่ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ด้วยประสบการณ์ของตนเอง ภาพชีวิตที่เป็นจริงเหล่านี้ที่ปรากฏในด้านต่าง ๆ จึงตราตรึงในจิตใจของผู้ฟัง มีตัวอย่างที่แสดงถึงเรื่องนี้ เช่น

๒.๑.๑ การร่วมทุกข์ร่วมสุขของคู่สามีภรรยา

ปัญญาสชาดกมีเรื่องราวมากมายที่แสดงถึงความรักและความผูกพันระหว่างสามีภรรยา เช่น ในการร่วมทุกข์ร่วมสุข การไม่ยอมพรากจากกันแม้ในยามที่ตกระกำลำบาก นอกจากนั้น ยังแสดงคติธรรมแห่งความซื่อสัตย์ของสามี และภรรยาไว้อย่างมากมายด้วย ลักษณะเช่นนี้เอง ที่กล่าวได้ว่า เป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่เรื่องนิทานในปัญญาสชาดกยังเป็นที่นิยม เพราะให้หลักการของชีวิตที่เป็นความต้องการของคู่สามีภรรยาโดยทั่วไป

ข้อความที่กล่าวถึงเรื่องนี้มีมากมาย เช่น มีตัวอย่างในมหาปทุมชาดกว่า นางสุเมขลา ราชเทวี ได้ทูลกับพระสวามีที่ต้องหนีเข้าป่าว่า

“...จะก่อเพลิงให้ลูกโหลงขึ้น พอประชุมเพลิงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว เข้าไปตายเสียในกองเพลิงนั้นประเสริฐกว่า ถ้าจะเว้นจากพระองค์เสียแล้ว อยู่ไปเปรียบเหมือนแม่น้ำที่ไม่มีน้ำก็ไม่งาม... สตรีผู้ใดเมื่อสามีตกลาย ก็ตกลายด้วย เมื่อสามีมั่งมีก็มั่งมีด้วย สตรีผู้นั้น จึงเป็นที่สรรเสริญของชนทั้งปวง...

...อีกประการหนึ่ง ถึงจะมีผู้มาหิบบกเอาแผ่นปฐพี ที่ทรงสมบัติเครื่องปลื้มใจมีอยู่มากและเต็มไปด้วยรตนะมีประการต่าง ๆ มีสมุทรสาครเป็นที่สุดโดยรอบมาขึ้นให้ ถ้าถึงแก่จะต้องพลัดพรากจากภัสตราแล้ว ข้าพระบาทก็ไม่ปรารถนา”^{๑๒}

^{๑๒} พระญาณวิจิตร (สิทธิ โรจนานนท์), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑ , หน้า ๕๑๗-๕๑๘.

-๔๕-

หรือที่นางเกสสินีทูลแก่พระเจ้าสุกมิตราในสุกมิตตชาดกว่า “...เกสสินี จะขอตามเสด็จถึงเกสสินีตามเสด็จไป แม้จะบรรลยลงในกลางป่า คายเสียเช่นนั้น เกสสินีเห็นว่าประเสริฐกว่ามีชีวิตอยู่”^{๓๓}

หรือเช่นที่นางสิริมดีกราบทูลแก่พระเจ้ายศกิตติราชในสิริวิบูลกิตตชาดกว่า

“...ธรรมดาญชรรชาติมาตังคตระกุล ย่อมสัจจรชกชอนไปตามถิ่นที่ต่าง ๆ นางช้างกรณุกา ก็ได้ตามรอยเท้าไปทุกอย่างก้าวฉนใด เมื่อพระองค์จะเสด็จจรลีไปสู่ป่าหม่อมฉนผู้บาทบริจาริกาจะไปตามเสด็จกับพระองค์ด้วยเหมือนฉนนั่น พระองค์จะเสด็จโดยทางใด หม่อมฉนก็จะตามเสด็จไปในทางนั้น เมื่อพระองค์ตกไร่ได้ทุกข้อยู่กลางไพร หม่อมฉนจะมายุ่แต่ในเมืองให้เป็นสุขอย่างไรเล่า”^{๓๔}

ข้อความข้างต้นเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงความซื่อสัตย์ของภรรยาที่มีต่อสามี และไม่ยอมทอดทิ้งแม้ในยามลำบาก

๒.๑.๒ การเผชิญหน้ากับปัญหาและแก้ไขปัญหาย่างเข้าใจ

ปัญญาสชาดกให้ยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ซึ่งส่วนหนึ่งปัญญาสชาดกยอมรับว่าเป็นผลมาจากกรรมของแต่ละคน (ราชละเอียคมีข้างหน้า) อย่างไรก็ตาม การยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นไม่ใช่เป็นเพียงการยอมรับโดยไม่รู้จักแก้ไข ปัญญาสชาดกนำเสนอให้รู้จักและเผชิญหน้ากับปัญหาต่าง ๆ อย่างเข้าใจ โดยไม่ย่อท้อและด้วยวิริยะ

ตัวอย่างที่กล่าวถึงเรื่องนี้มี เช่น ในสุธนูชาดก ที่พระสุธนปลอบใจนางจีรปภาเทวี ในคราวที่ต้องร่อนเร่ในป่าว่า

^{๓๓} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๒๓๑.

^{๓๔} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๑๗๔.

“พระน้องอ๋าทรงพระกรรแสงไปนั้เลย พระวรพักตรจักเศร้าหมอง ความพลัดพรากจากกันนี้ย่อมมีทั่วไปแก่สัตว์โลก จะได้มีแต่เราทั้งสองเท่านั้นหาได้ ขึ้นชื่อว่าเกิดมาแล้ว ก็ย่อมถึงซึ่งสุขและทุกข์เป็นธรรมดา มิได้เลือกหน้าว่าผู้ใดเลย”^{๓๕}

หรือที่พระเจ้ามหาราชจะปลอบพระเทวีในรัตนปัทมชาดกว่า

“เเน่พระนางเธอผู้เจริญอย่ากลัวเลย อย่าโศกเศร้าไปทำไม เหตุใดที่จึงกล่าวดังนี้ เพราะว่าสมบัติมีแล้ว ก็ย่อมวิบัติเป็นที่สุด มีความเจริญวัยในเบื้องต้น ย่อมมีความแก่เป็นที่สุด ความไม่มีโรคมิในเบื้องต้นแล้วย่อมมีความเจ็บไข้เป็นที่สุด ความเป็นอยู่มีแล้ว ย่อมมีความตายเป็นที่สุด ...ความเป็นไปของโลกย่อมเป็นธรรมดาอย่างนี้ สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงแท้พระพุทธเจ้าทั้งปวงได้ทรงตรัสแสดงแล้วอย่างนี้ กุศลอันใดอันหนึ่ง ซึ่งนางเธอได้ทำไว้แก่พี่ ก็ดี จงตั้งใจคิดในส่วนคุณอันดีงามเทอญ”^{๓๖}

ดังนั้น เมื่อผู้ใดประสบกรรม ต้องเผชิญหน้ากับความลำบากใด ๆ ก็ไม่ควรละความเพียร เช่นที่จันทกุมารที่เพียรพยายามว่ายน้้า หลังจากเรือสำเภาแตก ได้กล่าวแก่นางเทพธิดาฉนิเมขลา ในจันทราชาดก ว่า

“ดูกรนางเทพธิดา เราพิเคราะห์ดูแล้วซึ่งวัตรกิริยาซึ่งมีในโลก (เห็นอนิสงส์ความเพียรนี้มีมากนัก อาจจะทำให้ผู้เพียรได้ประสบสุขเป็นแท้ เหตุนี้ เราจึงไม่ละทิ้งความเพียร) ดูกรนางเทพธิดา ท่านจงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าดังจกกล่าวต่อไปนี้ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ที่เกลือกกลั้วอยู่ด้วยบาปประมาทอยู่มากนัก เราผู้ใดถือเอาสัตว์เหล่านั้นปล่อยไป เพราะว่าเรานั้นยังอาภูลอยด้วยบุญและกรรม ต้องเพียรทำตนให้ข้ามไปตามสติกาลัง เมื่อเราพยายามว่ายน้้าสมุทรสาครไม่หยุดยั้ง จึงมาบรรลุล้งสำนักแห่งท่านได้พบกัน ดังนี้”^{๓๗}

^{๓๕} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนันท), ปญญาสาชดก, ภาค ๑, หน้า ๑๑๔.

^{๓๖} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปญญาสาชดก, ภาค ๑ , หน้า ๑๕๓.

^{๓๗} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปญญาสาชดก, ภาค ๑, หน้า ๒๑๕.

๒.๑.๓ การนำเสนอภาพชีวิตที่ชาวบ้านเข้าใจได้

ปัญญาสาตกเสนอภาพนิทานที่เรียบง่ายต่อการเข้าใจ แม้ว่าเนื้อหาบางส่วนจะเป็นจินตนาการที่เกินจริง หรือเป็น “นิทาน” เสียมากกว่า แต่ในขณะเดียวกัน ปัญญาสาตกยังเสนอภาพและรูปแบบของชีวิต ที่เป็นระดับเดียวกับผู้ที่ป็นชาวบ้านทั่วไป ผู้คนจึงมีความซาบซึ้งในเนื้อหาต่าง ๆ ได้ดี

ภาพชีวิตดังกล่าวจะประกอบด้วยเรื่องของความรักระหว่างสามีกับภรรยา ความรักระหว่างพ่อแม่กับลูก การพลัดพราก การตระกำลำบาก ดังตัวอย่างที่กล่าวไว้ในตอนต้น

๒.๒ อิทธิพลต่อคติความเชื่อพื้นบ้าน

ปัญญาสาตกยังนับได้ว่า เป็น “แหล่งรวมคติความเชื่อพื้นบ้าน” อันเป็นพื้นฐานของประเพณี ธรรมเนียม วัฒนธรรม และข้อปฏิบัติหลายประการในสังคมไทยที่ยังพบเห็นได้ในปัจจุบัน จริงอยู่ เป็นการยากที่จะวิเคราะห์ว่า คติข้อปฏิบัติเหล่านั้นที่ปรากฏอยู่ในปัญญาสาตก เป็นเพียงการรวมข้อปฏิบัติที่ผู้คนยอมรับอยู่ก่อนแล้ว หรือว่าปัญญาสาตก เป็นผู้นำเสนอเรื่องนั้นขึ้นใหม่ จะอย่างไรก็ตาม ปัญญาสาตกยังคงได้ชื่อว่า “เป็นผู้ดกจ่ายรูปแบบความเชื่อ” ให้เข้าสู่วิญญานของชาวไทย ทำให้ประเพณี ธรรมเนียม วัฒนธรรม และข้อปฏิบัติเหล่านั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยและตกทอดมาถึงปัจจุบัน

ปัญญาสาตก ได้กล่าวถึงคติความเชื่อต่าง ๆ ไว้มากมาย มีตัวอย่างที่จะนำเสนอในที่นี้ ดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความเชื่อเรื่อง (๑) หญิง ๓ ผัว ไม่ควรเอามาเป็นภรรยา (๒) ชาย
บวชแล้วสึก ๓ คน ไม่ควรคบเป็นเพื่อน (๓) พระราชา (ผู้ใหญ่) ที่
ไม่รู้จักคิด ก็ไม่ควรอยู่รับใช้

ปัญญาสชาดก ได้กล่าวถึงความเชื่อพื้นบ้าน โดยมีเรื่องนิทานประกอบ มีตัวอย่าง
ปรากฏในทุกัมมานิกชาดก^{๓๔} ว่า “บิดาของทุกัมมานิกโพธิสัตว์ เมื่อถึงเวลาจะใกล้ตายสอนพระ
พระโพธิสัตว์ไว้ว่า หญิง ๓ ผัว เจ้าอย่าเอามาเป็นภรรยา, นุรุษบวชแล้วสึก ๓ คน เจ้าอย่าคบไว้เป็น
เพื่อนเลย, พระราชาที่ไม่ทรงวิจารณ์ ทำอะไรก็มักง่าย เจ้าอย่าคบไว้เลยเป็นอันขาด”

“บุคคลผู้ใดประทุษร้ายต่อเพื่อน บุคคลเช่นนั้นไม่ควรคบเป็นเพื่อน เพื่อนชนิดนี้มีแต่
จะพาให้ถึงทุกข์ยาก ถึงได้สุขแล้วยังอาจฆ่ามิตรสหายได้ มีแต่จะให้ความทุกข์สิ้น
กาลนาน แม้หญิงผู้ใดมีผัวสามคนแล้ว หญิงเช่นนั้นไม่ควรเอาเป็นภรรยา ภรรยาเช่น
นี้ มีแต่จะพาให้ถึงความทุกข์ ถึงได้ความสุขแล้วก็มีแต่จะวนไปหาความฉิบหายเป็น
เบื้องหน้า มีแต่จะได้รับความทุกข์สิ้นกาลนาน...

พระราชาพระองค์ใดผจญซึ่งบุคคลที่ไม่ควรเอาชนะเขา พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่า
ทำลายแล้วซึ่งความเป็นอิสรภาพของพระองค์เอง เพื่อนคนใดยอมกดขี่เอาเปรียบแก่
มิตรสหายฝ่ายหนึ่ง เพื่อนคนนั้นไม่ชื่อว่าเป็นเพื่อนเลย ภรรยาคนใดใจบาปคือด้าน
ภรรยาคนนั้นไม่นับว่าเป็นภรรยาได้เลย”^{๓๕}

คติความเชื่อดังกล่าว ยังเป็นคติความเชื่อส่วนหนึ่งที่ยังมีการกล่าวอ้างถึงเสมอ

๒.๒.๒ ความน่าเวทนาของหญิงม่าย

ปัญญาสชาดกได้สะท้อนภาพของชีวิตผู้หญิงในสังคมในสมัยนั้น ส่วนหนึ่งที่เด่นชัด
คือ ความรู้สึกว่าการเป็นหญิงม่ายนั้นน่า “เวทนา” เช่น ข้อความที่นางเกสินีทูลแก่พระสวามีใน
สุกมิตตชาดก^{๓๖}ว่า

^{๓๔} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๒๘๕.

^{๓๕} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๒๘๕-๓๐๑.

“...จะเอาพระอุระต่างพรรามีคกริตคาและป้าหนามตามพระภัสดาไป ไม่คิดจะจากพระเจ้าผัว ด้วยกลัวตัวจะเป็นหม้าย กระหม่อมฉันจะสู้ทนทุกข์ภัยในหิมพานต์นั้นดีกว่า ทุกข์ที่พลัดพรากจากพระภัสดาอยู่เป็นหม้ายนั้นทุกข์จริง เกิดมาเป็นหญิงในโลกนี้กว่าจะได้สามีนั้นเต็มยาก ต้องมากด้วยวัดตจริยานั้นหลายเล่ห์ กลัวว่าตะโพกนั้นจะไม่ผาย ขวนขวายทุบด้วยไม้ค้อนดังคางโค กลัวว่าพุงจะโต กินข้าววันละน้อย ๆ กลัวว่ากายจะพ่วงพืจะมีสุเลศด้วยผิวพรรณ ถึงจะหนาวให้คางสั่น ก็ต้องอาบน้ำแต่เช้าตรู่ ถึงจะร้อนก็สู้อุตสาห์ผิงไฟ หวังจะให้เอวไหล่นั่นเกลี้ยงกลมสมเสน่หา ครั้นได้ผัวแล้วกลับมาเป็นหม้ายนำเวทนา ถ้าแก่ชราแล้วจะมีเป็นไร อันหญิงสาวเป็นหม้ายนี้ทุกข์เหลือ พระพุทธเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่าของอันเป็นเดนใครเขาจะพอใจ มีก็แต่จะได้รับความเดือดร้อนด้วยกันไม่เลือกหน้า อันเป็นหม้ายแล้วเป็นที่ดูหมิ่นแก่บุรุษชาย บุรุษเล่าก็มีใช้พอดิพอร้าย รู้ว่าแม่หม้ายแล้วก็หยอกเข้าเล่นตามชอบใจ เข้ายื้อยุตดูชายผ้า รวกระว่ากาที่ตอมรัง หน้อยก็จะนุ่งถุงไปด้วยกันไม่เกรงใคร ...หนึ่งถึงจะมั่งคั่งด้วยญาติก็ซังเป็นไร ความนินทานั้นจะพ้นก็หาไม่ได้ ทั้งนี้ก็เพราะโทษที่เป็นหม้าย ...ชื่อว่าไม่มีน้ำ ชื่อว่าสูญเปล่า เมืองไม่มีเจ้านายปกครอง ก็สูญเปล่าไม่เป็นการ ผู้หญิงเป็นหม้ายไม่มีชายประสมสอ ก็อ้างว่างวิเวกเวทนา”^{๔๐}

๒.๒.๓ การยอมเป็นทาสของสามี

คติความเชื่อและข้อปฏิบัติส่วนนี้ นับเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ปรากฏมากมายในปัญญาสชาดก ที่สะท้อนภาพของชีวิตคู่ว่า เมื่อผู้หญิงแต่งงานไปแล้วเท่ากับยินยอมเป็นทาสของสามีด้วยความซื่อสัตย์

^{๔๐} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๒๓๒-๒๓๓.

คติความเชื่อดังกล่าวปรากฏตัวอย่างในเรื่องอาทิตยชาดกว่า พระโพธิสัตว์ได้ประทาน พระนางสังขเทวี พระมเหสีแก่อินทพราหมณ์ พระนางสังขเทวีได้กราบทูลพระโพธิสัตว์ว่า “ข้าแต่ เทวบิดร หม่อมฉันเป็นทาสีของพระองค์ พระองค์เป็นเจ้าปกครองหม่อมฉัน พระองค์จะให้ปิ่น แก่ผู้ใด พระองค์ไม่ต้องเกรงใจ เพียงประทานหม่อมฉันให้แก่ผู้นั้นเถิด”^{๔๑}

หรือที่นางสุชาดาภรรยาของวิริยบัณฑิตกล่าวไว้ในวิริยบัณฑิตชาดกว่า

“ข้าแต่ท่านผู้เป็นสามี ข้าพเจ้านี้เป็นบาทบริจาริกาของท่าน ส่วนเรวัตตกุมารผู้เป็น บุตรนั้นก็คงเป็นทาส ท่านจงพาข้าพเจ้าทั้งสองนี้ ไปขายไว้ในตระกูลอันมั่งคั่ง เมื่อ ท่านปรารถนาสิ่งใดเป็นต้นว่าเงินหรือทองคำดี ก็จงถือเอาสิ่งนั้นมาทำการกุศลตาม ชอบใจเถิด”^{๔๒}

หากพิจารณาไม่ละเอียด ก็เป็นปัญหาเหมือนว่า ปัญญาสชาดกแนะนำให้มีการดูหมิ่น สิทธิของสตรี หรือมองสตรีในฐานะต่ำกว่าบุรุษเพศ ความคิดดังกล่าวนี้ว่าคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ทั้งนี้ เพราะจะเห็นได้ว่า ความยินยอมดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยความสมัครใจของ ภรรยา ที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามี ภรรยาต้องการทำหน้าที่ของความเป็นภรรยาให้สมบูรณ์

๒.๒.๔ การรักษาศีลไม่ให้ขาดทำให้ได้บุตร

ปัญญาสชาดก ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการตั้งใจสมาทานศีลและการมีอธิษฐานจิตว่า สามารถทำให้ได้บุตรธิดา คติความเชื่อดังกล่าวปรากฏในชาดกต่าง ๆ เช่น ในเรื่องสิริวิบุลยคติ ตยชาดกว่า พระนางสิริมดี พระราชเทวีของพระเจ้ายศกิตติราชไม่มีบุตรธิดา พระราชาได้ขอร้องให้ พระนางช่วยกันปรารถนาหาบุตรให้ได้ พระนางสิริมดี จึงเริ่มสมาทานอุโบสถศีล ข้อความอธิบาย ไว้ว่า

^{๔๑} หลวงชำระเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๒๘๒.

^{๔๒} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนันท), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๓๗๘-๓๗๘.

“...พระเจ้ายศกิตติราชจึงตรัสกับพระราชเทวีว่า แน่ะพระนางสิริมดี จงตั้งใจปรารณา หานุตรสักคนหนึ่งเถิด พระราชเทวีสิริมดีรับพระราชดำรัสว่า ข้าแต่ท้าวพิตร์ ดีแล้ว หม่อมฉันจะตั้งใจปรารณา

แต่นั้นมา พระราชเทวีจึงสมาทานอุโบสถศีล ตั้งพระหฤทัยปรารณาซึ่งบุตรพระนางเธอพิจารณาคุณของพระองค์ แล้วทรงทำความสัจว่า ถ้าศีลของข้าพเจ้าไม่ขาดไช้ ขอให้ข้าพเจ้าได้บุตรสมปรารถนา ณ กาลบัดนี้

...ครั้นต่อมา พระนางสิริมดีราชเทวี ทรงทราบว่าพระองค์ทรงครรภ์ จึงกราบทูลให้พระราชสามีทรงทราบทุกประการ”^{๔๑}

๒.๓ คติความเชื่อ ที่มีพื้นฐานจากหลักพระพุทธศาสนา

ปัญญาสชาดกได้นำเสนอคติความเชื่อใหม่ ๆ มากมาย ที่สะท้อนมาจากหลักการของพระพุทธศาสนาที่กลายเป็นวิถีประเพณีปฏิบัติของผู้คนในสมัยต่อมา จริงอยู่ว่าเป็นการยากที่จะยืนยันว่า ขนบธรรมเนียมการปฏิบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีมาแต่เดิม หรือเพิ่งเริ่มในสมัยที่มีการแต่งหนังสือปัญญาสชาดก แต่การที่ปัญญาสชาดก ได้กล่าวถึงคติความเชื่อและข้อปฏิบัติเหล่านี้ไว้ ทำให้กล่าวได้ว่า ปัญญาสชาดกเป็นส่วนที่มีอิทธิพลต่อคติความเชื่อและการปฏิบัติเหล่านี้

คติความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่ปรากฏชัดในหนังสือปัญญาสชาดก มีดังนี้

๒.๓.๑ คติความเชื่อเรื่องกรรมเก่าเป็นตัวกำหนดชีวิต

แนวความคิดเรื่องกรรมเป็นแนวความคิดดั้งเดิม และถือเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา เนื่องจากมนุษย์ผูกพันอยู่กับการกระทำของตนเอง มนุษย์จึงผูกพันอยู่กับกรรมที่ตนได้กระทำไปนั้น รวมทั้งผลวิบากที่ตามมาจากการกระทำนั้นด้วย ข้อความในอุปนิษาสกกล่าวถึงเรื่องกรรมไว้ว่า

^{๔๑} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๑๖๕-๑๖๑.

“สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง เป็นทายาทของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เทวหรือ ประณีต”^{๔๔}

เนื่องจากหลักกรรมมีความสำคัญ ดังนั้น ในหลักการว่าด้วยความเชื่อ ๔ ประการของ ชาวพุทธ จึงถือว่า ความเชื่อเรื่องกรรม ๓ ประการ ต่อไปนี้เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผลที่ ชาวพุทธควรเชื่อตาม คือ

- (๑) “กัมมสัทธา (เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง....)
- (๒) วิปากสัทธา (เชื่อวิบาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง.....)
- (๓) กัมมัสสกตาสัทธา (เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน, เชื่อว่าแต่ละคน เป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบ เสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน.....)
- (๔) ตถาคตโพธิสัทธา (เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคต ว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธ ทรงพระคุณทั้ง ๕ ประการ...)”^{๔๕}

จะเห็นได้ว่า ตามหลักการดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา หลักกรรมจะมีความเกี่ยวเนื่อง และสัมพันธ์กับหลักการเรื่องเหตุปัจจัย เพราะมีฉะนั้นแล้ว กรรมที่เป็นหลักการเรื่องเหตุและปัจจัย ก็กลายเป็นเรื่องของโชคชะตา การรอคอยและการคลุ้มคลั่ง อันเป็นความคิดนอกวิถีพระพุทธ ศาสนา ดังนั้น เมื่อมีการอ้างถึง “กรรมเก่า” จึงมีผู้เข้าใจผิดเสมอระหว่าง “กรรมเก่าที่เป็นหลัก การของพระพุทธศาสนา” กับ “กรรมเก่าที่ไม่ใช่หลักการของพระพุทธศาสนา”

พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวอธิบายเรื่องนี้ไว้ว่า

“...(พระพุทธศาสนา) มิได้ปฏิเสธกรรมเก่า เพราะกรรมเก่าก็ย่อมมีส่วนอยู่ใน กระบวนการแห่งเหตุปัจจัย และย่อมมีผลต่อบัจจุบัน สมกับชื่อที่ว่าเป็นเหตุปัจจัยด้วย

^{๔๔} ม.อ., มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๔/๒๕๕/๒๖๒.

^{๔๕} พระราชนิพนธ์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์, ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔ หน้า ๑๖๔.

เหมือนกัน แต่มันก็เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยอยู่นั่นเอง ไม่ใช่อำนาจนอกเหนือธรรมชาติอะไรที่จะไปยึดไปหมายมันฝากโชคชะตาไว้ให้...

...(ดังนั้น) จึงควรเข้าใจเรื่องของกรรมเก่าเพียงเท่าที่มันเป็นตามกระบวนการของมัน ในทางจริยธรรม ผู้เข้าใจปฏิจสงมุปาท ย่อมถือเอาประโยชน์จากกรรมเก่าได้ในแง่ที่เป็นบทเรียน เป็นความหนักแน่นในเหตุผล เป็นความเข้าใจตนเองและสถานการณ์ เป็นความรู้พื้นฐานปัจจุบันของตน เพื่อประกอบการวางแผนทำกรรมปัจจุบัน และหาทางแก้ไขปรับปรุงเพื่อผลดีต่อไปในอนาคต”^{๔๖}

ปัญญาสชาดกนำเสนอกรรมในฐานะเป็น “ตัวกำหนด” ชีวิต โดยถือว่าความเป็นไปของชีวิตทั้งหมด หรือผลใด ๆ ที่เกิดขึ้นแก่ชีวิตเรา ล้วนเป็นผลมาจาก “กรรมเก่า” ในอดีตทั้งสิ้น กรรมเก่าเป็นตัวสร้างและกำหนดทุกข์สุขให้แก่เรา

ข้อความในสังขปิตตชาดก ที่เป็นการสนทนาระหว่างพระนางรัตนาวดีกับพระโพธิสัตว์สะท้อนแนวความคิดข้างต้นได้เป็นอย่างดี ข้อความสนทนามีว่า

“รัตนาวดีตรัสถามว่า ความพลัดพรากนี้ ใครทำให้แก่ท่านเล่า?

พระมหาสัตว์เจ้าตรัสว่า ความพลัดพรากจากเผ่าพันธุ์อันเป็นที่รัก หม่อมฉันได้ทำแก่ผู้อื่นไว้ในกาลก่อน หม่อมฉันนั้นจึงได้ความวิโยค พืชที่บุคคลหว่านไว้ไว้อย่างใด ย่อมจะให้ผลอย่างนั้น...

สัตว์ยังที่ขวยอยู่ในภพ ก็เพราะกรรมเป็นปัจจัย กรรมที่ไม่เป็นสาระที่สัตว์ทำไว้ในก่อน ย่อมติดตามสัตว์ผู้ทำนั้นไป อุปมัยเหมือนกำกวงเกวียนอันตามรอยโค ฉะนั้น สัตว์ย่อมเสวยทุกข์ก็เพราะกรรม การถูกตี ถูกฆ่า ถูกมัด ก็เพราะกรรม ที่ต้องกรรมกรรมต่าง ๆ ก็เพราะกรรม เพราะเหตุนี้ ไม่ควรติงกันเลย เพราะว่ากรรมมีอยู่”^{๔๗}

^{๔๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม, พิมพ์เฉพาะบทครั้งที่ ๑. (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๑), หน้า ๑๔๒-๑๔๓.

^{๔๗} หลวงธำรงเจตียรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑, หน้า ๗๗๖-๗๗๘.

ตามข้อความที่ปัญญาสชาคอธิบาย พยายามชี้ให้เห็นว่า กรรมเก่าเป็นตัวกำหนดทุกข์สุขของชีวิตทั้งหมด โดยถือว่าเป็น “วิธี” ที่สร้างรูปแบบและความแตกต่างของชีวิตของแต่ละคน

ดังนั้น ในชาคต่าง ๆ จึงมีการพยายามแสดงกรรมเก่าและผลของกรรมเก่าในลักษณะข้างต้นมากมาย ตัวอย่างเช่น เมื่อกล่าวถึงเรื่องพระสมุททโฆสโพธิสัตว์ต้องว่ายน้ำอยู่ในทะเล และต้องพลัดพราจากพระเทวีในสมุททโฆสชาค มีข้อความกล่าวถึงบุพกรรมของทั้งสองพระองค์ว่า

“ในที่นี้มีคำสอดถามเข้ามาว่า ด้วยวิบากของอกุศลกรรมอย่างไร พระโพธิสัตว์กับพระเทวีจึงได้ว่ายน้ำข้ามน้ำข้ามทะเล และพลัดพราอกัน
มีคำวิสัชนาว่า แต่ชาติปางก่อน พระโพธิสัตว์กับพระเทวีเป็นกษัตริย์ลงสรในแม่น้ำในฤดูร้อน เวลานั้นมีสามเณรองค์หนึ่งพายเรือเล่นมาตามริมฝั่ง กษัตริย์ทั้งสองนั้น เขาพระหัตถ์กระทบน้ำให้เป็นคลื่นเข้าไปในเรือของสามเณรจนน้ำเต็มลำ เรือก็ล่มลงสามเณรก็ร้องให้ว่ายน้ำไป กษัตริย์ทั้งสองก็ช่วยสามเณรให้ขึ้นบกได้ ด้วยอกุศลวิบากที่ได้ทำแก่สามเณรด้วยความคะนองเท่านี้ พระโพธิสัตว์กับพระเทวีต้องว่ายน้ำอยู่ในสมุทรถึง ๕๐๐ ชาติ”^{๔๔}

ในสุวรรณสังฆชาค กล่าวถึงบุพกรรมที่ทำให้พระโพธิสัตว์ต้องเกิดอยู่ในหอยสังข์ว่า

“ในอดีตกาลล่วงมานานแล้ว พระตถาคตเกิดเป็นทศบุตรในตระกูลทศะ หาญาติพงษ์พันธุ์มิได้ วันหนึ่ง ทศบุตรนั้นลงไปอาบน้ำที่ท่านที เห็นรูปเจ้าเอามือล้วงลงไปจับปูขึ้นมาได้ จึงแะเอาดินเหนียวมาก้อนหนึ่ง ทำเป็นโพรงแล้วเอาปูนั้นใส่ไว้ในอุโมงค์ วางไว้บนแพปล่อยให้ลอยไปในมหาสมุทร เมื่อปูนั้นลอยไปยังหาทันตายไม่แพ้นั้นลอยไปติดอยู่ริมฝั่งสมุทร อุโมงค์ดินนั้นครั้งถูกน้ำเปียกแล้วก็ละลายไป ปูตัวนั้นก็ไต่ขึ้นฝั่งไปได้ ด้วยผลกรรมอันนั้น ตถาคตจึงปรากฏอยู่ในหอยสังข์”^{๔๕}

^{๔๔} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ปัญญาสชาค, ภาค ๑, หน้า ๒๑.

^{๔๕} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาค, ภาค ๒, หน้า ๒๗๗-๒๗๘.

การกล่าวถึงเรื่องผลของกรรมในอดีตที่เป็นตัวกำหนด ยังปรากฏในที่ต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น

ในสุวรรณภูมิชาดก^{๕๐} กล่าวถึงการที่พระสุวรรณภูมิโพธิสัตว์ มีรัตนสมบัติมากมาย ก็เพราะอานิสงส์ที่ได้อาราธนาพระภิกษุมารับบิณฑบาตที่บ้านของตนเป็นนิตย์

ในสุกมิตตชาดก^{๕๑} กล่าวถึงการที่พระเจ้าสุกมิตตต้องพลัดพรากจากพระบิดา พระมารดาและพระอนุชาก็เพราะในอดีตได้แยกลูกนกแยกเต้าออกจากพ่อแม่ของมัน

ในปาจิตตภูมิชาดก^{๕๒} กล่าวถึงการที่พระนางอรพิมพ์ต้องพลัดพรากจากพระสวามี เพราะได้พรากลูกเนื้อและลูกนกไปจากแม่ของมัน

ในรณเสนชาดก^{๕๓} กล่าวถึงสาเหตุที่นางสิบสอง ถูกควักดวงตาว่า เพราะในอดีต นางทั้งสิบสองได้จับปลา และเอาไม้แทงตาปลา โดยที่ทั้งสิบเอ็ดแทงตาทั้งสองข้าง ส่วนน้องคนสุดท้ายแทงตาปลาเพียงข้างเดียว

ส่วนในสุวรรณภูมิชาดก กล่าวว่า สิริราชสมบัติได้มาเพราะเหตุจากการเว้นจากเวรทั้ง ๕ ประการ ดังข้อความว่า

“สิริราชสมบัติเห็นปานดังนี้ เราได้ด้วยกุศลอันใดที่เราได้กระทำไว้ ท่านทั้งหลายจงฟังบุรพกุศลอันนั้น คือ ในกาลก่อนเรามีได้กระทำเวรทั้ง ๕ อันใดอันหนึ่งเลย แลกกล่าววาจาที่ควรเคารพ คือ มิได้กล่าวคำมุสาวาท แลมิได้กล่าวคำอันทำจิตผู้ฟังให้กำเริบ แลมิได้ประกอบด้วยความริษยา เราจึงได้สิริสมบัติเห็นปานดังนี้”^{๕๔}

^{๕๐} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนนท์), ปัญญาสาตก, เล่ม ๑, หน้า ๓๑๖.

^{๕๑} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๒๒๘.

^{๕๒} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนนท์), ปัญญาสาตก, เล่ม ๑, หน้า ๖๕๘.

^{๕๓} (ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง), ปัญญาสาตก, เล่ม ๑, หน้า ๕๖๔.

^{๕๔} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนนท์), ปัญญาสาตก, เล่ม ๑, หน้า ๓๕๓.

ในบางครั้ง หากไม่พิจารณาอย่างละเอียด ทำให้ดูเหมือนว่า แนวความคิดดังกล่าวมีแนวโน้มใกล้เคียงกับหลักการเรื่อง ปุพเพตเหตุวาท^{๕๕} ที่ถือว่าสุขทุกข์ทั้งหมดเป็นผลมาจากการกระทำ อันเป็นแนวความคิดนอกหลักของพระพุทธศาสนา แต่ปัญญาสาตกกลับไม่เป็น ปุพเพตเหตุวาท เพราะยอมรับว่าการทำความดีและความเพียรทำให้สามารถรอดพ้นจากบ่วงแห่งกรรมนั้นได้ เช่นที่จันทกุมาร ที่เพียรพยายามว่ายน้ำ หลังจากเรือสำเภาแตก โดยไม่ยอมแพ้ต่อชะตากรรมของตนเองได้กล่าวแก่นางเทพธิดาในจินตหราชาดกว่า

“ดูกรนางเทพธิดา เราพิเคราะห์ดูแล้วซึ่งวัตรกิริยาที่มีในโลก (เห็นอันสงัดความเพียรนี้มีมากนักอาจจะให้ผู้เพียรได้ประสบสุขเป็นแท้ เหตุนี้เราจึงไม่ละทิ้งความเพียร) ดูกรนางเทพธิดา ท่านจงฟังถ้อยคำของข้าพเจ้าดังจกกล่าวต่อไปนี้ สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ที่เกลือกกลั้วอยู่ด้วยบาปประมาทมีมากนัก เราผู้ใดถือเอาสัตว์เหล่านั้นปล่อยไป เพราะเราณัณยังอาภูลอยู่ด้วยบุญและกรรม ต้องเพียรทำตนให้ข้ามไปตามสติกกำลัง เมื่อเราพยายามว่ายข้ามสมุทรสาครไม่หยุดยั้ง จึงมาบรรลุล้งสำนักแห่งท่านได้พบกัน ดังนี้”^{๕๖}

ปัญญาสาตกจึงนับได้ว่า ได้แสดงหลักธรรมเรื่องกรรม พร้อมทั้งตัวอย่างไว้อย่างละเอียด เพียงแต่ผู้อ่านจำเป็นต้องอ่านด้วยความพินิจพิเคราะห์ จึงสามารถเข้าใจความหมายที่แท้จริงได้

^{๕๕} ใน อก.ติก. มหาจุฬาลงกรณปิฎก ๒๐/๖๒/๑๖๕ กล่าวถึงลักษณะนอกความคิดของพระพุทธศาสนาและถือเป็นมิจฉาทิฎฐิไว้ ๓ ลักษณะ คือ

(๑) ปุพเพตเหตุวาท หรือ ปุพเพตควาท (Past action determinism) ถือว่าสุขทุกข์ทั้งปวงเป็นเพราะกรรมเท่านั้น

(๒) อิสสรนิมมานเหตุวาท หรือ อิศวรกรรมวาท หรือ อิศวรนิมิตวาท (theistic determinism) ถือว่า สุขทุกข์ทั้งปวงเป็นไปตามการคลั่งคลั่งของเทพผู้เป็นใหญ่ และ

(๓) อเหตุอปัจจยวาท หรือ อเหตุวาท (accidentalism) ถือว่า สุขทุกข์ทั้งปวงเป็นไปตามโชคชะตา เกิดขึ้นเองลอย ๆ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย.

^{๕๖} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสาตก, เล่ม ๑, หน้า ๒๑๕.

๒.๓.๒ การสร้างและการซ่อมแซมพระพุทธรูป

แม้ว่า คตินิยมเรื่องการสร้างพระพุทธรูปจะมีมาก่อนสมัยที่แต่งปัญญาสาตก แต่รูปแบบการนำเสนอในหนังสือปัญญาสาตกที่กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปและการซ่อมแซมพระพุทธรูปพร้อมทั้งอานิสงส์ต่าง ๆ ที่ตามมา เป็นส่วนหนึ่งที่ชักชวนให้ผู้คนเกิดศรัทธา และเห็นคล้อยตาม ทำให้ความนิยมเรื่องการสร้างพระพุทธรูปเป็นที่นิยมและถือเป็นหนทางบำเพ็ญกุศลส่วนหนึ่งของพุทธศาสนิกชน

ข้อความที่กล่าวถึงเรื่องดังกล่าว เช่นที่กล่าวในวิริยบัณฑิตชาดกว่า

“...ชนทั้งหลายเหล่าใดได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นกระทำสักการบูชา ชนทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่ไปบังเกิดในทุกข์ดิพและจะได้ประสบลาภสักการะทั้งบริบูรณ์ด้วยธนาสารอันเป็นลาภประเสริฐ ลาภผลที่บังเกิดขึ้นนั้น เพราะอานิสงส์ที่ได้ (สร้าง) และได้สักการบูชาพระพุทธรูปปฏิมากร”^{๕๗}

ในวิภูฏังคฤชาดกกล่าวอธิบายอานิสงส์การสร้างพระพุทธรูปไว้ว่า

“พระเจ้าปัสเสนทิโกศล...ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเจริญ บุรุษสตรีผู้ใดคนหนึ่งก็ดี เมื่อได้สร้างทำพระพุทธรูปปฏิมากร กระทำให้เป็นรูปเปรียบจำลองพระพุทธรองศ์ขึ้นไว้จะได้ประสบอานิสงส์เช่นไร พระพุทธเจ้าข้า

สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงสดับ ...มีพระพุทธรูปร่างว่า ดูกรบพิตรผู้เป็นมหาราช บุรุษหรือสตรีผู้ใดคนหนึ่งซึ่งประกอบด้วยศรัทธา เมื่อได้สร้างทำพระพุทธรูปปฏิมากรขึ้นไว้ในพระศาสนา พระพุทธรูปปฏิมากรนั้นบุคคลจะสร้างด้วยดินเหนียวหรือศิลา ก็ตาม หรือจะทำด้วยโลหะและทองแดงก็ตาม หรือจะทำด้วยไม้และสังกะสีดีบุกก็ตาม หรือจะทำด้วยรัตนและเงินทองก็ตาม ผู้ที่สร้างทำนั้นจักได้อานิสงส์ผลเป็นอันมากพันที่จะนับจะประมาณ

^{๕๗} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุณนนท์),ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๓๘๕.

อนึ่ง ...เมื่อพระพุทธปฏิมากรประดิษฐานอยู่ในโลกตราบไค โลกก็ชื่อว่าไม่ว่างเปล่า จากพระพุทธเจ้าตรานั้น พระพุทธปฏิมากรนี้ได้ชื่อว่ายังพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นถาวรอีกประการหนึ่ง ผู้ที่ได้สร้างทำพระพุทธปฏิมากรแล้วนั้น จะมีแต่ความสุขเป็นเบื้องหน้า”^{๕๔}

ในชาดกเดียวกัน ยังกล่าวถึงการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปว่า นับเป็น “ประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย” ดังข้อความว่า

“การสร้างพระพุทธรูปปฏิมากร หรือปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปที่ดี เป็นประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ครั้งเมื่อตกตาดเศวตพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ได้สร้างกุศลบำเพ็ญพระบารมีมาในกาลก่อน ได้เห็นนิ้วพระหัตถ์พระพุทธปฏิมากรซึ่งทำด้วยดินเหนียวอันหักขาดไปนิ้วหนึ่ง จึงเอาดินเหนียวมาปั้นทำให้บริบูรณ์เป็นปรกติ แล้วทำการสักการบูชาด้วยมาลาของหอมมีประมาณน้อย ครั้นทำลายเบญจขันธ์ ก็ได้ไปเสวยสมบัติในสวรรค์สักกเทวโลก ...ด้วยอำนาจอันส่งผลที่ได้ปฏิสังขรณ์นิ้วพระพุทธปฏิมากร แล้วกระทำสักการบูชา นั้น ครันจุติจากสวรรค์ก็ได้มาบังเกิดเป็นบรมกษัตริย์ เสวยราชสมบัติเป็นเอกราชในชมพูทวีป”^{๕๕}

ในวัฏฏังกุติชาดกนี้เอง^{๖๐} ได้กล่าวถึงอดีตชาติของพระเจ้าวัฏฏังกุติโพธิสัตว์ว่า เมื่อครั้งเกิดเป็นมาณพชื่อว่ากุลภททกุมาร ได้ปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปปฏิมากร ที่มีนิ้วพระหัตถ์ชำรุดให้บริบูรณ์ ด้วยอันสงัดดังกล่าว กุลภททกุมารได้ถือกำเนิดเป็นกษัตริย์ มั่งคั่งด้วยทรัพย์สินเงินทอง รวมทั้งมีเดชพล้งอำนาจแต่เพียงยกนิ้วเดียวชี้ไป

^{๕๔} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนนท์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๔๑๕.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๔๑๕-๔๑๖.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๔๑๖-๔๑๗.

๒.๓.๓ การปิดทองพระพุทธรูป

คติข้อปฏิบัติดังกล่าว มีลักษณะทำนองเดียวกับคตินิยมเรื่องการสร้างพระพุทธรูปในสมัยปัจจุบันนี้ ธรรมเนียมดังกล่าวอาจปรากฏแพร่หลายแต่ในอดีต อาจเป็นเพราะปัญญาสชาดกนี้เองที่สร้างศรัทธาให้ผู้คนนิยมปิดทองพระพุทธรูปมา

เรื่องชาดกที่กล่าวถึงคติความเชื่อนี้ เช่น ในวิริยบัณฑิตชาดก^{๖๐} กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นวิริยบัณฑิต เป็นผู้ยากจน มีภรรยาชื่อว่า สุชาดา มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อว่า เรวัตตกุมาร ได้ฟังข่าวเรื่องการปิดทองพระพุทธรูป ที่พระราชบิดาประกาศชักชวนผู้คนด้วยความยากจน พระโพธิสัตว์จึงตัดสินใจขายตัวเอง (เป็นทาส) เพื่อเอาเงินมาซื้อแผ่นทองคำเปลวไปปิดพระพุทธรูป นางสุชาดาและเรวัตตกุมาร ลูกชายรู้ข่าวเรื่องนี้จึงตัดสินใจยอมขายตัวเป็นทาสด้วย

ปัญญาสชาดกได้กล่าวอานิสงส์การกระทำดังกล่าวไว้ว่า

“แท้จริง อานิสงส์ (การปิดทอง) พระพุทธรูปปฏิมากรนี้ มีผลเป็นมหัศจรรย์ เมื่อผู้กระทำสักการบูชา นั้น ยังท่องเที่ยวอยู่ในสงสารวัฏตราบใด อานิสงส์พระพุทธรูปปฏิมากรก็คงตามให้ผลอยู่ตรานั้นมิได้รู้สิ้นสุด

...ชนทั้งหลายเหล่าใดได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นกระทำสักการบูชา ชนทั้งหลายเหล่านั้นย่อมไม่ไปบังเกิดในทุคติภพและจะได้ประสบลาภสักการะทั้งบริบูรณ์ด้วยธนสารอันเป็นลาภประเสริฐ ลาภผลที่บังเกิดขึ้นนั้น เพราะอานิสงส์ที่ได้ (สร้าง) และได้สักการบูชาพระพุทธรูปปฏิมากร

...บุคคลจะมีผิวพรรณสีกายงามและมีรูปทรงสัณฐานผิวพรรณเหมาะสมและควรเป็นที่รักเจริญใจของประชุมชนและบริบูรณ์ไปด้วยหมู่นารีอันงามประเสริฐ...

อนึ่ง บุคคลจะได้เป็นบัณฑิตมีศีลคุณบริบูรณ์ไปด้วยปัญญา...

^{๖๐} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนันท), ภาค ๑, หน้า ๓๘๘-๓๘๙.

อนึ่ง บุคคลจะได้บรรลุถึงพุทธภูมิ และได้สำเร็จพุทธสาวกภูมิก็ดี ก็ได้อาศัยอานิสงส์อันเนื่องมาแต่พระพุทธปฏิมากร ที่ตนได้กระทำความเคารพสักการบูชา (ด้วยการปิดทองคำแปลว)”^{๖๒}

ในเทวนิชาดก^{๖๓} กล่าวว่า อานิสงส์การปิดทองพระพุทธรูป ทำให้พระนางสุวรรณเกศราเทวีเกิดมามีผิวพรรณเปล่งปลั่งดุจดังสีทองคำ

๒.๓.๔ การสร้างพระไตรปิฎก

นอกจากนั้น ปัญญาสาตกยังเป็นผู้แสดงให้เห็นว่า การสร้างพระไตรปิฎกที่เป็นหนังสือรวบรวมหลักคำสอนของพระศาสนานั้น มีความสำคัญต่อพระศาสนาอย่างไร

ปัญญาสาตกได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในโปราณกบิลราชชาดกว่า

“...ครั้งนั้น พระสารีบุตรเถรเจ้าผู้มีอายุ กราบพูลถามปัญหาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งได้สร้างพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพระพุทธานุศาสน์สั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้แล้ว บุคคลผู้นั้นจะได้อานิสงส์ประมาณเท่าไรด้วยบุญกุศลที่สร้างพระไตรปิฎกนั้น

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสพยากรณ์แก่พระสารีบุตรเถรเจ้าผู้มีอายุว่า ดูกรสารีบุตร บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งได้สร้างพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพุทธานุศาสน์สั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้แล้ว บุคคลผู้นั้นจะได้อานิสงส์ใหญ่หลวง จะนับจะประมาณหาที่สุดมิได้ บุคคลที่ได้สร้างพระไตรปิฎกไว้แล้วเป็นบรมจักรพรรดิก็หลายครั้ง ได้เป็นเจ้าประเทศราชก็หลายครั้ง ได้เป็นท้าวมหาพรหมก็หลายครั้ง ด้วยผลกุศลที่ได้สร้างพระไตรปิฎกไว้นั้น โดยที่สุดแต่ได้เขียนพระพุทธรูจนะแต่เพียงอักษรเดียวหรือบทเดียวเท่านั้นยังมีผลอานิสงส์จะนับจะประมาณหาที่สุดมิได้”^{๖๔}

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๓๘๘-๓๘๙.

^{๖๓} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ จิริยรัตน์), ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๕๒๘.

^{๖๔} พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๔๓๔.

ปัญญาสชาดก ได้กล่าวอธิบายเหตุผลที่ทำให้การสร้างพระไตรปิฎกมีอันสงฆ์มากไว้ว่าเพราะ

“อภุขรฺ เอกเมกญจ พุทธรูปสมํ ลียา
ตสฺมา หิ ปณฺทิตो โปโส ลิขยฺย ปิฎกตฺตยํ”

อักษรแต่ละตัว เท่ากับพระพุทธรูปแต่ละองค์ เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิตบุรุษ (เห็นปานนี้) แล้วรจนาพระไตรปิฎก.

หมายความว่า พระพุทธรูปนั้น เป็นของที่เคารพบูชาอย่างสูง ผู้สร้างจะต้องพิถีพิถันระมัดระวังในการที่จะปั้นหุ่นออกแบบ ตลอดจนหล่อหลอม ทำให้งดงาม เป็นที่น่าดู เกิดศรัทธาของปวงชน จึงจะเกิดประโยชน์สมบูรณ์ หากจะทำลวก ๆ ก็จะเสียรูปลักษณะไป ไม่เป็นที่เลื่อมใส ไม่ชวนให้น่าทัศนา

อักษระ คือคำพูดแต่ละคำก็เช่นเดียวกัน นักประพันธ์หรือผู้เขียนเรื่อง จำต้องร่างโครงเรื่อง ใช้คำพูดในท้องเรื่องโดยที่กล่าวมา ทั้งนี้ก็เพื่อให้เห็นความสำคัญของนักเขียนแต่ละท่าน”^{๖๕}

ในโบราณกบิลราชชาดก ได้กล่าวว่า “พระโพธิสัตว์ได้สร้างพระไตรปิฎกไว้ในสมัยพระพุทธเจ้าที่ปางกร ต่อมา เมื่อสิ้นชีวิต พระโพธิสัตว์ได้ถือกำเนิดในตระกูลกษัตริย์ ผู้เพียบพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติ ผิวพรรณวรรณะ และสุขต่าง ๆ มากมายสุดที่จะนับและประมาณได้ ทั้งนี้ เป็นเพราะพลังอันสงฆ์จากการได้สร้างพระไตรปิฎกนั้น”^{๖๖}

^{๖๕} โบราณบัณฑิต, พุทธนิบาตชาดก. แปลโดย พระธรรมสิริชัย (จิต จิตวิโล) เล่ม ๑. (กรุงเทพฯ : บริษัทประจักษ์ จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๒๖.

^{๖๖} พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), ปัญญาสชาดก, ภาค ๑. หน้า ๔๓๓.

๒.๓.๕ การปลุกต้นไม้โพธิ์ ก่อเจดีย์ สร้างสะพาน

ปัญญาสชาดกยังกล่าวถึงการทำบุญกุศลอื่น ๆ อีกมากมาย เช่น การปลุกต้นไม้โพธิ์ การซ่อมแซมเสนาสนะ มีวิหาร เป็นต้น ข้อความในจินตนาชาดกกล่าวว่า

“อนึ่งชนทั้งหลายเหล่าใด ปราศจากศรัทธา มิได้พิจารณาเห็นอานิสงส์ผลแห่งการบุญ ก็ย่อมไม่สร้างพระพุทธรูปปฏิมากร และไม่ปลุกโพธิ์พฤกษ์อันเป็นมหาโพธิ์และมีได้ก่อสถูปอันเป็นเจดีย์สถาน และมีได้ปลูกสร้างเสนาสนะมีวิหาร เป็นต้น ...นครชนทั้งหลายจำพวกนั้น ครั้นกายแตกทำลายจุติจากโลกนี้ ย่อมไปเกิดในอบายทั้งสี่มีนรกเป็นต้น อนึ่ง ชนทั้งหลายจำพวกใด ประกอบด้วยศรัทธา พิจารณาเห็นอานิสงส์ผลแห่งบุญ ย่อมสร้างพระพุทธรูปปฏิมากร หรือปลุกต้นไม้โพธิ์ หรือก่อพระสถูปอันเป็นเจดีย์สถาน หรือปลูกสร้างวิหาร สะพานก็ดี นครชนทั้งหลายจำพวกนั้น ครั้นทำลายจันท์จากโลกนี้ ย่อมขึ้นไปบังเกิดในเทวโลกทิพย์สถาน เสวยทิพย์สมบัติรัตนพิมานสระพรั่งพร้อมด้วยนางอัปสรเทพกัญญา”^{๖๓}

ในเทววินชาดกกล่าวว่า “ด้วยอานิสงส์การสร้างเจดีย์น้อยองค์หนึ่ง ทำให้นางจันทเทวี มีรูปร่างงดงามเปรียบดังเทพอัปสรสาวสวรรค์ กลิ่นกายนั้นหอมดังกลิ่นจันทน์แดง”^{๖๔}

นอกจากนั้น ยังกล่าวถึงการบูชาด้วยธง เช่น ข้อความในเทวรุกขมาชาดกว่า “ท่านเทียวละ บูชาธงถวายพระพุทธรูปไว้แล้ว ท่านทำบูชา ธงนั้นแหละคือบุญ ด้วยอำนาจบุญนั้นท่านจึงได้ปราสาทและสมบัติเครื่องปลื้มใจ”^{๖๕} ในปุพผชาดกกล่าวถึงพระเจ้าวิชัย กษัตริย์วิสาสนคร ได้ทรงนำพระเถระชื่อพระอุสกะ ด้วยอานิสงส์ดังกล่าว เมื่อสิ้นพระชนม์ได้ถือกำเนิดเป็นบุพผกุมาร ผู้เพียบพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติต่าง ๆ อันหาประมาณมิได้ ในชาดกดังกล่าวได้กล่าวแสดงอานิสงส์ของการทรงนำพระไว้ว่า

^{๖๓} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณนันท) ,ปัญญาสชาดก, ภาค ๑. หน้า ๑๘๕-๑๘๐.

^{๖๔} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสชาดก, ภาค ๒. หน้า ๔๔๘-๔๔๕.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑. หน้า ๖๔๑.

“สาธุชนทั้งหลาย เป็นผู้เร่งรีบบันเทิงอยู่ในการที่ได้สร่งน้ำพระสงฆ์ด้วยจิตปีติยินดี อยู่เสมอแล้ว ย่อมได้สมบัติทิพย์อันใหญ่หลวงในเทวโลกและมนุษย์โลก ผู้ที่ได้สร่ง น้ำพระสงฆ์นั้น เมื่อท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ จะปรารถนาสิ่งที่ตนปรารถนา ใด ๆ ย่อมได้สิ่งที่ตนปรารถนานั้น ๆ ทุกประการ จะได้ถึงพระนิพพานในชาติหลัง อีกประการหนึ่ง บรรดาโรคทั้งปวงเป็นต้นว่า โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคโ อ โรคหิด เหล่านี้ย่อมไม่บังเกิดมีแก่ผู้นั้น...”^{๗๐}

นอกจากนี้ในนรชีวกรูณทานชาดกยังกล่าวถึงอานิสงส์การทอดกรูณไว้ว่า

บุคคลเหล่าใดปรารถนาความสุขนั้น ได้ถวายผ้ากรูณจีวรไว้ บุคคลเหล่านั้นจะพ้น จากความทุกข์ เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ก็ย่อมจะถึงความสุขในหมู่เทวดาและมนุษย์ และ จะไม่ไปบังเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น อันนี้เป็นผลแห่งกรูณทาน^{๗๑}

ในตอนที่ว่าด้วยอานิสงส์ของผ้านุ่งห่ม ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการถวายผ้านุ่งห่ม

ดังนี้

“สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระเจ้าอชิตมหาราชว่า ดูกรมหาราชเจ้า บุคคล บางคน ปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชก็ดี ปรารถนาเทวสมบัติ... อีกประการหนึ่ง บุคคลจะเป็นผู้มีสีกายเหมือนอย่างสีทองก็ดี จะได้นุ่งห่ม มีราคาเป็น อันมากก็ดี จะได้นุ่งห่มอันวิจิตรงดงามก็ดี ก็ย่อมได้เพราะอาศัยวัตถุทาน การให้ผ้า... อีกประการหนึ่ง บุคคลจะได้ช้างที่ดี ม้าที่ดี รถที่ดี ทาสที่ดี ทาสีที่ดี บุตรภรรยาที่ ดี ยศที่ดี เรือนที่ดี เรือกสวน ไร่นาที่ดี จะได้ด้วยระวางกายที่ดีงาม มีผมงาม เป็นต้น ก็ย่อมได้เพราะอาศัยวัตถุทาน การให้ผ้านุ่งห่มดังนี้”^{๗๒}

^{๗๐} พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๖๑๑.

^{๗๑} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๖๗๗.

^{๗๒} พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑, หน้า ๔๖๘-๔๖๙.

คติข้อปฏิบัติเหล่านี้ ที่มีพื้นฐานมาจากหลักคำสอนและการบำเพ็ญบุญกุศลของ พระพุทธศาสนา ได้รับการนำเสนอโดยหนังสือปัญญาสาตก โดยแสดงให้เห็นอานิสงส์ที่เกิดขึ้น ทั้งที่เห็นได้ในปัจจุบันนี้ และผลวิบากที่จะติดตามมาในอนาคต เป็นส่วนตอกย้ำศรัทธาของพุทธศาสนิกชนให้มีจิตใจมั่นคงในการบำเพ็ญบุญกุศลเหล่านั้น ปัญญาสาตกจึงนับได้ว่ามีอิทธิพลต่อวิธีการดังกล่าวอย่างยิ่งใหญ่

๒.๔ อิทธิพลต่อการเป็นผู้สร้างความบันเทิงพื้นบ้าน

กล่าวได้ว่าปัญญาสาตกเป็นแหล่งรวมนิทานพื้นบ้านที่ให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้คนในยุคสมัยต่าง ๆ ในระยะแรก ๆ การเล่าขานนิทานในปัญญาสาตกอาจเป็นเพียงการเล่านิทานธรรมดา เมื่อมีผู้คนนิยมมากขึ้น ก็มีการนำไปแต่งเป็นโคลงฉันทกาพย์กลอน และมีการนำไปแสดงเป็นละคร ภาพยนตร์ตามสมัยและความเหมาะสมของกาลเวลาและเทคโนโลยี รายละเอียดจะปรากฏในตอนที่ ๓ ถัดไป

ปัญญาสาตก จึงนับเป็นหนังสือที่มีอิทธิพลต่อ “วิถีชีวิตของชาวไทย” ในด้านต่าง ๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ประเพณีข้อปฏิบัติหลายประการที่เป็นที่ยอมรับกันในปัจจุบันนี้เป็นผลส่วนหนึ่งจากการประกาศในปัญญาสาตก

๓. อิทธิพลที่มีต่อวรรณกรรมไทยและการละคร

ส่วนที่ถือว่ามีความเด่นชัดเป็นรูปธรรมมากที่สุดก็คือ ปัญญาสาตก เป็น “ต้นแบบเรื่อง” ต่อดวรรณกรรมของไทยและการแสดงละครในสมัยต่อมา ผู้วิจัยจะแบ่งหัวข้อเพื่อศึกษาอิทธิพลของปัญญาสาตก ที่มีต่อการวรรณกรรมและการแสดงละครดังต่อไปนี้

๓.๑ อิทธิพลที่มีต่อวรรณกรรมไทย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ อธิบายความหมายของคำว่า วรรณกรรม ว่า คือ “งานหนังสือ”^{๗๓} ตามความหมายดังกล่าว งานวรรณกรรมจึงรวมงานหนังสือ ประเภทต่าง ๆ ไว้ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม วรรณกรรม หรืองานหนังสือยังอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

ประเภทแรก งานหนังสือที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ นางอรอนงค์ ตั้งก่อเกียรติ ได้ อธิบายความหมายของคำว่า “วรรณศิลป์” ไว้ว่า

“วรรณศิลป์” หมายถึง ศิลปะในการแต่งหนังสือ หรือหนังสือที่แต่งขึ้นอย่างมีศิลปะ มีเนื้อหาดี มีกลวิธีการแต่งที่ดี มีความงดงามที่ก่อให้เกิดความสะเทือนอารมณ์และได้รับยกย่องทั่วไปว่าเป็นหนังสือดี”^{๗๔}

หนังสือที่นับเป็นวรรณศิลป์ คือ หนังสือที่ประกอบด้วยวรรณศิลป์ ดังกล่าวแล้วข้างต้น งานที่มีวรรณศิลป์ส่วนหนึ่งนับเป็นวรรณคดี

ประเภทที่สอง งานหนังสือทั่วไป เป็นงานหนังสือทั้งหมดที่อยู่นอกเหนือไปจากประเภทแรก เช่น หนังสือนิยายและบทละคร เป็นต้น

ปัญญาสชาดกนับได้ว่ามีอิทธิพลต่อวรรณกรรมทั้ง ๒ ประเภทข้างต้น อีกส่วนหนึ่งที่เด่นชัด คือ ปัญญาสชาดกเป็นต้นแบบนิทานของวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร ได้กล่าวสรุปไว้ว่า

^{๗๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ . พิมพ์ครั้งที่ ๔, พ.ศ. ๒๕๓๑, หน้า ๗๓๒.

^{๗๔} นางอรอนงค์ ตั้งก่อเกียรติ, “ผลงานพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งมีคุณค่าทางวรรณศิลป์” ใน ลิขิตปฐมสมโพธิกถา และความเรียงเชิงวิเคราะห์ผลงานพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งมีคุณค่าทางวรรณศิลป์, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓) หน้า ๕๕.

...ได้ศึกษาและค้นพบว่า ชาดกในปัญญาสาขดกที่มีความสำคัญในด้านที่มาต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ทั้งที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนที่ยังมิได้พิมพ์มาก่อนและที่เป็นต้นฉบับพิมพ์มีทั้งหมด ๒๑ เรื่อง... ชาดกทั้ง ๒๑ เรื่องนี้ได้มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ๖๓ สำนวน ในจำนวนนี้มีทั้งคำกาพย์ คำกลอน คำฉันท์ ลิลิต บทละคร บทขับไม้ และบทมโหรี^{๓๕}

ชาดกทั้ง ๒๑ เรื่องดังกล่าวนี้ และประเภทของคำกาพย์ คำกลอน คำฉันท์ ลิลิต บทละคร บทขับไม้ และบทมโหรีปรากฏตามแผนภาพ ดังนี้^{๓๖}

ชื่อชาดก	คำ กาพย์	คำกลอน	คำฉันท์	ลิลิต	บทละคร	ขับไม้	มโหรี	รวม
๑. จันทกาสชาดก	๑	๑						๒
๒. เทวันธชาดก	๑	๑						๒
๓. ปาจิตตกุมการชาดก		๓						๓
๔. วนาวนชาดก	๑							๑
๕. รตเสนชาดก	๑	๓	๓		๓	๑	๑	๑๒
๖. สีโสธชาดก	๒	๑						๓
๗. สุธนชาดก	๑	๑	๑		๑			๔
๘. วรวงศชาดก	๑							๑
๙. วรรณุชชาดก	๑	๒			๑			๔
๑๐. ศรีวิชัยชาดก				๒				๒
๑๑. สุกมิตตชาดก	๔	๒						๖
๑๒. สรรพสิทธิชาดก	๑	๑	๑					๓
๑๓. สมุททโมสชาดก			๑					๑
๑๔. สุวรรณสังขชาดก	๒		๑		๒			๕
๑๕. สังขปัดชาดก	๒							๒
๑๖. สิทธิสารชาดก			๑					๑

^{๓๕} ผู้วิจัยสรุปจาก ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร. ปัญญาสาขดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

^{๓๖} ผู้วิจัยสรุปจากเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

๑๗. สิริวิปลกิตติชาดก		๔	๑				๕
๑๘. ทุกัมมานิกชาดก	๑						๑
๑๙. สุธนุชาดก	๒		๑				๓
๒๐. สุวรรณวงศชาดก	๑						๑
๒๑. สุวรรณสิทธชาดก		๑					๑
รวม							๖๓

เมื่อรวมแล้ว ปัญญาสาตกที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมร้อยกรองที่เป็นคำกาพย์ คำกลอน คำฉันท์ ลิลิต บทละคร บทขับไม้ และบทมโหรีทั้งหมดเป็น ๖๓ ส่วน

รายชื่อคำกาพย์ คำกลอน คำฉันท์ ลิลิต บทละคร บทขับไม้ และบทมโหรี ทั้งหมดเป็น ๖๓ ส่วน (จากชาดก ๒๑ เรื่อง) ที่ได้รับอิทธิพลจากปัญญาสาตก รวมทั้งประวัติการแต่งมีดังนี้^{๗๗}

๑. จันทาคารคำกาพย์ เป็นงานของกวีนิพนธ์ที่ไม่ปรากฏนาม สันนิษฐานว่า แต่งราว พ.ศ. ๒๓๒๕
๒. จันทาคารคำกลอน เป็นผลงานของนายแดง ไม่ปรากฏนามสกุล แต่งในราวช่วงปี พ.ศ. ๒๔๓๗
๓. เทวันธ์คำกาพย์ สันนิษฐานว่า เป็นผลงานของพระภิกษุรูปหนึ่ง แต่งราว พ.ศ. ๒๓๓๔
๔. เทวันธ์คำกลอน ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง คาดว่าน่าจะแต่งในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
๕. ปาจิตตกุมารคำกลอน ส่วนที่ ๑ ไม่ปรากฏผู้แต่ง และน่าจะแต่งในราว พ.ศ. ๒๓๑๖ ในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี
๖. ปาจิตตกุมารคำกลอน ส่วนที่ ๒ ผู้แต่ง คือ หลวงบำรุงสุวรรณ แต่งในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๗. ปาจิตตกุมารคำกลอน ส่วนที่ ๓ เป็นผลงานของหลวงระงับประจันตคามแต่งในปี พ.ศ. ๒๔๗๖

^{๗๗} ผู้วิจัยสรุปมาจาก เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕-๒๔๘.

๘. พระวนาวลัยคำกาพย์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่สันนิษฐานว่า แต่งราว พ.ศ. ๒๓๖๘ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๙. พระรศคำกาพย์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง และสมัยที่แต่ง

๑๐. พระรศคำกลอน ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๓๗๘

๑๑. พระรศคำกลอน ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏนาม เวลาและสมัยที่แต่ง

๑๒. พระรศคำกลอน ส่วนวันที่ ๓ ผู้แต่งคำกลอนดังกล่าวนี้ คือ ขุนบุรีรักษ์ แต่ไม่ปรากฏเวลาที่แต่ง

๑๓. พระรศคำฉันท์ ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อหา น่าจะแต่งในช่วงรัชกาลที่ ๓-๕

๑๔. พระรศคำฉันท์ ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อหา น่าจะแต่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑๕. พระรศคำฉันท์ ส่วนวันที่ ๓ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง

๑๖. พระรศบทละครจำนวนที่ ๑ เป็นผลงานของนายบุต สมัยที่แต่งไม่ปรากฏชัด

๑๗. พระรศบทละคร จำนวนที่ ๒ เป็นฉบับของหม่อมเจ้าวัชรินทร์ ไม่ปรากฏเวลาที่แต่ง

๑๘. พระรศบทละคร จำนวนที่ ๓ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

๑๙. พระรศ บทขับไม้ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อหา น่าจะแต่งในสมัยอยุธยา

๒๐. พระรศบทมโหรี ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อหา สันนิษฐานว่า น่าจะแต่งในช่วงรัชกาลที่ ๔ หรือที่ ๕

๒๑. พระสี่เส้าคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งราว พ.ศ. ๒๓๔๐

๒๒. พระสี่เส้าคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งในปี พ.ศ. ๒๒๖๖

๒๓. พระสี่เส้าคำกลอน ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

๒๔. พระสุรศคำกาพย์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและเวลา แต่จากเนื้อเรื่อง น่าจะแต่งในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒๕. พระสุรศคำกลอน เป็นผลงานของนายพลอย แต่งราว พ.ศ. ๒๔๑๓

๒๖. พระสุรศคำฉันท์ ผู้แต่งคือพระยาอิศรานุภาพ (อ้น) กวีผู้มีชื่อเสียงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเมื่อครั้งยังเป็นพระพิพิธสาส์

๒๗. พระสุธนบทละคร ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยอยุธยา ในช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

๒๘. วรวงศ์คำกาพย์ ไม่ปรากฏนามและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อเรื่องน่าจะแต่งในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒๙. วรเนตรคำกาพย์ ไม่ปรากฏนามและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อหาน่าจะแต่งในรัชกาลที่ ๑-๓

๓๐. วรเนตรคำฉันท์ ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

๓๑. วรเนตรค

หาน่าจะแต่งในช่วงรัชกาลที่ ๔-๕

๓๒. วรเนตรวรรณบทละคร ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อหาน่าจะแต่งในช่วงประมาณรัชกาลที่ ๔-๕

๓๓. ศรีวิชัยลิลิต ส่วนวันที่ ๑ เป็นกวีนิพนธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กวีที่มีชื่อเสียงในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในช่วงรัชกาลที่ ๑ แต่งราว พ.ศ. ๒๓๔๔

๓๔. ศรีวิชัยลิลิต ส่วนวันที่ ๒ เป็นผลงานของขุนทองอธิการ น่าจะแต่งในช่วงต้นรัตนโกสินทร์

๓๕. สุกมิตรคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งราว พ.ศ. ๒๓๔๒

๓๖. สุกมิตรคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งราวรัชกาลที่ ๑

๓๗. สุกมิตรคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๓ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าแต่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๓๘. สุกมิตรคำกาพย์ส่วนวันที่ ๔ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าแต่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๓๙. สุกมิตรคำกลอน ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง

๔๐. สุกมิตรคำกลอน ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่สันนิษฐานว่าแต่งในช่วงรัชกาลที่ ๓

๔๑. สรรพสิทธิ์คำกาพย์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งในปี พ.ศ. ๒๓๕๐

๔๒. สรรพสิทธิ์คำกลอน ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง

๔๓. สรรพสิทธิ์คำฉันท์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ตามคำอาราธนาของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ทรงนิพนธ์ราวช่วง พ.ศ. ๒๓๗๒

๔๔. สมุทโธษคำฉันท มีกวีนิพนธ์ จำนวน ๓ พระองค์/ท่าน ด้วยกันที่แต่งฉันทเรื่องดังกล่าวจนจบ คือ พระมหาราชครู (ซึ่งสันนิษฐานว่า คือพระมหาราชครู ผู้แต่งหนังสือจินตามณี) เป็นผู้แต่งตอนต้น ต่อมาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงพระราชนิพนธ์ต่ออีกตอนหนึ่งจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงนิพนธ์ต่อเนื่องจนจบเรื่อง

๔๕. สังข์ทองคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏใครเป็นผู้แต่ง และสมัยที่แต่งสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๔๖. สังข์ทองคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งในราวรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๔๗. สังข์ทองคำฉันท ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง

๔๘. สังข์ทองบทละคร ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

๔๙. สังข์ทองบทละคร ส่วนวันที่ ๒ เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๕๐. สังข์ปัดคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าแต่งในราว พ.ศ. ๒๔๓๐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕๑. สังข์ปัดคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าแต่งในราวรัชกาลที่ ๒-๓

๕๒. สิทธิสารคำฉันท ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

๕๓. สิริวิบุลยคติคำกลอน ส่วนวันที่ ๑ เป็นผลงานของหลวงศรีปริษา (เซ่ง) เป็นกวีในสมัยอยุธยา ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แต่งราว พ.ศ. ๒๓๓๖

๕๔. สิริวิบุลยคติคำกลอน ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าแต่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕๕. สิริวิบุลยคติคำกลอน ส่วนวันที่ ๓ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง แต่งในช่วง พ.ศ. ๒๔๓๖ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕๖. สิริวิบุลยคติคำกลอน ส่วนวันที่ ๔ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง แต่สันนิษฐานว่าแต่งในช่วงรัชกาลที่ ๔-๕

๕๗. สิริวิบุลยคติคำฉันท ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง

๕๘. สุทธิกรรมคำกาพย์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง สันนิษฐานว่าแต่งในช่วงรัชกาลที่ ๑-๓

๕๙. สุนทรคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๑ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อหา สันนิษฐานว่าน่าจะแต่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๖๐. สุนทรคำกาพย์ ส่วนวันที่ ๒ ไม่ปรากฏเวลาและสมัยที่แต่ง

๖๑. สุนทรคำฉันท์ กวีนิพนธ์ คือ พระพิพิธสาส์ (อัน) หรือต่อมา คือ พระยาอิศรา-
ภาพ กวีผู้มีชื่อเสียงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๖๒. สุวรรณวงศ์คำกาพย์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง แต่จากเนื้อเรื่อง สันนิษฐานว่า น่าจะแต่งในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๖๓. สุวรรณเศียรคำกลอน เป็นงานนิพนธ์ของคุณโพ แต่งในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๔๐
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ปัญญาสาขาคงมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมร้อยกรอง
ของไทยมาช้านาน ในขณะเดียวกันยังมีการนำเรื่องปัญญาสาขากไปเขียนเป็นหนังสือในรูปของ
วรรณกรรมแบบต่าง ๆ อีกมากมาย

นอกจากนี้ ในทางภาคเหนือยังมีการนำเอาเรื่องในปัญญาสาขากไปแต่งเป็นเรื่องเล่า
พื้นเมืองซึ่งเรียกว่า “ธรรมคำว” รศ. พัฒน์ เพ็งผลา อธิบายไว้ว่า

“หนังสือปัญญาสาขาคงนี้ถูกแปลออกเป็นภาษาพื้นเมือง และแต่งเป็นคัมภีร์เทศน์ เป็น
คำร้อยกรองบ้าง เป็นคำเรียงธรรมคาบั่ง ปรากฏอยู่ตามหอธรรม (หอพระไตรปิฎก)
ของภาคเหนือมากมาย ซึ่งชาวบ้านเรียกคัมภีร์ชาดกเหล่านี้ว่า “ธรรมคำว” เป็นนิทาน
สอนให้กุลบุตรกุลธิดาเอาแบบอย่างแห่งจริยธรรมที่ดีงาม มาประพฤติ
ปฏิบัติสำหรับชีวิตประจำวัน เพราะในชาดกดังกล่าวมีตัวอย่างแห่งจริยธรรมอยู่
พร้อมมูล เช่น การเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ความเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที
ความเป็นผู้ซื่อสัตย์ และมีเมตตากรุณา เป็นต้น”^{๙๘}

^{๙๘} รศ. พัฒน์ เพ็งผลา, ชาดกกับวรรณกรรมไทย, หน้า ๒๖๓.

ในทางภาคอีสาน^{๙๙} ได้มีการดัดแปลงนิทานจากปัญญาชาดกไปเป็นนิทานพื้นบ้านหลายเรื่องด้วยกัน เช่น ท้าวสีทนมโนราห์ สุทรนุชาดก นรชีวะชาดก สิ้นไซ หรือสังสินชัย เป็นต้น ส่วนในทางภาคใต้ได้มีการดัดแปลงเป็นบทแสดงมโนราห์ เช่น เรื่องนางมโนราห์หรือพระสุรน

๓.๒ อิทธิพลที่มีต่อการแสดงละคร

การแสดงละครเป็นศิลปะประจำชาติไทยมาเป็นเวลาช้านาน แต่เดิมมีการแบ่งละครออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) ละครใน เป็นละครหลวง มีผู้แสดงเป็นหญิงทั้งหมด เล่นอยู่เฉพาะในพระราชวัง บทละครที่ใช้แสดงมี ๓ เรื่อง คือ รามเกียรติ์ อุณรุทและอิเหนา

(๒) ละครนอก เป็นละครของชาวบ้าน ใช้ผู้ชายแสดงทั้งหมด เล่นเรื่องต่าง ๆ ได้ทุกเรื่อง ซึ่งบางส่วนก็มีการนำเรื่องจากปัญญาชาดกมาแสดงเป็นละครด้วย เช่น สังข์ศิลป์ชัย สังข์ทอง มโนราห์ เป็นต้น

ในสมัยปัจจุบันนี้ยังคงมีการนำเรื่องในปัญญาชาดกไปแสดงเป็นบทละครในสถาบันการศึกษา เช่น วิทยาลัย มหาวิทยาลัย ทั้งนี้ได้มีการปรับปรุงให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและเหตุการณ์ปัจจุบัน รวมทั้งมีการปรับปรุงเนื้อเรื่องให้มีความกระชับและเหมาะสมกับเวลา

ในขณะเดียวกัน เมื่อผู้คนนิยมชมละครทางสถานีโทรทัศน์ สถานีโทรทัศน์บางสถานี (เช่น ช่อง ๘) ได้นำเอาเรื่องนิทานพื้นบ้านต่าง ๆ รวมทั้งนิทานจากปัญญาชาดกมาเป็นบทละครทางโทรทัศน์ด้วย เช่น เรื่องสังข์ทอง ในอดีต ยังมีการนำเรื่องในปัญญาชาดกบางเรื่องไปสร้างเป็นภาพยนตร์เช่นเดียวกัน เช่น เรื่องนางสิบสอง เป็นต้น^{๑๐๐}

^{๙๙} ผู้วิจัยสรุปจากเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔-๒๗๗, ๒๘๐.

^{๑๐๐} ผู้วิจัยสรุปจากเรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๕-๓๑๑.

จะเห็นได้ว่า ปัญญาสาขากลับเป็นแหล่งชุมทรัพย์แห่งวรรณกรรมและบทละครของไทย ทำให้เห็นว่า ชาติไทยของเราก็มียานพื้นบ้านที่เก่าแก่ ไม่แพ้ชนชาติอื่น ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นไทย ในขณะเดียวกัน ควรที่จะได้ช่วยกันเผยแผ่มรดกทางวัฒนธรรมของตน ให้แพร่หลายสืบไป

๔. การบันทึกสภาพบ้านเมืองและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

นอกจากส่วนที่เป็นแนวความเชื่อ ที่มีผลต่อการประพฤติปฏิบัติและการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมตามที่นำเสนอข้างต้นแล้ว ปัญญาสาขายังเป็นหนังสือที่รวบรวมสภาพเหตุการณ์ความเป็นอยู่ สภาพบ้านเมือง สภาพป่า และสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นไว้อีกมากมาย ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นประโยชน์จึงนำมาเสนอไว้ในที่นี้ ส่วนหนึ่งเพื่อเป็นตัวอย่างให้เห็นความสมบูรณ์ของปัญญาสาขาก

(๑) ปัญญาสาขาก ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของผู้คนในสมัยนั้นในคราวมีงานฉลองต้อนรับบุคคลสำคัญหรือนักขัตฤกษ์ไว้อย่างนี้ว่า

“ในพิธีอันพระเจ้าโกสยรับสั่งให้ตกแต่งราชมรรคา ตั้งแต่กรุงโกสยจนถึงท่านที ให้ชนก้อนกรวดและก้อนหินไปถมทิ้งในที่ลุ่ม ปราบพื้นให้ราบเสมอ ปิดกวาดหนามให้สะอาดตา ให้ห้อยย้อยพวงมาลาไว้ และประพรมไปด้วยน้ำอบอันปรนปรุงด้วยคันธชาติ มีข้าวตอกเป็นคำรบห้า แล้วมีรับสั่งให้ตั้งไว้ซึ่งคุ่มใหญ่อันเต็มไปด้วยสุราและเมรัยทุกหน้าบ้านอีกทั้งขนม นมเนยและของกินและมัจฉมังสา ให้มีโรงวิเสทรายทางสำหรับเลี้ยงขุนนางและบ่าวไพร่ให้เล่นโขนละครราย ๆ ไปตลอดทาง ...ให้เล่นปรบไก่และจับเสภา พวกมโหรีปี่ซาวางประ โคมซึ่งบัญญัติจกศุริยดนตรี ...ให้ประโคมซึ่งกลองน้อยกลองใหญ่ ให้มีพร้อมทั้งตะ โพนและบันเฑาะว์ทั้งแตรสังข์”

^{๔๔} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสาขาก, ภาค ๒, หน้า ๕๑๐-๕๑๑.

(๒) ปัญญาสาตกได้พรรณาถึงสภาพป่า ซึ่งส่วนหนึ่งทำให้เห็นสภาพป่าในสมัยนั้นไว้ในวรรณชาตกว่า

ป่าทั้งหลาย ๑๐ ป่า คือ ป่าถั่วราชมาสเล็ก ๆ ๑ ป่าเถาแดงกวา ๑ ป่าเถาน้ำเต้าและ
พิกแพง ๑ ป่าอ้อยลำเท่าคันหมาก ๑ ป่ากล้วยผลเท่างาช้าง ๑ ป่าขนุนผลเท่าตุ่ม ๑ ป่า
มะม่วง ๑ ป่ามะขามฝักเท่ากงเกวียน ๑ ป่ามะขวิดผลเท่าหม้อ ๑ มิสสกวัน ๑ ป่า
๑๐ อย่างนี้ ตั้งอยู่เป็นชั้น ๆ ห่างกันโยชน์หนึ่ง ๆ ยังป่าไม้ที่เกิดในน้ำมี ๑๐ อย่าง คือ
ป่าบัวเขียว ๑ ป่าบัวขาว ๑ อุบลแดง ๑ อุบลขาว ๑ ประทุมแดง ๑ ประทุมขาว ๑
กมุกแดง ๑ กมุกขาว ๑ ป่าผักนึ่งร่วม ๑ มิสสกวัน ๑ ป่าทั้ง ๑๐ นี้ตั้งอยู่โดยรอบเป็น
ชั้น ๆ กัน ^{๘๒}

(๓) ปัญญาสาตกต้องการสร้างความน่าเชื่อถือ เพื่อให้ผู้ฟังคล้อยตามและยอมรับ
ดังนั้น ในการกล่าวถึงนิทานชาดกต่าง ๆ ปัญญาสาตกจึงพยายามอ้างเพื่อโยงกับเหตุการณ์ในพระ
ไตรปิฎก ตัวอย่างเช่น

“เพราะเหตุนั้น พระบรมศาสดาพระองค์ได้ถึงสัมโพธิญาณแล้ว จึงนำเหตุเรื่องนั้นมา
แสดงธรรมแก่พระสารีบุตรอันมีในจรียาปิฎกปกรณ์ว่า ดูกรธรรมเสนาบดี สารีบุตร
เมื่อกาลครั้งก่อน เราผู้ตกตักยังแสวงหาพระโพธิญาณอยู่ ได้เกิดเป็นราชโอรสแห่ง
พระเจ้าพรหมทัต ณ พรหมบุรี...”^{๘๓}

ในบางครั้ง ยังได้มีการอ้างว่าพระพุทธองค์ได้ตรัสข้อความเหล่านั้นโดยตรงด้วยพระ
องค์เอง เช่น

“สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปอีกว่า ดูกรกัสสปบังสุกุล
ทานมีอันสูงส่งใหญ่ มีผลใหญ่ เมื่อบังเกิดเป็นมนุษย์จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ใน
มนุษย์แวดล้อมไปด้วยหมู่จตุรงคเสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลราบ นี่เป็นผลของ
บังสุกุลทาน

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๒, หน้า ๖๖๕-๖๖๐.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๒, หน้า ๒๒๖.

สตรีใดได้ถวายบังสุกุลทานเป็นผู้มีโสมนัสและเจตนา ครั้นเคลื่อนจากมนุษย์กาย
ย่อมไปบังเกิดเป็นเทพธิดาอันโสกา...

บุรุษใดเมื่อสมบุญไปด้วยศีลแล้วถวายผ้าบังสุกุลทานอันอุดม จะเป็นผู้มีความเจริญ
ด้วยรูปและกำลังกาย เจริญด้วยความเพียรและกำลังใจ เศษ อำนาจ ชย ...^{๘๔}

(๔) ในสุบินชาดก^{๘๕} กล่าวว่า พระเจ้าปรินตปะ ครอบครองโกสัมพี ต้องการจับ
สุบินภิกษุขังไว้ในเรือนจำ ก่อนจะนำไปขังคุก ได้ทรงสั่งให้อำมาตย์จับสุบินภิกษุเสียก่อนแล้วจึง
ล่ามด้วยโซ่ตรวนไปขังไว้ในเรือนจำ

(๕) ปัญญาสาตก ยังอาจเป็นผู้เริ่มสร้างความนิยมในการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ
รวมทั้งพระธาตุ ข้อที่น่าสังเกต ก็คือ แนวความเชื่อดังกล่าวอาจได้รับอิทธิพลมาจากพระสงฆ์ชาว
ลังกา ที่เข้ามาในแผ่นดินไทย และรวมถึงที่พระไทยได้ไปพบเห็นมาจากประเทศลังกา

ในปัญญาสาตก ในตอนที่ว่าด้วยอานิสงส์ผ้าบังสุกุลได้กล่าวคาถาสำหรับบริกรรม
เพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุไว้ว่า

“มหันตา ภินนุคคา จ มชฺฌิมา ภินนตญฺจุลา
ขุทุทกา สาสปมตฺตา เอว ธาตุโย สพุพฺพจฺแน
อาคจฺจนฺตุ สีเส เม ปตฺนตุ.

ความว่า

พระบรมสารีริกธาตุซึ่งประดิษฐานอยู่ในที่ทั้งหลาย อย่างขนาดใหญ่
ประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียวแตก อย่างกลางขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหัก
อย่างเล็กขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด จงเสด็จมาตกลงเหนือศีรษะประเทศ
แห่งข้าพเจ้าเถิด”^{๘๖}

^{๘๔} อานิสงส์ผ้าบังสุกุล, ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๕๔๑.

^{๘๕} หลวงช้างรังเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๕๓๘.

^{๘๖} อานิสงส์ผ้าบังสุกุล, ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๕๔๑.

นอกจากที่นำเสนอเป็นตัวอย่างข้างต้นแล้ว ในปัญญาสชาดกยังมีสาระต่าง ๆ อีกมากมายที่ผู้สนใจสามารถเรียนรู้ได้

เนื้อหาทั้งหมดในบทนี้ ที่นำเสนอมาขึ้นย่นและแสดงให้เห็นได้อย่างดีว่าปัญญาสชาดก มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมากเพียงไร ปัญญาสชาดกจึงถือเป็นแหล่งแห่งความภาคภูมิใจของชาวไทย ปัญญาสชาดกนับเป็นแหล่งแห่งความบันเทิงแบบไทย ๆ ปัญญาสชาดก เป็นแหล่งขุมทรัพย์แห่งคติธรรมคำสอนและข้อปฏิบัติต่าง ๆ และปัญญาสชาดก คือ แบบอย่างของการนำหลักธรรม เพื่อไปประกาศให้ผู้คนยินยอมประพฤติปฏิบัติตามอย่างชาตยาลาดและมีประสิทธิผล.

บทที่ ๔

รูปแบบการสอนธรรมจากปัญญาสาตก

แม้ว่า ปัญญาสาตกจะเป็นเรื่องเล่า หรือเป็นนิทาน ที่เกินความเป็นจริงและเกินที่จะยอมรับได้ และรวมทั้งที่ยอมรับกันกว่า ปัญญาสาตกไม่ใช่เรื่องที่เป็นพุทธพจน์ดั้งเดิมที่แท้จริง แต่หนังสือปัญญาสาตกแฝงไปด้วยหลักธรรม คติธรรม ข้อคิดและแนวปฏิบัติต่าง ๆ มากมาย ที่ผู้เขียนนำมาจากพระไตรปิฎก และที่แต่งขึ้นเอง รูปแบบของการนำเสนอปัญญาสาตกจึงไม่ควรเป็นตัวอย่างสรรคทำให้ผู้อ่านเกิดความรังเกียจหนังสือปัญญาสาตก เพราะเท่ากับเป็นการปิดกั้นโอกาสของตัวเองที่จะได้เรียนรู้และศึกษาส่วนที่เป็นประโยชน์ไป ผู้อ่านเองย่อมควรรู้จักในการแยกแยะว่า ส่วนไหนที่ควรถือเอาเป็นสาระ เช่น ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ไว้ว่า

“...อันผู้เรียนตำนานไม่พึงละเลยเสียด้วยประการทั้งปวง พึงเลือกถือเอาแต่ใจความที่พอฟังเป็นประมาณได้อยู่, เหมือนจะบริโภคผลไม้มิมีเปลือกหนา ต่างว่ามังคุดหรือเงาะ ขบเข้าทั้งเปลือกก็ฝาด, และจะถือเสียว่าเป็นของไม่ควรบริโภคหรือ? เข้าใจเช่นนั้นไม่ถูก, ควรปอกเปลือกเอาแต่เนื้อใน ก็จะบริโภคสลิกลงคอ, อีกฝ่ายหนึ่ง ถ้าเชื่อมงายไปตามหนังสือ ไม่ใช่วิจารณ์ญาณ ก็ไม่ใช่ศึกษาดำเนิน เป็นผู้ไม่รู้เท่าหนังสือไป”^๑

เหตุผลดังกล่าวนี้เอง ที่เมื่อผู้อ่านหนังสือปัญญาสาตก หากรู้จักเลือกเฟ้นค้นหา คติธรรมต่าง ๆ ย่อมได้รับสิ่งที่เป็นประโยชน์มากมาย

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “คำปรารภ” ใน พุทธประวัติ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๗), หน้า ก.

นอกจากจะพิจารณาปัญญาสาตกในด้านที่มีอิทธิพลต่อสังคมแล้ว ประเด็นสำคัญอีกส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยเชื่อว่า มีความสำคัญและไม่ค่อยได้พิจารณากัน คือ ส่วนที่เป็นวิธีการรูปแบบและกลวิธีในการเผยแผ่คำสอนตามแนวของปัญญาสาตก ดังนั้น ในบทนี้จะได้พิจารณารายละเอียดในเรื่องนี้

ในการพิจารณาเรื่องดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะเริ่มด้วยการศึกษาพุทธวิธีในการสอนอันเป็นรูปแบบการสอนดั้งเดิมที่พระพุทธองค์ได้ทรงใช้ในการประกาศพระศาสนา ถัดมาจะพิจารณาวิธีการที่ปรากฏในปัญญาสาตก และสุดท้าย นำเสนอรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ของปัญญาสาตก และหาข้อสรุปในบางประการ

๑. พุทธวิธีในการสอน

กล่าวได้ว่า ในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธองค์ในช่วงเริ่มแรกจำเป็นต้องอาศัยศักยภาพและความสามารถในการประกาศพระศาสนาของพระพุทธองค์ ทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนากำเนิดขึ้นในท่ามกลางเจ้าลัทธิความคิดต่าง ๆ มากมาย และพระพุทธองค์เองก็ทรงนิยมใช้สันติวิธีในการเผยแผ่คำสอนผ่านการสอน แบบต่าง ๆ ดังนั้น กลวิธีการสอนที่ทรงเลือกใช้จึงเปลี่ยนแปลงไปตามความเหมาะสมแก่ผู้ฟัง เนื้อหา เวลา และอื่น ๆ

การสอนของพระพุทธองค์ จึงมีผล ดังนี้ คือ

- “๑. สันติศาสนา (ชี้แจงให้เห็นชัด....)
๒. สมาทปนา (ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ....)
๓. สมุตเตชนา (เข้าใจให้อาจหาญแล้วกล้า....)
๔. สัมปหังสนา (ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง.....)”^๒

^๒ พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

ในการสอนที่ก่อให้เกิดผลดังกล่าวนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงให้ความสำคัญกับประเด็นต่าง ๆ ในการสอนดังนี้

๑.๑ เนื้อหาในการสอน

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวลักษณะเนื้อหาที่พระพุทธองค์จะทรงนำมาสอนว่า จะมีลักษณะที่ช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย ดังนี้^๑

“๑. ต้องสอนสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจง่ายไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก ทรงสอนจากด้าน รูปธรรมไปหานามธรรม เพราะส่วนรูปธรรมเป็นส่วนที่ผู้คนเห็นและเข้าใจอยู่แล้ว ภายหลังก็สามารถโยงเข้าไปหาสิ่งที่เป็นามธรรมหรือสิ่งที่ยากได้

๒. สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับ ทรงสอนแบบนี้เพื่อจะเป็นการขัดเกลาจิตใจของผู้ฟังไปทีละขั้น หรือทำให้เข้าใจไปทีละขั้นตามลำดับ ดังนั้น จึงมักเปรียบเทียบกันว่า พระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์มีความลุ่มลึกไปตามลำดับ ประดุจท้องมหาสมุทรที่มีความลุ่มลึกไปตามลำดับฉะนั้น

๓. สอนด้วยของจริง สิ่งที่จะทรงนำไปสอนผู้อื่นนั้น ต้องประกอบด้วยประโยชน์ เป็นความจริงที่ผู้ฟังตรงตามก็สามารถเห็นจริงตามได้

๔. สอนตรงตามเนื้อหา ทรงสอนตรงประเด็น ชัดเจน ไม่มีความวากวน

๕. สอนมีเหตุผล ทรงสอนสิ่งที่เป็นความจริง และรวมทั้งให้พิจารณาด้วยเหตุผลอย่างอิสระ ไม่ทรงนิยมบังคับให้ผู้ฟังต้องยินยอมตาม ผู้ฟังย่อมสามารถใช้เหตุผลของตนพิจารณาอย่างอิสระ เมื่อมองเห็นมีเหตุผลก็ทำให้เกิดศรัทธา และนำไปสู่การยินยอมปฏิบัติตาม

๖. สอนเท่าที่จำเป็นต้องรู้ ทรงสอนสิ่งที่มีความจำเป็นและเร่งด่วนก่อน

๗. สอนสิ่งที่มีความหมายและเป็นประโยชน์แก่ผู้เรียน ทรงเลือกที่จะนำสิ่งที่เป็ประโยชน์มาตรัสสอน ในบางเรื่องแม้ว่าเป็นความจริง แต่ไร้ประโยชน์ ก็จะไม่ตรัสสอน”

^๑ ผู้วิจัยสรุปจาก เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพฯ: เพชรรุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๑-๓๘.

๑.๒ วิธีการสอน

เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จไปแสดงธรรมสั่งสอนในที่ต่าง ๆ จะทรงพิจารณาถึงวิธีการที่เหมาะสมกับผู้ฟัง วิธีการสอนที่ทรงนิยมใช้ แบ่งออกเป็น ๓ วิธี คือ^๔

๑. การสอนแบบสนทนา (สากัจฉา หรือธรรมสากัจฉา) เป็นวิธีที่ทรงนิยมใช้มากที่สุด พระพุทธรองค์จะเป็นผู้นำการสนทนา ชักถามปัญหาเพื่อให้ผู้ฟังขบคิดและนำเข้าสู่ข้อสรุปตามที่ต้องการ

๒. แบบบรรยาย จะทรงสอนเมื่อมีผู้ฟังรวมกันมาก ๆ และผู้ฟังเองก็มีความรู้ในเรื่องที่จะทรงแสดงเป็นพื้นฐานอยู่บ้างแล้ว

๓. แบบตอบปัญหา เป็นการสอนโดยตรัสตอบปัญหาที่มีผู้คนมาสอบถาม ในการตอบปัญหาก็จะทรงพิจารณาว่า จะตอบปัญหาอย่างตรงไปตรงมา ควรย้อนถามก่อนแล้วตอบ ควรแยกตอบ หรือไม่ควรตอบเลย

วิธีการสอนเช่นนี้เองทำให้ผู้ฟังเกิดความเห็นจริงและยอมปฏิบัติตาม

๑.๓ กลวิธีการสอน

นอกจากส่วนข้างต้นแล้ว สิ่งที่ทรงให้ความสำคัญอีกส่วนหนึ่ง คือ กลวิธีการสอน ซึ่งเป็นลักษณะวิธีการในรายละเอียดที่ทรงนำมาใช้ในการแสดงธรรมในแต่ละครั้ง โดยบางครั้งก็ใช้กลวิธีการสอนต่าง ๆ รวมกันไป

กลวิธีการสอนดังกล่าวมีดังนี้^๕

๑. ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม วิธีการสอนในส่วนนี้ก็คือ จะทรงแยกแยะสิ่งที่ยาก และทรงทำให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายขึ้น ทรงใช้วิธีการต่อไปนี้คือ

^๔ ผู้วิจัยสรุปจากเรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๖.

^๕ ผู้วิจัยสรุปจากเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑-๖๒.

๑.๑ ใช้อุปมาอุปไมย เป็นการนำตัวอย่างมาเปรียบเทียบทำให้ผู้ฟังเข้าใจและมองเห็นภาพได้ง่ายขึ้น

๑.๒ ขกนิทานประกอบ การนำเรื่องมาเล่าโดยแฝงไปด้วยคติธรรม ทำให้ผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลิน ไม่เบื่อหน่าย

๑.๓ ใช้อุปกรณ์หรือสื่อการสอน ทรงนำสิ่งต่าง ๆ และเหตุการณ์รอบตัว ที่ผู้ฟังรู้และเข้าใจคืออยู่แล้วมาสอน ทำให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจได้รวดเร็วขึ้น

๒. ทำตนให้เป็นตัวอย่าง พระพุทธองค์เป็นผู้เปรียบพร้อมด้วยพระจริยวัตร เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ ผู้ฟังย่อมถือเอาเป็นแบบอย่างทั้งทางด้านคำสอนและแบบอย่างในการปฏิบัติ

๓. ใช้ถ้อยคำเหมาะสมที่ประกอบด้วยเมตตาจิต รวมทั้งการเลือกใช้ภาษาที่เหมาะสมกับผู้ฟัง

๔. เลือกสอนตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล สิ่งที่ทรงสอนจะต้องเหมาะสมกับระดับสติปัญญาของผู้ฟัง

๕. รู้จักจังหวะและโอกาส ทรงดูความเหมาะสมว่า เวลา สถานที่ และโอกาสใดที่ผู้ฟังจะสามารถเข้าใจสิ่งที่ต้องอธิบาย

๖. ยึดหยุ่นในการใช้กลวิธี ไม่ทรงจำกัดพระองค์เองกับวิธีใดวิธีหนึ่ง แต่ทรงเลือกตามความเหมาะสม

๗. การเสริมแรง ทรงชื่นชมและยกย่องผู้ฟังตามสมควร เพื่อเป็นการเตือนและให้กำลังใจ

ทั้งส่วนที่เป็นการให้ความสำคัญแก่เนื้อหา วิธีการสอนและกลวิธีการสอนดังสรุปมาข้างต้น คือ รูปแบบการประกาศพระศาสนาที่ทำให้พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับและหยั่งรากลงอย่างมั่นคงในอินเดียโบราณได้ การให้ความสำคัญแก่เนื้อหา วิธีการสอนและกลวิธีการสอนดังกล่าวนี้ ยังคงมีความสำคัญในฐานะเป็นแบบอย่างในการประกาศพระศาสนาในที่ต่าง ๆ ของเหล่าพระสาวกในกาลต่อมา ด้วยอาศัยแนวทางจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงปฏิบัติทำให้พระพุทธศาสนาแผ่ขยายไปยังดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก

๒. วิธีการสอนจากหนังสือปญญาสาตก

แม้ว่าปญญาสาตกจะเป็นสื่อทางหนังสือที่คงตัวแน่นอน แต่ปญญาสาตกได้นำเอา รูปแบบพุทธวิธีการสอนดังกล่าวมาใช้เช่นเดียวกัน โดยประยุกต์ให้มีความเหมาะสมกับผู้คนในยุค สมัยมากขึ้น

๒.๑ เนื้อหาในการสอน

ในทางด้านการนำเสนอเนื้อหา ปญญาสาตกได้นำรูปแบบจากพุทธวิธีการสอนมา ประยุกต์ใช้โดยจะเน้นเนื้อหาในลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

๑. นำเสนอเนื้อหาจากสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจง่ายไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก ในส่วนนี้ ปญญาสาตกจะอาศัยวิถีชีวิตของผู้คนนั่นเองเป็นรูปธรรม เพื่อไปหานามธรรม ในอีกความหมาย หนึ่ง ก็คือ นำเอาเหตุการณ์ในชีวิตจริงของผู้คนนั่นเองมาเล่าเป็นนิทานเพื่ออธิบายหลักธรรม ด้วย วิธีการเช่นนี้ ผู้อ่านจึงสามารถเข้าใจหลักธรรมที่เป็นนามธรรมได้ง่ายขึ้น

๒. นำเสนอเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับ ปญญาสาตกมีความรอบคอบในการ นำเสนอหลักธรรม ดังนั้น แทนที่จะอธิบายหลักธรรมอย่างเดียว จึงจำเป็นต้องอาศัยการให้ผู้อ่าน ได้เข้าใจจากตัวละครก่อน แล้วสุดท้ายจึงนำหลักธรรมมาสรุปอธิบายเปรียบเทียบให้เห็น

๓. นำเสนอด้วยของจริง สิ่งที่จะนำอธิบายนั้น ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นความ จริงที่ผู้ฟังตรงตามก็สามารถเห็นจริงตามได้ แม้ว่าอาจมีบางส่วนที่เป็นนิทาน แต่ก็ก็เป็นเพียงส่วน ประกอบที่ทำให้ผู้ฟังได้เข้าถึงหลักธรรมอันเป็นจุดหมายหลัก

๔. นำเสนอตรงตามเนื้อหา อธิบายความตรงประเด็น ชัดเจน ไม่มีความวกวน

๕. นำเสนออย่างมีเหตุผล ปญญาสาตกอธิบายความจริง ที่สามารถพิจารณาด้วย เหตุผล โดยจะจำแนกให้เห็นว่าเหตุผลในข้อสรุปนั้น ๆ มีอย่างไร เมื่อผู้อ่านหรือผู้ฟังมองเห็นเหตุ ผลก็ทำให้เกิดศรัทธา และนำไปสู่การยินยอมปฏิบัติตาม

ตัวอย่างเช่น ในการอธิบายอานิสงส์การสร้างพระไตรปิฎก ปัญญาสาตก อธิบายเหตุ
ผลประกอบว่า

“อักขระทั้งหลายที่บุคคลจารึกเป็นพระไตรปิฎกเป็นอักขระประเสริฐ พระพุทธเจ้าผู้
ประเสริฐได้ตรัสสรรเสริญแล้ว อักขระทั้งหลายย่อมส่องเนื้อความทั้งสิ้นในธรรม
ทั้งปวงแก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย เหมือนอย่างบุรุษที่ฝังขุมทรัพย์ก็ย่อมให้ช่างจำหลักเสา
ศิลาเป็นอักขระ ประคิฐฐานไว้ตรงขุมทรัพย์ที่ตนฝังไว้นั้นตามชอบใจของตน เพื่อจะ
ให้เป็นเครื่องจำเครื่องหมายซึ่งที่ตนฝังทรัพย์นั้น ครั้นเมื่อเสาลึกนั้นยังปรากฏอยู่
ขุมทรัพย์ที่ฝังไว้นั้นก็ยังไม่สูญหาย ครั้นเมื่อเสาลึกนั้นสูญหายไปเสียแล้ว
ขุมทรัพย์ที่ฝังไว้นั้นก็ย่อมพินาศสูญหายไปโดยไม่สงสัย ครั้นเมื่ออักขระทั้งหลายยังมี
ปรากฏอยู่ พระสัทธรรมก็ยังประคิฐฐานอยู่ เมื่ออักขระเหล่านั้นสูญหายไปเสียแล้ว
พระสัทธรรมก็ย่อมพินาศสูญหายไปเหมือนฉะนั้น”^๖

๖. นำเสนอเนื้อหาที่มีความหมายและเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษา หนังสือปัญญาสา-
ตก ต้องการนำเสนอหลักธรรม^๗ แต่เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความเบื่อหน่าย จึงได้สร้างเรื่องนิทานขึ้น
มาประกอบเพื่อนำเสนอส่วนที่เป็นสาระ คือหลักธรรมวิธีการที่นำมาใช้ไม่ว่าเรื่องเหลวไหล
มาเล่า แต่เพื่อให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง

๒.๒ วิธีการสอน

ในส่วนวิธีการสอน หรือวิธีการอธิบายความในหนังสือปัญญาสาตกนั้น อาจแบ่ง
ออกได้เป็น ๓ รูปแบบ เช่นเดียวกัน

๑. การอธิบายแบบสนทนา (สากัจฉา หรือธรรมสากัจฉา) วิธีที่หนังสือปัญญาสา-
ตกนำไปใช้ คือ การสร้างเรื่องในนิทานชาตกเป็นคำได้ตอบสนทนากันฝ่ายหนึ่งจะสอบถามสิ่งที่

^๖ พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), ปัญญาสาตก, หน้า ๔๓๖-๔๓๗.

^๗ ผู้วิจัยได้แบ่งหลักธรรมที่ปัญญาสาตกต้องการมุ่งเสนอออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่ง
ศาสนธรรมที่เป็นจุดหมายของชาตกโดยตรง ส่วนที่สอง หลักศาสนธรรมที่นำมาอธิบายประกอบในแต่ละชาตก

คนสงสัย ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่ง (ส่วนมาก คือ พระโพธิสัตว์) จะเป็นผู้อธิบายได้ตอบการสนทนานั้นโดยจะอธิบายหลักธรรม คติธรรมและอื่น ๆ ไปพร้อมกัน ลักษณะดังกล่าวจึงเป็น รูปแบบของการบรรยายโดยสนทนาธรรม หรือธรรมสากัจฉา

ตัวอย่างในการอธิบายความแบบนี้ เช่น ที่ปรากฏเป็นการสนทนาระหว่างพระโพธิสัตว์กับพระนางรัตนาวดีในสังขปัดตชาดก^๑

“รัตนาวดีราชธิดาตรัสถามว่า “ใครทำทุกข์ให้แก่ท่านจนเสียดา?”

พระมหาสัตว์ตรัสว่า “ฉันทำตามวิธีของตนเอง”

รัตนาวดีตรัสถามว่า “อะไรเรียกว่าวิธี?”

พระมหาสัตว์ตรัสว่า “กรรมเก่าอย่างใดมี กรรมเก่าอย่างนั้นแหละเรียกว่าวิธี...

บุคคลทำกรรมใดไว้ด้วยตน วิบากผลนั้นตามสนองไปในชาติอื่น ผลกรรมนี้

หม่อมฉันได้ทำแล้ว แท้จริงบุรุษทำกรรมใดไว้ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยน้ำใจ

กรรมนั้นเที่ยวข้อมเป็นของบุรุษผู้นั้น ๆ จะต้องพากรรมนั้นไปด้วย”^๑

๒. การอธิบายแบบบรรยาย จะเป็นการอธิบายตามหลักธรรมต่าง ๆ โดยใช้วิธีการพรรณนา จำแนกแยกแยะหลักธรรมออกให้เห็นชัดเจน รวมทั้งอธิบายความหมายในแต่ละส่วนว่ามีความหมายอย่างไร?

ตัวอย่างแบบนี้มีมากมาย เช่น ตัวอย่างการอธิบายแบบบรรยายเรื่องกรรมในสุวรรณวงศ์ชาดก ว่า

“...ท้าวโกสิยพาชีแปลงจึงไปสู่ป่านานาบุปผา มาบูชาพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เมื่อจะแสดงธรรมให้ท้าวโกสิยพาชีแปลงฟัง จึงกล่าวประพันธ์คาถา

ว่า บาปกรรมอกุศลให้ผลเผ็ดร้อนหนักเกิน และข้อมทำผู้กระทำนั้นให้เสวยความ

ทุกข์ในอบาย มีประเภทเป็น ๔ สถาน ก็อกุศลกรรม ๔ ประการนั้นเป็นอย่างไร

อกุศลกรรมที่เป็นบาป ๔ อย่างนั้น คือ ๑. อกุศลกรรม ๑ พหุกรรม ๑ อาสันนกรรม ๑

กตัตตากรรม ๑ เป็น ๔ ประการดังนี้

^๑ หลวงธำรงเจียรนัย (เทศ วิริยรัต), ปิณฺณสาชก, ภาค ๑, หน้า ๘๘๕-๘๘๖.

อธิบายความว่า กรรมอันใดที่มีโทษมากเหลือเกิน (คือ ปัญจันตริยกรรม) อัมกุศลกรรมอย่างอื่นไม่อาจห้ามและกลบเกลื่อนเสียได้ กรรมอันนั้นเรียกว่าครุกรรมหรือกรรมมีน้ำหนักมาก ๑ อัมกุศลกรรมอันใดมีน้ำหนักเบา อันบุคคลกระทำแล้วคราวเดียวหรือสองสามทำแล้วบ่อย ๆ ก็ดี อัมกุศลกรรมอันนั้น เรียกว่า พหุลกรรม คือกรรมอย่างเบา ๑ บุคคลทำอัมกุศลกรรมสิ่งใดไว้แล้วและระลึกขึ้นในกาลเมื่อใกล้จะตายก็ดี กรรมนั้นเรียกว่า อาสันนกรรม ๑ อัมกุศลกรรมอันใดที่มีได้ระบุชื่อกรรมมีครุกรรมเป็นต้น บุคคลทำโดยไม่มีเจตนา อัมกุศลกรรมนั้นเรียกว่า กตัตตากรรม ๑ “๔

๓. การอธิบายแบบตอบปัญหา เป็นการบรรยายโดยการสร้างตัวละครให้ตั้งปัญหาเพื่อไปสอบถามผู้คนที่ต่าง ๆ สุดท้าย จะมีพระโพธิสัตว์เป็นผู้เฉลยปัญหาธรรมต่าง ๆ เหล่านั้น ปัญญาสาตกนำเสนอความคิดโดยรูปแบบเช่นนี้ในที่หลายแห่งด้วยกัน

ตัวอย่างเช่นที่ปรากฏในการตั้งคำถามของท้าวสักกเทวราชในสุวรรณกัจฉปชาดก มีเนื้อความว่า

“...(ท้าวสักกเทวราชเข้าไปหาพระเจ้าพาราณสี แล้วตรัสว่า)...ข้าพเจ้าคือท้าวปรินทสักกเทวราช
พระองค์เสด็จมาเพราะเหตุไรเล่า
ข้าพเจ้ามาเพื่อถามปัญหาแก่พระองค์
พระองค์จะถามปัญหาข้อใด
ท้าวสหัสสนันน์เมื่อจะถามปัญหา ๕ ข้อ ได้ยกหัวข้อที่ ๑ ขึ้นถามก่อนว่า
“ธรรมชาตินี้มากแล้วกลับน้อยลงมืออยู่ในโลกนี้ จะได้แก่สิ่งไร?”
พระเจ้าพาราณสีทรงแก้ไม่ได้ ท้าวสหัสสนันน์จึงถามปัญหาที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ เป็นลำดับไป พระเจ้าพาราณสีก็หาทรงแก้ไม่ได้ ท้าวสหัสสนันน์จึงตรัสคัดค้านว่า
ถ้าพระองค์ทรงแก้ปัญหา ๕ ข้อนี้ไม่ได้ ข้าพเจ้าจะต่อพระเศียรพระองค์ด้วยขวานเหล็ก ถ้าพระองค์แก้ได้จะบูชาพระองค์ด้วยสัตว์ครตนะ

๔ เรื่องเดียวกัน, ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๖๑๖-๖๑๗.

(ในวันรุ่งขึ้น พระราชาได้ปรึกษาถามอำมาตย์ว่า มีผู้ใดสามารถตอบปัญหานั้นได้ แต่ปรากฏว่าไม่มีผู้ใดสามารถตอบปัญหานั้นได้ ในครั้งนั้น มีเต่าทองของเสนาบดีผู้หนึ่ง เป็นผู้รู้ธรรมและกล่าวธรรมไพเราะ เมื่อพระราชาทรงทราบเรื่องนี้แล้ว จึงรับสั่งให้ไปเชิญเต่าทองเข้าสู่พระราชวังเพื่อเตรียมตอบปัญหาธรรมของท้าวสักกเทวราช) ...พระเจ้าพาราณสี เมื่อจะทรงถามสักกปัญหา (กับเต่าทอง) จึงตรัสถามดังนี้ว่า

(๑) “ปัญหาข้อที่หนึ่งถามว่า ธรรมชาตินั้นมากแล้วกลับน้อยลงมีอยู่ในโลกนี้ จะได้แก่สิ่งใด พระองค์จะทรงเห็นความข้อนี้เป็นไฉน”

พระโพธิสัตว์...เมื่อจะวิสัชนาปัญหาลงถวายพระราชา...จึงกล่าวพระคานี้ว่า บุคคลผู้ใดเกิดแล้วในชาติตติยตระกูล บริบูรณ์ด้วยอุปโภคสมบัติ และบริวารสมบัติ บุคคลผู้นั้นชื่อว่าเป็นใหญ่เทียวแล บุคคลผู้ใดเกิดในมหาตระกูลอย่างนี้แล้ว หาทำบุญมีทานเป็นต้นและหาทำศีลและภาวนาให้บริบูรณ์ไม่ บุคคลผู้นั้นครั้นจุติจากโลกอันนี้แล้วจะไปเกิดในอบายทุกข์และมนุญทุกข์ อันนี้แหละชื่อน้อยลง ข้าแต่พระมหาราชปฐมปัญหาว่าธรรมชาตินั้นใหญ่แล้วกลับน้อยลงมีปริยายดังทูลถวายมาดังนี้

...พระเจ้าพาราณสีเมื่อจะทรงถามตติยปัญหา จึงตรัสปัญหานี้ว่า

(๒) “ดูกรพ่อเต่าทอง ปัญหาข้อ ๒ ว่า ธรรมชาติน้อยกลับมากนั้นเป็นอย่างไร จะได้แก่สิ่งอะไร?”...(เต่าทองก็ตอบปัญหานั้น)

...เมื่อจะตรัสถามตติยปัญหา...จดุดตปัญหา...และปัญจมปัญหา จึงกล่าวคาถาประพันธ์ ดังนี้ว่า

(๓) “ดูกรพ่อเต่าทอง ปัญหาข้อ ๓ ความว่า ธรรมชาตินั้นมากแล้วกลับมากยิ่งขึ้นไป พ่อจะเห็นว่าได้แก่สิ่งไร?”

(๔) “เราขอถามปัญหาข้อ ๔ มีความว่า ในโลกนี้คนแก่แปรกลับเป็นเด็ก มีอาการเป็นไฉน? พ่อเห็นอย่างไร จึงวิสัชนาไป ณ กาลบัดนี้”

(๕) “เราขอถามปัญหาข้อ ๕ มีความว่า คนที่เป็นเด็กทารกแล้วกลับเป็นคนแก่ด้วยอาการเป็นไฉน? ท่านเห็นอย่างไร จึงวิสัชนาไป ณ กาลบัดนี้”

(พระโพธิสัตว์ที่ถือกำเนิดเป็นเต่าทองก็วิสัชนาปัญหาเหล่านั้นไปตามลำดับ)

เต่าทองตอบปัญหาข้อ ๒ ว่า ใครก็ตามที่ไม่ได้ ทำบุญไว้ในอดีต จะเกิดมาในตระกูลที่ต่ำเลวทราม ไร้ญาติขาดมิตร หมดที่พึ่งพิง เขาเหล่านั้นได้ชื่อน้อย เมื่อนึกถึงกรรมของตัวเอง ก็ทำให้รู้ว่า ตัวเรานี้ทำชั่วไว้อีกทั้งไม่ได้สั่งสมความดีไว้ในอดีตกาล ขณะนี้จึงเกิดมาเป็นคนพบแต่ความขากลำบาก เมื่อเขารู้สึกสำนึกตัวแล้วบำเพ็ญคุณความดี รับศีลห้า ศีลแปด และฝึกนั่งสมาธิ

เขตรันสิ้นจากโลกนี้ก็ไปเกิดบนสวรรค์ เมื่อจุติจากสวรรค์แล้วไปเกิดในเมืองมนุษย์โลกอีก เขาจะเกิดในตระกูลมีทรัพย์สมบัติมาก มีตระกูลสูง หรือตระกูลเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น ชื่อว่ามีน้อยแล้วกลับมีมาก

แต่ทองตอบปัญหาข้อ ๓ ว่า ผู้ใดเกิดอยู่ในตระกูลสูง ผู้นั้นได้ชื่อว่าสร้างบุญ รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนา เคลื่อนจากโลกนี้แล้วไปเกิดบนสวรรค์ชั้นฟ้า แล้วมาเกิดเป็นมนุษย์ เกิดในตระกูลสูง เจ้าฟ้ามหากษัตริย์ผู้ใหญ่ สมณชีพรามณ์ และคหบดีผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งเรียกว่าธรรมชาติแบบธรรมดาและมากยิ่งขึ้นกว่าธรรมดา

แต่ทองตอบปัญหาข้อ ๔ ว่า ผู้ที่มีอายุมากแล้ว ไม่รู้ว่ามีตัวเอง มีอายุมาก ทำกรรมมากมาย เมื่อสิ้นชีวิตไปเกิดในที่ลำบาก จากที่ลำบาก กลับมาเกิดในโลกนี้ เป็นทุกข์ยากลำบาก ชื่อว่าแก่แล้วแต่กลับเป็นเด็ก

แต่ทองตอบปัญหาข้อ ๕ ว่า เด็กอายุ ๖ ขวบ มีปัญญา มีศีล เจริญภาวนา เมื่อจากชีวิตนี้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้า มีสมบัติ เคลื่อนจากฟากฟ้าไปเกิดเป็นมนุษย์ ตระกูลสูง ถือปฏิสนธิในท้องของผู้บำเพ็ญศีลภาวนา ต่อมาเข้าถึงพระนิพพาน ชื่อว่าเป็นเด็กแล้วกลับกลายเป็นคนแก่

๒.๓ กลวิธีการสอน

ในส่วนที่เกี่ยวกับกลวิธีการสอนนั้น ปัญญาสาครได้นำกลวิธีต่าง ๆ มาใช้ในการบรรยายความ ซึ่งสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. ทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรม ปัญญาสาครได้รับกลวิธีการสอนแบบนี้มาใช้รูปแบบของสัญลักษณ์ที่เป็นตัวละคร แทน เช่น ทำให้มีตัวพระเอก นางเอก ตัวโกง ตัวร้าย ผู้ฟังย่อมเห็นถึงความแตกต่างทางคุณธรรมระหว่างบุคคลเหล่านี้ได้ชัดเจน

^๑ พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บุรณินท์), ปัญญาสาคร, ภาค ๒, หน้า ๔๓๑-๔๔๒ .

นิยะดา เหล่าสุนทร ได้กล่าวถึงลักษณะและพฤติกรรมของบุคคลในเรื่องชาดกใน
ปัญญาสาตกไว้ว่า^{๑๑}

(๑) พระเอก เป็นสัญลักษณ์ของความดี คุณธรรม ความเสียสละ และการ
ช่วยเหลือผู้ตกยาก ปัญญาสาตกสร้างเรื่องให้พระเอกเกิดในตระกูลสูง ส่วนมากเป็นโอรสของ
กษัตริย์ เป็นผู้มีความสามารถในการรบพุ่ง ต้องต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ เช่น พลัดบ้านพลัดเมือง สุด
ท้าย ก็สามารถฟันฝ่าอุปสรรคทั้งมวลจากความชั่วร้าย ซึ่งปรากฏในรูปสัญลักษณ์ของ “ตัวโกง” ที่
ปรากฏในรูปของยักษ์ มาร หรือศัตรูที่ชั่วร้าย พระเอกจะชนะความชั่วต่าง ๆ ได้ ตัวอย่างเช่น ใน
วรรณุชาตก^{๑๒} จะกล่าวถึงวรรณุชโพรสิศวังเพลงสรไปมายักษ์ วรรณุชโพรสิศวังในวรรณุชาตก^{๑๓}
ได้ฟันพระยาภิรมหวลราชสันชีวิตในสงครามชนช้าง เป็นต้น ในตอนสุดท้าย พระเอกก็จะกลับมา
ดำรงชีวิตอย่างมีความสุขต่อไป

(๒) นางเอก เป็นสัญลักษณ์ของความงาม เป็นผู้มีความซื่อสัตย์และเป็นผู้
คอยให้กำลังใจพระเอก ปัญญาสาตกจะสร้างตัวละครที่เป็นนางเอกให้เป็นผู้งามตามลักษณะ
เบญจกัลยาณี ด้วยอำนาจผลบุญกุศลที่ได้กระทำมา นางเอกอาจเกิดมาในตระกูลสูงก็ได้ ตระกูล
ต่ำก็ได้ โดยทั่วไป นางเอกจะเป็นภรรยาที่เป็นแบบอย่างของความซื่อสัตย์ค่อสามี

ปัญญาสาตกยังมองนางเอกในรูปแบบของนักรบ หรือสตรีที่มีความสามารถเช่นกัน
เช่น ในจินตนาการชาตก^{๑๔} ได้กล่าวถึงนางพรหมจารีว่า ได้ศึกษาวิชาเพลงอาวุธจนเชี่ยวชาญเมื่อมี
ข้าศึกยกทัพมา ก็สามารถออกรบป้องกันพระนครไว้ได้

(๓) พระรอง นางรอง จะเป็นผู้คอยช่วยสนับสนุนพระเอกและนางเอก ผู้
สนับสนุนดังกล่าวอาจเป็นมนุษย์ สัตว์ก็ได้

^{๑๑} ผู้วิจัยสรุปบางส่วนมาจาก ศ.ดร.นิยะดา เหล่าสุนทร, ปัญญาสาตก ประวัติความสำคัญที่มีต่อ
วรรณกรรมร้อยกรองของไทย, หน้า ๑๒๑-๑๓๐.

^{๑๒} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๖๕๓.

^{๑๓} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม บูรณ์นนท์), ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๑.

^{๑๔} นายป๋วย แสงฉาย, ปัญญาสาตก, ภาค ๒ หน้า ๘๐๒.

(๔) ตัวโกง ปัญญาสชาดกใช้สัญลักษณ์แสดงความเป็นตัวโกง หรือธรรมด้วยตัวละครที่เป็นอมมนุษย์ ยักษ์ ยักษ์ณี มาร คนธรรพ์ คนบาป หรือพระมหาลีที่คอยรบกวน คนเหล่านี้จะมีนิสัยริษยา ใจร้าย ชอบฆ่าสัตว์และต่าง ๆ ที่เป็นสัญลักษณ์ของธรรมทั้งสิ้น

ตัวโกงเหล่านี้ จะเป็นผู้คอยขัดขวางสร้างความเดือดร้อนให้แก่พระเอกในรูปแบบต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น ในเทวัญชาดก^{๔๔} ตัวโกง คือ นันทยักษ์ ได้แปลงกายเป็นพระเจ้ากาสิกราช พระบิดาของพระเอก และลอบกินมนุษย์ในเมืองจนกระทั่งถูกจับได้ในภายหลัง ในสุวรรณวงศ์ชาดก^{๔๕} กล่าวถึงนางยักษ์ได้ผลลักนางเอก คือ นางปฐมิดกน้ำแล้วแปลงร่างเป็นนางปฐมิดแทน เพื่อเป็นมเหสี แต่ในตอนสุดท้ายก็ถูกจับได้และได้รับการลงโทษอย่างรุนแรง คือให้พวกอำมาตย์จับนางปฐมิด ให้จำจองด้วยเครื่องจำห้าประการ แล้วให้นางปฐมิดลงเรือ แล้วผ่านางผีเสื้อน้ำ (นางปฐมิด)

ตัวโกงที่เป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้ายและธรรม จะจบลงด้วยการถูกลงโทษ พ่ายแพ้หรือกลับเนื้อกลับตัวใหม่ ปัญญาสชาดกพยายามสะท้อนหลักการที่ว่า “ธรรมย่อมชนะอธรรม” เสมอ

ในขณะเดียวกัน ในการบรรยายเนื้อความเหล่านั้น ปัญญาสชาดกยังได้ใช้วิธีอุปมาอุปไมย เป็นการนำตัวอย่างมาเปรียบเทียบทำให้ผู้ฟังเข้าใจ และมองเห็นภาพได้ง่ายขึ้น จุดที่เด่นชัดที่สุดของปัญญาสชาดกก็คือ การยกนิทานประกอบโดยนำเรื่องมาเล่าโดยแฝงไปด้วยคติธรรม ทำให้ผู้ฟังเกิดความเพลิดเพลิน ไม่เบื่อหน่าย และยังนำสิ่งต่าง ๆ และเหตุการณ์รอบตัว ที่ผู้ฟังรู้และเข้าใจคืออยู่แล้วมาสอนทำให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจได้รวดเร็วขึ้น

๒. ทำตนให้เป็นตัวอย่าง ปัญญาสชาดกใช้กลวิธีในส่วนนี้โดยการพรรณนาถึงอานิสงส์ให้ผู้ฟังเห็นคล้อยตาม

^{๔๔} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสชาดก, ภาค ๒, หน้า ๔๔๖.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๒, หน้า ๕๕๑.

ตัวอย่างเช่นเมื่อจะอธิบายให้ผู้ฟังเห็นคล้อยตามถึงอานิสงส์ของการถวายผ้าบังสุกุลทาน ปัญญาสาตกได้บรรยายอานิสงส์ไว้ว่า

“สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับพระผู้เป็นเจ้ามหากัสสปอีกว่า ดูกรกัสสป บังสุกุลทานมีอานิสงส์ใหญ่ มีผลใหญ่ เมื่อบังเกิดเป็นมนุษย์จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ในมนุษย์แวดล้อมไปด้วยหมู่ตฤงคเสนา คือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลราบ นี่เป็นผลของบังสุกุลทาน

สตรีใดได้ถวายบังสุกุลทานเป็นผู้มีโสมนัสและเจตนา ครั้นเคลื่อนจากมนุษย์กาย ย่อมไปบังเกิดเป็นเทพธิดาอันโสกา...

บุรุษใดเมื่อสมบุญไปด้วยศิลแล้วถวายผ้าบังสุกุลทานอันอุดม จะเป็นผู้มีความเจริญด้วยรูปและกำลังกาย เจริญด้วยความเพียรและกำลังใจ เฉลย อำนาจ ...”^{๖๖}

๓. ใช้ถ้อยคำเหมาะสม ปัญญาสาตกประยุกต์โดยการนำหลักธรรมต่าง ๆ มาแต่งเป็นคาถาหรือภณิตที่มีความไพเราะและสะดวกในการจดจำ

คำประพันธ์เหล่านี้ ผู้แต่งปัญญาสาตก ได้ประพันธ์ขึ้นเอง เช่น

“จตุพพิธญเฐว กมฺมํ	ปาปกํ อกุสลญฺจ
อติภาริยํ ผลํ เทติ	อปายทุกฺขํ สํเวเทติ
กตมญฺจ จตุพพิธํ	ครุํ พหุลกมฺมํ
อาสนนํกมฺมํ กตตุตา	อิติ จตุตาโร ปาปกาติ” ^{๖๗}

^{๖๖} อานิสงส์ผ้าบังสุกุล, ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๕๘๑.

^{๖๗} หลวงชำระเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสาตก, ภาค ๒, หน้า ๖๑๖-๖. คำแปล (ตามต้นฉบับในปัญญาสาตก) มีว่า

บาปกรรมอกุศลให้ผลเผ็ดร้อนหนักเกิน และย่อมทำผู้กระทำให้เสวยความทุกข์ในอบายมีประเภทเป็น ๔ สถาน ก็อกุศลกรรม ๔ ประการนั้นเป็นอย่างไร อกุศลกรรมที่เป็นบาป ๔ อย่างนั้น คือ กรรม ๑ พหุลกรรม ๑ อาสนนกรรม ๑ กตัตตากรรม ๑ เป็น ๔ ประการดังนี้

ส่วนหนึ่งก็นำมาจากพระพุทธพจน์ เช่น

“อุปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
อุปมตฺตา น มียนฺติ เย ปมตฺตา ยถา มตา”^{๘๔}

การแต่งเป็นคาถาประพันธ์ไม่มีเพียงเฉพาะส่วนที่แสดงหลักธรรมเท่านั้น แม้แต่ในการบรรยายเนื้อเรื่องชาดก ก็มีการประพันธ์คาถาควบคู่กันไป ตัวอย่างเช่น เมื่อจะบรรยายถึงความปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณของพระโพธิสัตว์ ในเสกขบัตติชาดกผู้แต่งได้แต่งเป็นคาถาว่า

“ททา มิ น วิกรมปามิ โพธิยาเยว การณา
ยทา สพฺพญฺญุตํ ปตุโต ตาเรสุสสามิ สเทวกํ
นิมฺมุคฺคํ ชนตํ สพฺพํ นิมฺมุคฺคํ อุตฺตริตฺวาน
ปาปฺณามิ สิวิํ เขมํ อชริ อมริ ปทํ”^{๘๕}

๔. เลือกสอนตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล ปัญญาสาตกประยุกต์โดยการนำเรื่องต่าง ๆ ที่มีความหลากหลาย เช่น บางชาดกมีเนื้อหาชั้นเดียว บางชาดกมีเนื้อหาชาดกซ้อนกันถึง ๒-๓ เรื่อง ที่ชวนให้ผู้ฟังได้ขบคิดตามศักยภาพของตน

^{๘๔} พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑ หน้า ๕๘๕-๕๘๖ คำแปล (ตามต้นฉบับในปัญญาสาตก) มีว่า

ความไม่ประมาทเป็นทางให้ผู้ปรนนิบัติดำเนินไปถึงพระนฤพาน ความประมาทเป็นทางไปของมัจจุราช

กล่าวคือ ความตาย ชนทั้งหลายผู้ไม่ประมาทแล้ว ชื่อว่า ไม่ตาย ชนทั้งหลายเหล่าใดเป็นผู้ประมาทแล้ว ชนทั้งหลายเหล่านั้น ถึงจะยังมีชีวิตอยู่ก็เหมือนตายแล้ว.

^{๘๕} พระญาณวิจิตร (สิทธิ โลจนานนท์), ปัญญาสาตก, ภาค ๑ หน้า ๕๘๖. คำแปล (ตามต้นฉบับในปัญญาสาตก) มีว่าเราจะให้เราไม่หวั่นหวาดเพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเทียว เมื่อใดเราได้ถึงพระสัพพัญญุตญาณแล้วเราจักให้ประชุมชนกับทั้งเทวดาที่จ่อมอยู่ทั้งสิ้น ให้ข้ามพ้นไปจากสังสารสาคร ครั้นเรารื้อขนสัตว์ที่จ่อมอยู่ขึ้นแล้ว เราก็จะเข้าสู่พระนิพพานเป็นที่เกษมสุขสำราญ ไม่มีแก่ ไม่มีตาย ดังนี้.

ตัวอย่างที่ปัญหาสาชคกนำเสนอตามวิธีการแบบนี้ เช่น ในสรรพสิทธิชาดก^{๒๐} โดยกล่าวถึงการที่พระสรรพสิทธิต้องการให้นางสุวรรณโสภากุยกกับพระองค์ จึงน่านิทานต่าง ๆ มาเล่าให้ดวงจิตอำมาตย์ที่ตนได้ถอดจิตมาซ่อนไว้ฟัง

ในทุกัมมานิกชาดก^{๒๑} ทุกัมมานิกโพธิสัตว์ได้นำนิทานมาเล่าซ้อนเรื่องชาดกอีกครั้งให้หมู่อำมาตย์ฟังเพื่อเป็นการสะท้อนถึงความไม่รอบคอบของพระราชาทิทรงรับสั่งให้นำตัว ทุกัมมานิกโพธิสัตว์ไปประหารโดยไม่พิจารณา

๕. การใช้รูปแบบการตั้งคำถาม ในบางครั้ง ปัญหาสาชคคจะตั้งคำถามขึ้นมาเพื่อขำและอธิบายว่า คำถามนั้นมีคำตอบอย่างไรในลักษณะเช่นนี้ ผู้อ่านย่อมสะกิดใจและชวนให้ติดตามคำถามนั้นว่ามีคำตอบอย่างไร

มีตัวอย่างข้อความในเทวันธชาดกที่กล่าวถึงนางยักขินีตนหนึ่งได้โขยพระนางสุวรรณเกสรเทวี และได้ตั้งคำถามว่า

“ในที่นี่ มีคำถามเข้ามาว่า นางสุวรรณเกสรเทวี เหตุไรจึงต้องถูกยักขินีโขยดี คำว่ามีคำวิสัชนาแก้ (คำตอบ) ว่า ในชาติก่อนนางสุวรรณเกสรได้ทำอกุศลกรรม นางจึงได้ถูกนางยักขินีประหารคำว่า แท้จริง ในชาติปางก่อน นางสุวรรณเกสรานั้น ได้เกิดเป็นธิดาเศรษฐีมีนามว่า อมิตตกุมารี...”^{๒๒}

กลวิธีในรูปแบบนี้ยังปรากฏในเรื่องต่าง ๆ อีกมากมาย ทั้งหมดข้างต้น คือ รูปแบบการสอนที่ปัญหาสาชคคได้ประยุกต์มาจากหลักพุทธวิธีการสอนมาใช้ในการบรรยายปัญหาสาชคค

^{๒๐} นายพรหม ขมาลา, ปัญหาสาชคค, ภาค ๑, หน้า ๗๒๐.

^{๒๑} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญหาสาชคค, ภาค ๑, หน้า ๒๘๗.

^{๒๒} หลวงธำรงเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญหาสาชคค, ภาค ๒, หน้า ๔๕๕.

๓. รูปแบบการสอนที่เป็นเอกลักษณ์ของปัญญาสาขาค

นอกจากการนำพุทธวิธีการสอนข้างต้นมาเป็นแบบอย่างแล้ว ปัญญาสาขาคยังได้พัฒนารูปแบบการนำเสนอเนื้อหา วิธีการสอนและกลวิธีการสอนที่เป็นรูปแบบของตนเอง สรุปรูปแบบดังกล่าวได้ดังนี้

๓.๑ การอ้างหลักกรรมเพื่ออธิบายป้องกันเหตุในปัจจุบัน

ปัญญาสาขาคได้ใช้รูปแบบของการอ้างถึงวิบากของอกุศลกรรม เพื่อป้องกันเหตุอันตรายในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น (สันนิษฐานว่า) ผู้แต่งปัญญาสาขาคอาจมองเห็นว่า มีผู้คนชอบแก่งพระภิกษุสามเณรในขณะที่พายเรืออยู่เสมอ ดังนั้น จึงได้สอนด้วยการชี้ให้เห็นว่า การกระทำเช่นนี้จะมีผลวิบากที่ไม่ดีตามมาอย่างไร เช่นที่ปรากฏในสมุทโฆสชาดก เป็นตัวอย่างว่า

“ในทีนี้มีคำสอดถามเข้ามาว่า ด้วยวิบากของอกุศลกรรมอย่างไร พระโพธิสัตว์กับพระเทวีจึงได้ว่ายน้ำข้ามน้ำ ข้ามทะเล และพลัดพรากจากกัน
มีคำวิสัชนาว่า แต่ชาติปางก่อน พระโพธิสัตว์กับพระเทวีเป็นกษัตริย์ลงสรลงน้ำในแม่น้ำในฤดูร้อน เวลานั้นมีสามเณรองค์หนึ่งพายเรือเล่นมาตามริมฝั่ง กษัตริย์ทั้ง ๒ นั้นเอาพระหัตถ์กระทบน้ำให้เป็นคลื่นเข้าไปในเรือของสามเณรจนน้ำเต็มลำ เรือก็ล่มลงสามเณรก็ร้องให้ว่ายน้ำไป กษัตริย์ทั้ง ๒ ก็ช่วยสามเณรให้ขึ้นบกได้ ด้วยอกุศลวิบากที่ได้ทำแก่สามเณรด้วยความคะนองเท่านี้ พระโพธิสัตว์กับพระเทวีต้องว่ายน้ำอยู่ในสมุทรถึง ๕๐๐ ชาติ”^{๒๓}

รูปแบบการอธิบายเช่นนี้จึงนับว่าเป็นการบรรยายความที่ประกอบด้วยอุบายที่ชาญฉลาดยิ่ง เพราะทำให้ผู้คนในสมัยนั้นไม่กล้าแก่งพระภิกษุสามเณรที่พายเรืออีกต่อไป เพราะกลัวผลของบาปตามที่ตนได้ยินมา

^{๒๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, ปัญญาสาขาค, ภาค ๑, หน้า ๒๑.

ปัญญาสชาดกยังใช้รูปแบบการบรรยายแบบนี้ในเรื่องอื่นอีกมากมาย ทั้งเพื่อให้ผู้ฟัง
ไม่ล้าทำความชั่วและเพื่อกระตุ้นชักชวนให้ผู้ฟังกล้าทำความดี

๓.๒ การอธิบายโดยการใช้รูปแบบของสัญลักษณ์

กล่าวได้ว่า รูปแบบดังกล่าวเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นในเนื้อหาของปัญญาสชาดก
ปัญญาสชาดก ใช้สัญลักษณ์แทนคุณงามความดีและความมีธรรมด้วยตัวละครที่เป็นพระเอก
ปัญญาสชาดก ต้องการให้ผู้อ่านที่มีความนิยมในตัวพระเอกได้เห็นลักษณะความมีธรรมของ
พระเอก และจะได้นำไปปฏิบัติเป็นแบบอย่าง ในขณะที่เดียวกัน ก็มีตัวโกงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ
ความชั่วร้าย ซึ่งมักจะพ่ายแพ้ต่อพระเอกหรือความดีเสมอ

รายละเอียดในเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไปแล้วในตอนที่ ๒.๓ ว่าด้วยกลวิธีการสอน
ในข้อ ๑ เรื่องทำนามธรรมให้เป็นรูปธรรมจึงไม่กล่าวซ้ำในที่นี้

๓.๓ การอธิบายความโดยการพรรณานานิสงส์

แม้ว่าวิธีการดังกล่าวนี้อาจจะมีมาแต่เดิม^{๒๔} แต่ปัญญาสชาดกได้ใช้วิธีนี้อย่างโดดเด่น
และเอกลักษณ์ของตนเอง ปัญญาสชาดก ได้ประยุกต์วิธีการดังกล่าวเพื่อให้ผู้ฟังได้เกิดกุศลจิตใน
การทำคุณงามความดีได้ง่ายขึ้น ปัญญาสชาดกจะอาศัยกลวิธี ๓ ส่วนในการชักชวนให้ผู้คนมี
ศรัทธาในการทำกุศล คือ

ส่วนแรก อาศัยรูปแบบสัญลักษณ์ของพระเอก และตัวโกงตามที่กล่าวแล้วในข้อ
๓.๒ การเริ่มต้นเช่นนี้ทำให้ผู้ฟังเริ่มมีความนิยมและชื่นชมในการทำคุณงามความดีตามพระเอกที่
ตนนิยม พระเอกจึงเป็นตัวอย่างของการทำความดีและบุญกุศลต่าง ๆ เหล่านั้น

ส่วนที่สอง การจำแนกานานิสงส์ให้เห็น เมื่อผู้ฟังเข้าใจเนื้อเรื่องต่าง ๆ และเห็นความ
เป็นไปของตัวละครแล้ว ปัญญาสชาดกก็จะแสดงและพรรณนาถึงานานิสงส์ของการทำกุศลนั้นว่ามี

^{๒๔} ในพระไตรปิฎก (มหาจุฬาลงกรณ) ได้กล่าวถึงเรื่องานานิสงส์ดังกล่าวนี้ในคัมภีร์ขุททกนิขา
วิมานวัตถุ (เล่ม ๒๖) และขุททกนิขา อปทาน (เล่ม ๓๒)

ผลอย่างไร การอธิบายความเช่นนี้ทำให้ผู้ฟังได้เห็นอานิสงส์ของคุณงามความดีที่เป็นนามธรรมจากสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรม ช่อมทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

ส่วนที่สาม ในการพรรณนาอานิสงส์ดังกล่าว ปัญญาสาตกนิยามอ้างว่าเป็นข้อความจากพุทธพจน์ โดยอ้างว่าพระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระสาวกรูปนั้น อย่างไรก็ตาม ในการอ้างข้อความจากพุทธพจน์จะมีที่มา ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นพุทธพจน์ที่แท้จริง ที่สามารถสอบทานได้จากพระไตรปิฎก และส่วนที่เป็นการ อ้างว่าเป็นพุทธพจน์ โดยปัญญาสาตกจะแต่งเรื่องดังกล่าวขึ้นมาเองบ้าง ผสมผสานกับพุทธพจน์บ้าง

แม้ว่าในการอ้างพุทธพจน์จะดูเหมือนเป็นการไม่เหมาะสม แต่ปัญญาสาตกจะอ้างเมื่อกล่าวถึงเรื่องนั้น เป็นไปเพื่อชักชวนให้ประชาชนมีศรัทธาที่จะสร้างกุศลกรรมและทำคุณงามความดี ในอีกความหมายหนึ่งก็คือ ปัญญาสาตกจะอ้างว่าเป็นพระพุทธพจน์ก็เมื่อเป็นการพูดถึงหลักธรรมที่ไม่ขัดแย้งกับหลักพระพุทธศาสนา และเป็นไปเพื่อส่งเสริมความดีงามและเจริญรุ่งเรืองของพระศาสนาเท่านั้น

กลวิธีทั้ง ๓ ส่วนนี้เองที่ทำให้พรรณนาอานิสงส์ที่ปรากฏในหนังสือปัญญาสาตกแตกต่างไปจากรูปแบบการพรรณนาอานิสงส์การทำบุญกุศลในที่อื่น ส่วนบุญกุศลที่ปัญญาสาตกพยายามชักจูงให้กระทำ เช่น อานิสงส์การถวายภัตตาหาร^{๒๕} อานิสงส์การบูชาและการปฏิสังขรณ์พระพุทธรูป^{๒๖} อานิสงส์ของการสร้างพระไตรปิฎก^{๒๗} อานิสงส์การสร้างศาลา^{๒๘} อานิสงส์การถวายผ้าจีวร^{๒๙} อานิสงส์การสงฆ์น้ำพระ^{๓๐} เป็นต้น

^{๒๕} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสาตก ภาค ๑, หน้า ๒๕๒.

^{๒๖} พระราชาภิรมย์, (แจ่ม บุรณนันท), ปัญญาสาตก ภาค ๑, หน้า ๔๐๘

^{๒๗} พระญาณวิจิตร (สิทธิ โสจนานนท์),ปัญญาสาตก ภาค ๑, หน้า ๔๓๓.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๔๗๖.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๔๖๕.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, ภาค ๑, หน้า ๕๕๖.

๓.๔ การอธิบายความและเนื้อเรื่องโดยให้ผู้อ่านเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์

ปัญญาสชาดกจะเน้นความสำคัญที่การบรรยายที่กินใจผู้อ่าน โดยทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นเหมือนส่วนหนึ่งแห่งชีวิตของตน ส่วนที่ปัญญาสชาดกนิยมนิยายด้วยวิธีการอธิบายความแบบนี้ คือ เรื่องความรักของพ่อแม่ ความผูกพันระหว่างพ่อแม่กับลูกสะใภ้ ความรักและความผูกพันระหว่างสามีกับภรรยา ความกตัญญูของลูกต่อพ่อแม่ เป็นต้น

ในส่วนที่เป็นการแสดงถึงความรักของพ่อแม่ เห็นได้จากตัวอย่างเรื่องสุธนชาดกที่บรรยายถึงความเศร้าโศกถึงลูกของพระนางเกษนิราชเทวีว่า

“ดูกรพ่อผู้เป็นปิยบุตร พ่อจงกลับมาหา มารดา อย่าทำมารดาให้อนาถาทรพลเลย ถ้ามารดาได้เห็นพระปิโยรสในวันนี้ ดวงหทัยของพระมารดา ก็จะแตกทำลายออก ๘ ภาค แล้วจะเลยทิวงคคอยู่ ณ ประศุพระราชนิเวศน์นี้”^{๓๐}

หรือที่พระนางจันทาเทวี ได้รำพันถึงนางมโนราห์ ศรีสะใภ้ในสุธนชาดกว่า

“พระนางจันทาเทวี ก็สวมกอดศรีสะใภ้พลางทางก็ทรงโศกเศร้าไว้ว่า ชะรอยว่าเราได้พรากลูกเนื้อและลูกนกไปจากอกแม่แต่ปางก่อน ผลกรรมนั้นจึงติดตามทำให้มารดาอนาถาพลัดพรากลูกและคู่รัก แต่จะไป เราจักเซซังเที่ยวไปตามภูเขาลำเนาไพรในกลางป่า อุปมาเหมือนแม่เนื้ออันปราศจากลูกอ่อน”^{๓๑}

ส่วนที่อธิบายถึงความรักของพ่อแม่ เช่นที่ปรากฏตัวอย่างที่แสดงถึง ความรู้สึกของความรัก พระมเหสีของท้าวธนโพธิสัตว์ในท้าวธชาดกว่า

“หัวใจของพี่จักแตกแยกออกไป อุปมาเหมือนลูกยิงด้วยลูกศรอันอาบด้วยยาพิษ ฉะนั้น พระราชบุตรเธอหนีไปไหน ไม่ให้พี่เห็นหน้าบ้างเลย พระน้องเอ๋ย เธอไปอยู่ที่ไหนทำไมจะได้เห็นน้องแก้ว หรือว่าสิ้นชีพเสียแน่แล้วพี่จึงไม่เห็น ณ กาลบัดนี้

^{๓๐} พระราชาภิรมย์ (แจ่ม นูรณนันท), ปัญญาสชาดก ภาค ๑, หน้า ๘๕

^{๓๑} หลวงชำระเจดีย์รัฐ (เทศ วิริยรัตน์), ปัญญาสชาดก ภาค ๑, หน้า ๔๘.

หรือว่าสหัชคณทิปิและพาหมฤคแรงร้ายมันราวี จะเป็นอัคชินีสี่ป่า มันมาปลงชีวิต
แล้วนฤมิตกายให้เหมือนนางหรือโจน จะเป็นนกออกและแร้งกามันพาน้องบินไปพา
กันจิกสับฉีกเนื้อกินเสียสิ้นแล้วหรือไร หรือราชบุตรที่ยังมีสิ้นชีพิตักษัยจะดำเนินคืบ
คืบไปไหนหนไม่รู้เลย พระโพธิสัตว์ตรัสว่าบัดนี้แล้ว ก็เฉลิมพระสติม่อไป”^{๓๓}

เนื้อความเช่นนี้ทำให้ “กินใจและประทับใจ” ผู้ฟัง โดยเฉพาะผู้ที่ เป็นพ่อแม่ ลูก และ
สามีภรรยา ตัวอย่างเช่นในกรณีของสามีภรรยา ทำให้ทางฝ่ายสามียอมได้แบบอย่างของสามีที่มี
ความรักจริงใจต่อภรรยา และแม้แต่ภรรยาเองก็มีความรู้สึกปรารถนาให้สามีของตนมีความรัก
เช่นพระเทวโณโพธิสัตว์ รูปแบบการอธิบายความเช่นนี้ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของ
ปัญญาสาขาค

รายละเอียดที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ ที่แสดงให้เห็นวิธีการ รูปแบบ และกลวิธีใน
การเผยแผ่คำสอนอันเป็นรูปแบบการสอน ตามแนวของปัญญาสาขาค ทำให้เห็นรูปแบบการสอน
ที่พระเถระท่านได้ประยุกต์จากหลักพุทธวิธีการสอน และที่ท่านได้พัฒนาขึ้นมาเอง จุดประสงค์ก็
เพื่อสามารถอธิบายหลักธรรมและชักจูงให้ผู้คนเข้าใจหลักธรรม มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
ได้ประกอบกุศลกรรม ทำคุณงามความดีต่าง ๆ

จริงอยู่ในปัจจุบันนี้ รูปแบบดังกล่าวอาจดูเหมือนล้าสมัยไปแล้ว แต่หากเราได้
พิจารณาว่า เมื่อผู้แต่งได้ริเริ่มวิธีการเช่นนี้ ในสมัยนั้น ผู้แต่งย่อมเป็นผู้ปฏิบัติ รูปแบบในการสอน
พระศาสนา เป็นผู้นำรูปแบบใหม่ในการประกาศพระศาสนาเริ่มใช้วิธีการที่ท่านใช้อย่าง ล้าสมัย
ในสมัยปัจจุบัน แต่หลักการที่ท่านมียังคงเป็นหลักการที่เป็นแนวทางของเหล่าพุทธบุตร ที่ต้องทำ
หน้าที่ประกาศพระศาสนาต่อไป ในการประกาศพระศาสนา ผู้ประกาศพระศาสนาจำเป็นต้องมี
วิญญานของผู้ปฏิบัติรูปแบบการสอนอยู่เสมอเพื่อให้ทันกับเหตุการณ์ และสร้างความสนใจให้แก่ผู้
สนใจในพระศาสนา การนำรูปแบบการสอนใหม่ ๆ มาใช้โดยผสมผสานกับเทคโนโลยี เป็นต้น
จึงเป็นรูปแบบการสอนที่สอดคล้องกับยุคสมัย ในลักษณะเช่นนี้ เราสามารถเผยแผ่พระศาสนา
และสร้างวิญญานของความเป็นพุทธบริษัทให้แก่เหล่าศาสนิกชนได้ดังเช่นที่พระเถระในอดีตได้
กระทำเป็นตัวอย่างในการแต่งหนังสือปัญญาสาขาคนี้

^{๓๓} หลวงธำรงเจติยรัฐ (เทศ วิริยรัต), ปัญญาสาขาค, ภาค ๒, หน้า ๕๐๑.

ในขณะที่เดียวกัน ดังที่กล่าวแล้วไม่ควรถือทฤษฎีว่าปัญหาสาชาคคือการเลียนแบบพระพุทธรวณะ แต่ควรเข้าใจเหตุผลและสาระของปัญหาสาชาค เช่น ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียกว่าแต่งตามแบบอย่างหนังสือเก่า ซึ่งพระคันธธนาจารย์ได้แต่งมาแต่ปางก่อน ในคำนำที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

“...คำที่คำว่า แต่งปลอมพระพุทธรวณะนั้น เพราะพระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์นั้น หลงเชื่อว่าหนังสือนิบาตสาชาคหรือที่เราเรียกในภาษาไทยว่า “พระเจ้าห้าร้อยสาชาค” เป็นพุทธรวณะ ซึ่งที่แท้หาเป็นเช่นนั้นไม่ ความจริงเป็นดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชวินิจฉัยไว้ในพระราชนิพนธ์คำนำหนังสือนิบาตสาชาคภาคต้น ซึ่งโปรดฯ ให้พิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่าเรื่องนิบาตสาชาคนั้น คงเป็นนิทานที่เล่ากันในพื้นเมือง มีมาแต่ก่อนพุทธกาลช้านาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงยกเอาเรื่องนิทานมาแสดงเป็นอุปมาในพระธรรมเทศนาเนื่อง ๆ ก็ธรรมดา... ครั้นมาคบแต่งร้อยกรองพระไตรปิฎกกันในชั้นหลัง ๆ ผู้แต่งประสงค์จะปลูกศรัทธาให้มันคงตามความเชื่อถือของตน จึงแต่งประชุมสาชาคประหนึ่งว่าพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ชัดเจนว่ามหาสัตว์นั้น ๆ มาเกิดเป็นพระพุทธองค์และบุคคลหรือสัตว์อื่น ๆ นั้น มาเป็นผู้นั้น ผู้นี้ ในปัจจุบันชาติ รูปเรื่องสาชาคจึงปรากฏอยู่ในหนังสือนิบาตสาชาค เพราะความเป็นดังอธิบายมานี้ ที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่เอานิทานในพื้นเมืองมาแต่งเป็นสาชาค เป็นแต่แต่งตามแบบอย่างหนังสือเก่า ซึ่งพระคันธธนาจารย์ได้แต่งมาแต่ปางก่อน หาได้ตั้งใจจะหลอกลวงผู้หนึ่งผู้ใดว่าเป็นพระพุทธรวณะไม่...”^{๓๔}

^{๓๔} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “พระนิพนธ์คำนำ” ในปัญหาสาชาค, ภาค ๑ หน้า ๗-๘.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑. สรุปผลการวิจัย

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมีจุดประสงค์ที่สำคัญเพื่อศึกษาประวัติ ความเป็นมาของหนังสือ ปัญญาสชาดก ศึกษาถึงอิทธิพลของหนังสือปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ เช่น สังคม วรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทย นิทานพื้นบ้านของคนไทย เป็นต้น และศึกษาถึงกลวิธีการ สอนธรรมของพระเถระที่ใช้รูปแบบของชาดกเป็นแนวทางในการสอนธรรม

ผลของการวิจัยมีข้อสรุปโดยภาพรวมว่า แม้ว่าปัญญาสชาดกไม่ใช่เรื่องที่เป็นพุทธ พจน์ดั้งเดิมและมีบางคนมองว่าเป็นการเลียนแบบพุทธพจน์ แต่เพราะปัญญาสชาดกให้ความ บันเทิงที่แฝงไปด้วยหลักธรรม คติธรรม ข้อคิดและแนวปฏิบัติต่าง ๆ มากมายที่ผู้แต่งนำมาจาก พระไตรปิฎกและแต่งขึ้นเอง ทำให้ปัญญาสชาดกยังคงเป็นหนังสือที่ได้รับความสนใจเสมอมา ดังนั้น หนังสือปัญญาสชาดกจึงแพร่ขยายไปยังดินแดนใกล้เคียง และได้รับความนิยมในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ดังนั้น จึงเป็นที่ยอมรับว่า ปัญญาสชาดกเป็นหนังสือมีอิทธิพล ต่อสังคมไทยในด้านต่าง ๆ มากมาย

จากการศึกษา มีข้อสรุปในแต่ละประเด็น ดังต่อไปนี้

ในการศึกษาประวัติของปัญญาสชาดก แม้ว่าจะมีความเห็นหลากหลายออกไป แต่ผู้ วิจัยมีความเชื่อว่า คงได้มีการแต่งปัญญาสชาดกมาหลายสมัย โดยตอนแรกอาจเป็นเพียงการเขียน นิทานชาดกเป็นเรื่อง ๆ ไป ต่อมาได้มีพระภิกษุ หรือผู้รู้บาลีพระไตรปิฎกได้รวบรวมแต่งเข้าเป็น ชุดปัญญาสชาดก ทั้งนี้เห็นได้จากการที่มีเรื่องในปัญญาสชาดกอยู่มากกว่า ๕๐ เรื่องนั่นเอง เช่นเดียวกับที่ สมเด็จพระมหาปาณธรรมาภิปญฺสได้กล่าวไว้ ผู้วิจัยเชื่อว่า การรวบรวมเข้าเป็นชุดคง มีในราวช่วงปี ๒๐๐๐-๒๐๒๐ ส่วนผู้แต่งนั้น ผู้วิจัยเชื่อว่า น่าจะเป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ในสมัย ลานนารูปไครูปหนึ่ง ซึ่งอาจอพยพติดตามมาอยู่กับพ่อขุนเม็งราย ส่วนสถานที่แต่ง คงเป็นในบริเวณ

เมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความรุ่งเรืองทางการเขียนหนังสือเป็นภาษาบาลี สำหรับแนวการเขียน ผู้เขียนได้อาศัยแนวจากอรรถกถาชาดกในพระไตรปิฎกเป็นแนว และนำนิทานจากแหล่งต่าง ๆ มาอธิบายเป็นชาดก ประกอบเรื่องนั้น ๆ ตามความเหมาะสมกับเหตุที่เป็นปัจจุบันวัตถุ

ในส่วนที่แสดงถึงอิทธิพลที่มีต่อสังคมนั้น ผู้วิจัยได้แยกออกศึกษาเป็น ๓ ด้าน

ด้านแรก ศึกษาอิทธิพลของปัญญาสาชดกที่มีต่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม ทั้งในระดับความเชื่อ พิธีกรรม หลักธรรมระดับศีลธรรมและโลกิยธรรมและโลกุตระธรรม พบว่าปัญญาสาชดกได้บรรจุหลักคำสอนต่าง ๆ เหล่านี้ไว้อย่างพร้อมมูล โดยทั่วไปแล้ว ผู้อ่านมักมองอย่างผิวเผินว่าปัญญาสาชดกเป็นเรื่องเล่านิทาน โกหก และเป็นเพียงจินตนาการ ทั้งนี้เพราะไม่ได้ศึกษาเนื้อหาอย่างจริงจัง แต่เมื่ออ่านอย่างละเอียดแล้ว จะพบหลักธรรมคำสอนในด้านต่าง ๆ มากมายทั้งในส่วนหลักธรรมระดับศีลธรรมและโลกิยธรรมและโลกุตระธรรม

ด้านที่สอง ศึกษาอิทธิพลของปัญญาสาชดกที่มีต่อวิถีของสังคม ผู้วิจัยพบว่าปัญญาสาชดกเป็นแหล่งบ่อเกิดวิถีปฏิบัติต่าง ๆ ของสังคมไทยมากมาย ซึ่งโดยภาพกว้าง ๆ อาจแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นวิถีปฏิบัติของชาวบ้าน และส่วนที่เป็นผลมาจากหลักการของพระพุทธศาสนา ในส่วนแรกนั้น ปัญญาสาชดกเป็นบ่อเกิดของคตินิยม ข้อปฏิบัติในสังคมและคตินิยมเชื่อหลากหลาย ส่วนในส่วนที่สองนั้น ปัญญาสาชดกเป็นผู้ต่อยอดให้มีความศรัทธาในการบำเพ็ญบุญกุศลที่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนามากมาย เช่น การสร้างพระไตรปิฎก การสร้างพระพุทธรูป การซ่อมแซมเสนาสนะที่ชำรุดและอีกมากมาย แม้ว่าจะเป็นความจริงที่ยากจะยืนยันได้ว่าปัญญาสาชดกเป็นผู้ริเริ่มข้อปฏิบัติเหล่านี้ แต่อย่างน้อยที่สุดปัญญาสาชดกได้ “ต่อยอด” ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนให้มีความแน่นแฟ้นมากขึ้น

ด้านที่สาม ศึกษาอิทธิพลของปัญญาสาชดกที่มีต่อวรรณกรรมไทย และการละคร ผู้วิจัยได้พบว่า มีชาดกอย่างน้อย ๒๑ เรื่อง ที่ได้รับการดัดแปลงและนำมาขยายเป็นวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ไม่ว่าจะเป็นคำกาพย์ คำกลอน คำฉันท์ ลิลิต บทละคร ขับไม้ มโหรี รวมเป็นวรรณกรรมร้อยกรองของไทยถึง ๖๓ ส่วนวน ทั้งนี้ยังไม่รวมที่แต่งเป็นวรรณกรรมร้อยแก้วในรูปแบบต่าง ๆ อีกมากมาย ปัญญาสาชดกยังเป็นต้นกำเนิดของบทละครในสมัยต่าง ๆ รวมทั้งเป็นต้นแบบเรื่องละครทางโทรทัศน์และรวมถึงที่เป็นภาพยนตร์ด้วย

ในส่วนที่ว่าด้วยการศึกษาถึงวิธีการในการประกาศพระศาสนา ผู้วิจัยพบว่า ผู้แต่งปัญญาสาตก ได้ใช้วิธีการและรูปแบบในการประกาศหลักคำสอนของพระศาสนาที่ฉลาดยิ่งนัก การนำนิทานมาเล่าในรูปแบบของชาตกทำให้ผู้ฟังสนใจที่จะติดตาม หลักธรรมที่นำมาสอดแทรก ทำให้ผู้ฟังได้รับคติธรรมไปพร้อมกันโดยไม่เบื่อหน่าย เพราะเหตุนี้เอง วิถีปฏิบัติแบบชาวพุทธกับวิถีปฏิบัติของชาวบ้านจึงประสานกลมกลืนกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว หล่อหลอมเป็นวิญญานของชาวพุทธ

ปัญญาสาตกจึงนับเป็นแหล่งขุมทรัพย์ทางความคิด ที่บรรพชนได้สร้างสรรค์ไว้ให้พวกเราเป็นขุมทรัพย์ที่เราทั้งหลายสามารถขุดหาอาหารทางความคิดในด้านต่าง ๆ ได้ทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นเพื่อความบันเทิง คติธรรม หลักศาสนา ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิตหรืออื่นใด

๒. ข้อเสนอแนะ

การศึกษาปัญญาสาตกในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้มุ่งเน้นที่จะศึกษาอิทธิพลของปัญญาสาตกที่มีต่อสังคมในภาพรวม ทั้งนี้ เพื่อจะได้มองเห็นภาพว่าปัญญาสาตกมีความสำคัญและมีอิทธิพลมากเพียงไร จากภาพดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยเชื่อว่า อาจช่วยให้ท่านผู้รู้หลาย ๆ ท่านได้มองเห็นประเด็นอื่น ๆ ที่จะศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียดให้กว้างขวางสืบต่อไป

นอกจากจะมองปัญญาสาตกด้านที่มีอิทธิพลต่อสังคมดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยเชื่อว่าในฐานะเป็น “ผู้ประกาศหลักคำสอนของพระศาสนา” ควรที่จะได้มีการมองถึงรูปแบบ วิธีการ และกลวิธีต่าง ๆ ที่ผู้แต่งปัญญาสาตกนำมาใช้ในการสื่อพระสัทธรรมด้วย กล่าวได้ว่า รูปแบบวิธีการและกลวิธีต่าง ๆ ของปัญญาสาตกได้ช่วยสร้างวิญญานของชาวพุทธให้เข้ากับประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้อย่างกลมกลืน จึงไม่ควรที่จะสร้างความรังเกียจว่าปัญญาสาตกเป็นการเลียนแบบพุทธพจน์ แต่ควรมองที่สาระที่ปัญญาสาตกนำเสนอและผลที่ตามมา ทั้งนี้ เพื่อที่จะได้นำมาประยุกต์ใช้ในการประกาศพระศาสนาในสมัยปัจจุบันต่อไป

ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยเห็นว่า ทั้งที่หนังสือเหล่านี้เป็นแหล่งขุมทรัพย์ทางปัญญาและความคิดของบรรพชนของชาวไทยที่ล้ำค่า รวมทั้งเป็นสิ่งที่ทำให้เรามีความภาคภูมิใจในอารยธรรมของตนเอง แต่หนังสือเหล่านี้กลับได้รับการเผยแพร่น้อยมาก ดังนั้น สมควรที่ผู้ที่รับผิดชอบและชาวไทยจะได้ช่วยกันเผยแพร่และอนุรักษ์มรดกทางความคิดของบรรพชนเหล่านี้ไว้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

กรรมการกองตำรา, คณะ, พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก ๑ - ๑๐, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาค ๑-๒, พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๕๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาจุฬาคติปิฎก. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

รัตนปัญญาเถระ, พระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, (แปลโดย ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร) ใน วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔ (หมวดศาสนาจักร), กรุงเทพฯ : วัดโสมนัสราชวรวิหาร พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศล ในการออกพระเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระพรหมคุณาภรณ์ (ด.เจียม จิรปัญโญ กุลละวณิช), ๒๕๔๐.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

ข. ๑ หนังสือทั่วไป

กุหลาบ มลลิกะมาส, คติชาวบ้าน, กรุงเทพฯ : กรมการปกครอง, ๒๕๑๖.

ไกรศรี นิมมานเหมินทร์ และคณะ, ลานนาไทยคดี, พระนคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๑.

ขนิษฐา ดันพิมพ์, การศึกษาวรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามลักษณะคำประพันธ์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, “พระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดก” ใน พระคัมภีร์
ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๑, กาญจนบุรี : สหાયการพิมพ์, ๒๕๓๕.

....., “พระราชวิจารณ์ว่าด้วยนิทานชาดก” ใน ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๕,
พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี,
๒๕๑๕.

เจือ สดะเวทิน, วรรณคดีพระพุทธศาสนา, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๐๖.

ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระมหา, “พระนิพนธ์คำนำ” ใน ปัญญาชาดก, พระนคร :
ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๕๕.

เทพเวที ,พระ, (ประยุทธ์ ปยุตโต), กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง
กรุ๊ป, ๒๕๓๑.

ธนิต อยู่โพธิ์, นิทานวรรณคดี, พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, ๒๕๐๘.

นิยะดา เหล่าสุนทร, ศ.ดร.,ปัญญาชาดก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรอง
ของไทย, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, ๒๕๓๘.

บุปผา บุญทิพย์, วรรณกรรมท้องถิ่น, กรุงเทพฯ : ป.สัมพันธ์พาณิชย์, ๒๕๒๔.

โบราณบัณฑิต, พุทธนิบาตชาดก, แปลโดย พระธรรมสิริชัย (จิต จิตวิบุโล), เล่ม ๑,
กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทประยูรวงศ์ จำกัด, ๒๕๒๘.

ประชากรกิจกรจักร (แหม่ม บุนนาค), พระยา, พงศาวดารโยนก, พระนคร: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา,
๒๕๑๕.

เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีสำหรับนักศึกษา, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๓.

พรพรรณ ธารานุมาศ, คุณหญิง, วรรณคดีศรีอยุธยา, กรุงเทพฯ : จักรานุกูลการพิมพ์, ๒๕๓๗.

พัฒน์ เฟื่องผลา, รศ., ชาดกกับวรรณกรรมไทย, กรุงเทพฯ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๓๐.

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ :
อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

ราชวรณีย์, พระ, (ประยุทธ์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

....., พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔
กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

ราชวรณีนี, พระ.(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ, กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

....., พุทธศาสนากับสังคมไทย, กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา, พุทธประวัติ เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔๐ กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๗.

วรเวทย์พิสิฐ, พระ, ประวัติวรรณคดีไทย, กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

วันรัตน์, สมเด็จพระ. วัดพระเชตุพน ในรัชกาลที่ ๑.สังคีตยวงศ์, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลละกษณ), กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวิล, ๒๕๒๑.

สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ. หม่อมเจ้า, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐, กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๒.

สุภาพรณ ณ บางช้าง, รศ.ดร., วรรณการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

....., ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา, กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

....., วรรณการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน สำนวน พงศาวดารประกาศ, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สุวิทย์ สังโยคะ และประทีป เหมือนนิล, ประวัติวรรณคดีไทย, กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์,

เสฐียรโกเศศ, การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์, กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๐๗.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก, กรุงเทพฯ : เพชรรุ่งเรืองการพิมพ์, ๒๕๔๐.

เสนีย์ วิลาวรรณ, ประวัติวรรณคดีและการประพันธ์, กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๕.

อรอนงค์ ตั้งก่อเกียรติ, “ผลงานพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งมีคุณค่าทางวรรณศิลป์” ใน ลลิตปฐมสมโพธิกถา และความเรียงเชิงวิเคราะห์ผลงานพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งมีคุณค่าทางวรรณศิลป์, กรุงเทพฯ : ธรรมศิลปากร, ๒๕๓๓.

ข. ๒ วิทยานิพนธ์

นิยะดา สาริกภูติ, "ปัญญาสาตก : ประวัติและความสำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย, วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์แบบเรื่องและอนุภาคในปัญญาสาตก", วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

Conze, Edward. **Buddhist Texts through the Ages.** Oxford : Bruno Cassire, 1964.

David, T. W. Rhys. **History and Literature of Buddhism.** Calcutta : Ranisree Press, 1962.

Geiger, W. **Pali Literature and Language.** Delhi : Oriental Reprint Corporation, 1968.

Ghuldas, De. **Significance and Importance of Jataka.** Culcatta : Culcatta University, 1951.

Jaini, P.S. **Paññāsa-Jātaka or Zimme Pannasa (in the Burmese Recession).** Vols. 1-2. London : The Pali Text Society, 1981-1983.

Norman, K.R. **Pali Literature.** Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1983.

ภาคผนวก ก.

พระนิพนธ์ คำนำ ของ สมเด็จพระยาตำรากรมราชานุภาพ (ได้ทรงอธิบายไว้ในการจัดพิมพ์ปัญญาสาตกครั้งแรก)

หนังสือปัญญาสาตกนี้ คือ ประชุมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ ๕๐ เรื่อง พระสงฆ์ชาวเขียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาตกไว้ในภาษามคร เมื่อพุทธศักราชประมาณราวในระหว่าง ๒๐๐๐ จน ๒๒๐๐ ปี อันเป็นสมัยเมื่อพระสงฆ์ชาวประเทศนี้พากันไปเล่าเรียนมาแต่ลังกา ทวีป มีการรู้ภาษามครแตกฉาน เอาแบบอย่างของพระภิกษุในลังกาทวีปมาแต่งหนังสือเป็นภาษามครขึ้นในบ้านเองของคน แต่งเป็นอย่างอรรถถาธรรมอธิบาย เช่น คัมภีร์มงคลทีปนี เป็นต้นบ้าง แต่งเป็นเรื่องศาสนประวัติ เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลินี เป็นต้น ตามอย่างเรื่องมหาวงศ์ พงศาวดารลังกาบ้าง แต่งเป็นชาตกเช่นเรื่องปัญญาสาตกนี้เอาอย่างนิบาตชาตกบ้าง โดยเจตนาจะบำรุงพระศาสนาให้ถาวร และจะให้หนังสือซึ่งแต่นั้นเป็นหลักฐานมั่นคงด้วยเป็นภาษาเดียวกับพระไตรปิฎก แต่หนังสือปัญญาสาตกนี้เห็นจะแต่งในคอน ปลายสมัยที่กล่าวมา เพราะความรู้ภาษามครดูทรมาลงไม่ถึงหนังสือแต่งขึ้นก่อน

หนังสือปัญญาสาตกนี้ต้นฉบับเดิมเป็นคัมภีร์ลาน จำนวน ๕๐ ผูกด้วยกัน เดิมนั้นเห็นจะมีอยู่แต่ในประเทศสยาม กับที่เมืองหลวงพระบางและกรุงกัมพูชา ที่อื่นหาไม่ มีเรื่องราวปรากฏว่าเคยได้ฉบับไปถึงเมืองพม่าครั้งหนึ่ง พม่าเรียกว่า “เขียงใหม่ปัญญาสาตก” แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์ใดองค์หนึ่งดำรัสว่าเป็นหนังสือแต่งปลอมพระพุทธรวณะ สั่งให้เผาเสีย ในเมืองพม่าจึงมิได้มีหนังสือปัญญาสาตกเหลืออยู่ คำที่ดีว่าแต่งปลอมพระพุทธรวณะนั้น เพราะพระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์นั้นหลงเชื่อว่าหนังสือนิบาตชาตก หรือที่เราเรียกในภาษาไทยว่า “เรื่องพระเจ้าห้าร้อยห้าสิบชาติ” เป็นพุทธรวณะ ซึ่งที่แท้หาเป็นเช่นนั้นไม่ ความจริงเป็นดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชวิจารณ์ไว้ในพระราชนิพนธ์ คำนำหนังสือนิบาตชาตกภาคต้น ซึ่งโปรด ฯ ให้พิมพ์ในรัชกาลที่ ๕ ว่า เรื่องนิบาตชาตกนั้นคงเป็นนิทานที่เล่ากันในพื้นเมือง มีมาแต่ก่อนพุทธกาลช้านาน เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงยกเอาเรื่องนิทานมาแสดงเป็นอุปมาในพระธรรมเทศนาเนื่อง ๆ ก็ธรรมดาในเรื่องนิทานย่อมต้องมีตัวดีและตัวชั่ว ตัวดีจะเป็นคนก็ตาม จะเป็นสัตว์เดียรัจฉานก็ตาม ย่อมเรียกว่า “มหาสัตว์” มาเกิดสมมติ

ขึ้นต่อภายหลังพระพุทธกาลว่า มหาสัตว์ในเรื่องชาดกนั้นคือพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ครั้นเมื่อมา
คบแต่งร้อยกรองพระไตรปิฎกกันในชั้นหลัง ๆ ผู้แต่งประสงค์จะปลูกศรัทธาให้มั่นคงถาวรตาม
ความเชื่อถือของคน จึงแต่งประชุมชาดกประหนึ่งว่าพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ชัดเจนว่า มหา
สัตว์นั้น ๆ มาเกิดเป็นพระพุทธองค์ และบุคคลหรือสัตว์อื่น ๆ นั้น มาเป็นผู้นั้นผู้นี้ในปัจจุบันชาติ
รูปเรื่องชาดกจึงปรากฏอยู่ในหนังสือนิบาตชาดก เพราะความเป็นดังอธิบายมานี้ที่พระสงฆ์ชาว
เขียงใหม่เอานิทานในพื้นที่เมืองแต่งเป็นชาดก เป็นแต่แต่งตามแบบอย่างหนังสือเก่า ซึ่งพระคณา
รณจารยได้แต่งมาแต่ปางก่อน หากได้ตั้งใจจะหลอกลวงผู้หนึ่งผู้ใดว่าเป็นพระพุทธทวณะไม่ พระ
เจ้าแผ่นดินพม่าหากเข้าพระทัยหลงไปเอง

ต้นฉบับหนังสือปัญญาสชาดกที่มีอยู่ในประเทศสยามนี้ ไม่มีครบบริบูรณ์ ณ แห่ง
ใด ๆ มาช้านาน แม้หนังสือฉบับหอหลวงซึ่งได้มาไว้ในหอพระสมุดสำหรับพระนครก็มิได้ครบ
บริบูรณ์ กรรมการหอพระสมุดฯ ได้พยายามสืบหาฉบับที่ขาดมาหลายปี ไปได้ฉบับมาแต่วัดระฆัง
ข้าง ได้มาแต่วัดอรุณข้าง เมื่อเร็ว ๆ นี้ได้มาจากวัดประทุมคงคาอีกตอนหนึ่ง รวบรวมกันเข้าจึงได้
ฉบับครบสมบูรณ์เมื่อใน พ.ศ. ๒๔๖๖ การที่จะจัดพิมพ์หนังสือปัญญาสชาดกเป็นพระประสงค์
ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อยังเสด็จดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระ
สมุดสำหรับพระนคร ได้ทรงอุทิศสละแปลเรื่องสมุทรโฆษอันเป็นนิทานเรื่องต้นปัญญาสชาดกไว้
เรื่องหนึ่ง แต่เข้าใจว่า คงจะเป็นเรื่องเมื่อทรงแปลแล้ว จึงทราบว่าได้ฉบับหนังสือปัญญาสชาดกที่
มีอยู่ในหอพระสมุดฯ บกพร้อม ไม่สามารถจะพิมพ์ให้ตลอดเรื่องได้ในสมัยนั้น จึงได้ทรงยังอยู่
เพียงนั้น ครั้นมาเริ่มพิมพ์ปัญญาสชาดก จึงได้เอาเรื่องสมุทรโฆษ ซึ่งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้
ทรงแปลไว้มาพิมพ์เป็นเรื่องต้น ได้แก้ไขบ้างเล็กน้อย เพิ่มเติมกาลลงให้เป็นรูปเดียวกับนิบาต
ชาดก ซึ่งหอพระสมุดฯ ได้พิมพ์นั้นเป็นต้น

นิทานในปัญญาสชาดก เป็นนิทานที่ไทยเรารู้กันอยู่ ชิมซาบหลายเรื่อง เช่น เรื่อง
สมุทรโฆษ เรื่องพระสุธนนางมโนราห์ เรื่องสังข์ทอง เรื่องพระรถเสน และเรื่องคาวี เป็นต้น การ
ที่เอาหนังสือปัญญาสชาดกมาแปลพิมพ์ในครั้งนี้ จะเป็นประโยชน์สอบสวนให้รู้ว่า นิทานเหล่านั้น
เรื่องเขาเล่ากันแต่โบราณเป็นอย่างไร เอามาแต่งเป็นโคลงฉันท์ และบทละครเอามาแก้ไขเสียอย่าง
ใดบ้าง และให้รู้เรื่องนิทานเก่าแก่ของประเทศนี้ ซึ่งมีได้ปรากฏในที่อื่นอีกหลายเรื่อง จึงเชื่อว่า
หนังสือปัญญาสชาดกจะเป็นของที่พอใจนักเรียนทั้งปวง

ภาคผนวก ข.

เปรียบเทียบจำนวนชาดกของประเทศต่าง ๆ

(ชาดกที่พิมพ์ด้วยตัวเอน คือ ชาดกที่ไม่ปรากฏในฉบับของไทย)

ฉบับพม่า	ฉบับลาว	ฉบับเขมร	ฉบับเชียงใหม่
(อาทิตยวรรค)			
๑. อาทิตยราชชาดก	๑. ท้าวสมุทะโคต	๑. สมุทโฆสชาดก	๑. สุธนชาดก
๒. ตูลกบัณฑิตชาดก	๒. ท้าวสุทนต์	๒. สุธนกุมารชาดก	๒. สุทนต์ชาดก
๓. สมามิฆุมารชาดก	๓. ท้าวสีสุทนต์	๓. สุตตรณูชาดก	๓. สุณนุชาดก
๔. อรินทมชาดก	๔. ท้าวสีระสาภูมาน	๔. รัตนปัทมชาดก	๔. สิริสาภูมารชาดก
๕. สุพมิตตชาดก	๕. ท้าวสัพพะมิต	๕. สิริวิมลกิตติชาดก	๕. สุกมิตตชาดก
๖. สมุทโฆสชาดก	๖. ท้าวสุวรรณะสังขะ	๖. วิบุลธราชชาดก	๖. จาคทานชาดก
๗. ทานจกชาดก	๗. ท้าวจันทะกาด	๗. สิริจุฬามณีชาดก	๗. ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก
๘. รัมมิกบัณฑิตราชชาดก	๘. ท้าวทราชคำ	๘. จันทราชชาดก	๘. สิริจุฬามณีชาดก
๙. สิริธรรมาเสฏฐิชาดก	๙. ท้าวทวักคำ	๙. สุกมิตตชาดก	๙. ทูลกบัณฑิตชาดก
๑๐. สังขปัตตราชชาดก	๑๐. ท้าวพยาหนุเือก	๑๐. สิริธรรมเสฏฐิชาดก	๑๐. รัตนปัทมชาดก
(สุธนวรรค)	๑๑. ท้าวพระกะบันดิด	๑๑. สัพพสิทธิชาดก	๑๑. สุรูปชาดก
๑๑. สุธนกุมารชาดก	๑๒. ท้าวมาณะมานะวะ	๑๒. ทูลกบัณฑิตชาดก	๑๒. ธรรมโสมบัณฑิตชาดก
๑๒. นรชีวะชาดก	๑๓. ท้าวอะริณะลลิต	๑๓. อาทิตยราชชาดก	๑๓. สลกชาดก
๑๓. สุวรรณกุมารชาดก	๑๔. ท้าวจันทะปิตโชต	๑๔. ทุกัมมานิกชาดก	๑๔. อาทิตยชาดก
๑๔. สุรูปราชชาดก	๑๕. ท้าวคันทะระว	๑๕. มหาสุรเสนชาดก	๑๕. สิทธิสารชาดก
๑๕. กัมพลราชชาดก	๑๖. พยาหงสองหัว	๑๖. สุวรรณกุมารชาดก	๑๖. จันทราชชาดก
๑๖. โคปาลกสาธชาดก	๑๗. ท้าวหัมมะทตตะบัณฑิต	๑๗. กนกราชชาดก	๑๗. สิริธราชชาดก
๑๗. สิริจุฬามณีราชชาดก	๑๘. ท้าวทูกัมมะ	๑๘. วิชัยบัณฑิต	๑๘. เสตบัณฑิตชาดก
๑๘. อัญชูปริภาคารชาดก	๑๙. ท้าวสัพพะสิคิ	๑๙. รัมมโสมกชาดก	๑๙. ปุฬชาดก
๑๙. สิริวิมลกิตติราชชาดก	๒๐. ท้าวปิ่นยาพะละชาดก	๒๐. สุทนต์สมหาราชชาดก	๒๐. อรินทมชาดก
๒๐. สัตตรณูกุมารชาดก	๒๑. ท้าวบัณฑิตสาทิสาธกมมาน	๒๑. วัตถังคูลีราชชาดก	๒๑. พารามสิราชชาดก
(จันทวรรค)	๒๒. ท้าวจันทะเสนกมมาน	๒๒. ไปรณกบัณฑิตราชชาดก	
๒๑. จันทกุมารชาดก	๒๓. พยาซ้างสะทั้น	๒๓. รัมมิกบัณฑิตชาดก	
๒๒. สาธิตราชชาดก	๒๔. ท้าวจัมเปยยะชาดก	๒๔. มหาปริสชาดก	
๒๓. รัตนปัทมชาดก	๒๕. ท้าวพระหะลักกาวิ	๒๕. รัมมราชชาดก	
๒๔. ทเวสิสสังชาดก	๒๖. ท้าวพาลิงชาดก	๒๖. นรชีวะชาดก	

๒๕. วิริยบัณฑิตชาดก	๒๗. ท้าวณะระชีวะชาดก	๒๗. สุรูปชาดก
๒๖. วิปุลราชชาดก	๒๘. ท้าวสิดทิสานชาดก	๒๘. มหาปทุมกุมารชาดก
๒๗. มหาปทุมชาดก	๒๙. ท้าวพญาภูษะราชาดก	๒๙. ภัณฑาคารกุมารชาดก
๒๘. มหาสุรเสนกุมารชาดก	๓๐. ท้าวเชคอะกุมมาน	๓๐. พุทธกาวิชาดก
๒๙. พรหมโมสราชาดก	๓๑. ท้าวทุมมะกุมมาน	๓๑. เสตบัณฑิตชาดก
๓๐. เสตมุสิกชาดก	๓๒. พยานกขุมชาดก	๓๒. ปุปผราชาชาดก
(อริยฉัตตวรรค)	๓๓. พยาติคสะเถระชาดก	๓๓. พาราณสีราชาชาดก
๓๑. อริยฉัตตชาดก	๓๔. พยาสุตตะโสภณชาดก	๓๔. พรหมโมฆราชชาดก
๓๒. สุภัททราชาชาดก	๓๕. พยาอะหะพระราชาดก	๓๕. เทวรุกขกุมารชาดก
๓๓. พหลปุตตชาดก	๓๖. พยาพมมะโกคชาดก	๓๖. สลภชาดก
๓๔. พริชาดก	๓๗. ท้าวสะทินะราชาดก	๓๗. สิทธสารชาดก
๓๕. ปตีปทานชาดก	๓๘. พยาสิริพระระเสถณี	๓๘. นรชีวะชาดก
๓๖. เวลามชาดก	๓๙. พยาอะชิตะราชาดก	๓๙. อติเทวราชาชาดก
๓๗. วัณฐักุสิราชชาดก	๔๐. พยาวิปฺนระราชาดก	๔๐. สิหนาทชาดก
๓๘. สิริสาธุมารชาดก	๔๑. พยาอะระทุมระราชาดก	๔๑. สุวณฺณสังฆราชกุมารชาดก
๓๙. โสณราชชาดก	๔๒. ท้าววิริยะบัณฑิตชาดก	๔๒. สุรพักชาดก
๔๐. สุวณฺณกุมารชาดก	๔๓. พยาอะทิตตะราชชาดก	๔๓. เทวันธชาดก
(พรหมกุมารวรรค)	๔๔. พยาสุรปุระราชชาดก	๔๔. สุวณฺณกัจจณปชาดก
๔๑. พรหมกุมารชาดก	๔๕. พยาวันนะพมมะทิตชาดก	๔๕. สุบินกุมารชาดก
๔๒. สุจิตตาสชาดก	๔๖. ท้าวปะทุมมะกุมมาน	๔๖. สุวณฺณวงศชาดก
๔๓. อักขรฉัตตชาดก	๔๗. ท้าวสุระเสนชาดก	๔๗. วรรณตวรเนตรชาดก
๔๔. วัฒนชาดก	๔๘. ท้าวสิริจุพทะนีชาดก	๔๘. สิริสราชมารชาดก
๔๕. ออกตัญญูชาดก	๔๙. พยาออกชาดก	๔๙. จันทมาตชาดก
๔๖. ทุกัมมารชาดก	๕๐. พยาหมาชาดก	๕๐. สัทธตัสจิกกวัตติชาดก
๔๗. วิวาทชาดก		
๔๘. สิทธิสารจกกวัตติชาดก		
๔๙. สีสชาดก		
๕๐. มหาสุทนต์ชาดก		

ภาคผนวก ก.

เปรียบเทียบขนาดฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาต่างประเทศ

ก. ๑ เปรียบเทียบขนาดฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาพม่า

รายชื่อชาดกตามที่ปรากฏในฉบับของสำนักพิมพ์ ปัญญาสาธกฉบับของพม่ามีจำนวน ๕๐
ศิลปบรรณาการ มีดังนี้ เรื่อง เทียบเรื่องกับฉบับของไทย ได้ดังนี้

ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑) มีชาดก จำนวน ๔๘ ชาดก คือ

๑. สมุทโฆสชาดก	๖. สมุทโฆสชาดก
๒. สุธนชาดก	๑๑. สุธนกุมารชาดก
๓. สุธนุชาดก	๒๐. สัตตธนุกุมารชาดก
๔. รัตนปโชตชาดก	๒๑. รัตนปโชตชาดก
๕. สิริวิบุลยจิตตชาดก	๑๕. สิริวิบุลยจิตตราชชาดก
๖. วิบุลราชชาดก	๒๖. วิบุลราชชาดก
๗. สิริจุฬามณีชาดก	๑๗. สิริจุฬามณีราชชาดก
๘. จันทราชชาดก	๒๑. จันทกุมารชาดก
๙. สุภมิตตชาดก	๕. สุภมิตตชาดก
๑๐. สิริธรรชาดก	๙. สิริธรรมาเสฏฐิชาดก
๑๑. ทูลกบัณจิตตชาดก	๒. ทูลกบัณจิตตชาดก
๑๒. อาทิตชาดก	๑. อาทิตตราชชาดก
๑๓. ทุกัมมานิกชาดก	๔๖. ทุกัมมาราชชาดก
๑๔. มหาสุรเสนชาดก	๒๘. มหาสุรเสนกุมารชาดก
๑๕. สุวรรณกุมารชาดก	๔๐. สุวรรณกุมารชาดก
๑๖. กนกวรรณราชชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๑๗. วิริยบัณจิตตชาดก	๒๕. วิริยบัณจิต
๑๘. ธรรมโสณชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๑๙. สุทัสนชาดก	๕๐. มหาสุทัสนชาดก

๒๐. วัฏฏังคุลีราชชาดก	๓๗. วัฏฏังคุลีราชชาดก
๒๑. ไบราณกบิลราชชาดก	๔๓. อักษรลิขิตชาดก
๒๒. ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก	๘. รัมมิกบัณฑิตราชชาดก
๒๓. จาคทานชาดก	๗. ทานจาคชาดก
๒๔. ธรรมราชชาดก	๑๖. โคปาลกสาธชาดก
๒๕. นรชีวชาดก	๓. สมาสวกุมารชาดก
๒๖. สุรูปชาดก	๑๔. สุรูปราชชาดก
๒๗. มหาปทุมชาดก	๒๗. มหาปทุมชาดก
๒๘. ภัณฑาการชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๒๙. พหุลดาวิชาดก	๓๓. พหุลุตตชาดก
๓๐. เสตบัณฑิตชาดก	๓๐. เสตมุสิกชาดก
๓๑. ปุปผชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๓๒. พารามสิราชชาดก	๒๔. ทเวสิสหัสชาดก
๓๓. พรหมโมสราชาดก	๒๕. พรหมโมสราชาดก
๓๔. เทวรุกขกุมารชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๓๕. สลภชาดก	๔๒. สุจิตาบสชาดก
๓๖. สิทธิสารชาดก	๔๘. สิทธิสารจกกวัดติชาดก
๓๗. นรชีวกฐินทานชาดก	๑๒. นรชีวชาดก
๓๘. อติเทวราชชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๓๙. ปาจิตตกุมารชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๔๐. สรรพสิทธิชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๔๑. สังขปิตตชาดก	๑๐. สังขปิตตราชชาดก
๔๒. จันทเสนชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๔๓. สุวรรณกัจฉปชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๔๔. ลีโลธราชชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๔๕. วรวงสชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๔๖. อรินทมชาดก	๔. อรินทมชาดก
๔๗. รถเสนชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า
๔๘. สุวรรณสิธสาชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

ภาค ๒ (เล่ม ๒) ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ

(๑) ชาดกต่อจากชุดก่อนอีกจำนวน ๒ ชาดก คือ

๔๙. วนาวนชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๕๐. พากุลชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

(๒) ปัจฉิมภาค มีชาดก จำนวน ๑๑ ชาดก

๕๑. โสนันทชาดก

๓๙. โสณราชชาดก

๕๒. สีหนาทชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๕๓. สุวรรณสังขชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๕๔. สุรพักชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๕๕. สุวรรณกัจฉปชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๕๖. เทวันธชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๕๗. สุบินชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๕๘. สุวรรณวงศชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๕๙. วรรณุชชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๖๐. สิริสาชาดก

๓๘. สิริสากุมารชาดก

๖๑. จันทกาสชาดก

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

(๓) ปกิณณกะ จำนวน ๓ เรื่อง คือ

๑. ปิณฺณพุทธพยากรณ์

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๒. ปิณฺณพุทธศักราชวรมณนา

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

๓. อานิสงส์ผ้าบังสุกุล

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาพม่า

ที่ไม่ปรากฏในฉบับภาษาไทย

๑๓. สุวรรณกุมารชาดก

๑๕. กัมพลราชชาดก

๑๘. อัญญูปริกขารชาดก

๒๒. สาริตราชชาดก

๓๑. อริยฉัตตชาดก

๓๒. สุภัททราชชาดก

๓๔. พริราชาดก

- ๓๕. ปตีปทานชาดก
- ๓๖. เวลามาชาดก
- ๔๑. พรหมกุมารชาดก
- ๔๔. วัฒนชาดก
- ๔๕. ออกคัญญชาดก
- ๔๗. วิวาทชาดก
- ๔๘. สีสชาดก

ก. ๒ เปรียบเทียบชาดกฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาลาว

รายชื่อชาดกตามที่ปรากฏในฉบับของสำนักพิมพ์
ศิลปาบรรณาคาร มีดังนี้

ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑) มีชาดก จำนวน ๔๘ ชาดก คือ

- ๑. สมุทโฆสชาดก
- ๒. สุธนชาดก
- ๓. สุธนูชาดก
- ๔. รัตนปโชตชาดก
- ๕. สิริวิบุลยคติชาดก
- ๖. วิบุลราชชาดก
- ๗. สิริจุฬามณีชาดก
- ๘. จันทราชชาดก
- ๙. สุกมิตตชาดก
- ๑๐. สิริธรรชาดก
- ๑๑. ทูลกบั้งจิตชาดก
- ๑๒. อาทิตชาดก
- ๑๓. ทุกัมมานิกชาดก
- ๑๔. มหาสุรเสนชาดก
- ๑๕. สุวรรณกุมารชาดก
- ๑๖. กนกวรรณราชชาดก

ปัญญาสาชดกฉบับของลาวมีจำนวน ๕๐
เรื่อง เทียบเรื่องกับฉบับของไทย ได้ดังนี้

- ๑. ท้าวสมุทะโคต
- ๓. ท้าวสิสุทนต์
- ๒. ท้าวสุทนต์
- ๑๔. ท้าวจันทะปัตโต
- ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
- ๔๐. พยาวิบุณรราชชาดก
- ๔๘. ท้าวสิริจุฬะเทณีชาดก
- ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
- ๕. ท้าวสัพพะมิต
- ๓๘. พยาสิริทะระเสถณี
- ๑๑. ท้าวตุระกะบันดิด
- ๔๑. พยาอะทิตตะราชชาดก
- ๑๘. ท้าวทูกัมมะ
- ๔๗. ท้าวสุระเสนชาดก
- ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
- ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว

๑๗. วิริยบัณฑิตชาดก	๔๒. ท้าววิริยะบัณฑิตชาดก
๑๘. ธรรมโสณกชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๑๙. สุตสันชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๒๐. วัฏฏังคุลีราชชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๒๑. โบราณกบิลราชชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๒๒. ธรรมิกบัณฑิตชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๒๓. จากทานชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๒๔. ธรรมราชชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๒๕. นรชีวะชาดก	๒๗. ท้าวณะระชีวะชาดก
๒๖. สุรูปชาดก	๔๔. พยาสุรูปะราชชาดก
๒๗. มหาปทุมชาดก	๔๖. ท้าวปะทุมมะกุมมาน
๒๘. ภัณฑาคารชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๒๙. พหุลภาวีชาดก	๒๕. ท้าวพะหะลักกาวิ
๓๐. เสตบัณฑิตชาดก	๑๐. ท้าวพยาหนุเผือก
๓๑. ปุปผชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๓๒. พารามสิราชชาดก	๑๖. พยาหงสองหัว
๓๓. พรหมโมสราชชาดก	๓๖. พยาหมมะโคตชาดก
๓๔. เทวรุกขกุมารชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๓๕. สลภชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๓๖. สิทธิสารชาดก	๒๘. ท้าวสิคทิสานชาดก
๓๗. นรชีวกฐินทานชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๓๘. อติเทวราชชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๓๙. ปาจิตตกุมารชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๔๐. สรรพสิทธิชาดก	๑๙. ท้าวสัพพะสิคทิ
๔๑. สังขปิตตชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๔๒. จันทเสนชาดก	๒๒. ท้าวจันทะเสนกุมมาน
๔๓. สุวรรณกัจฉปชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๔๔. สีโสธชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๔๕. วรวงษชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๔๖. อรินทมชาดก	๔๑. พยาอะระทุมะราดชาดก

๔๗. รถมณฑล	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๔๘. สุวรรณสิทธาชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
ภาค ๒ (เล่ม ๒) ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ	
(๑) ชาดกต่อจากชุดก่อนอีกจำนวน ๒ ชาดก คือ	
๔๙. วนาวนชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๕๐. พากุลชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
(๒) ปัจฉิมภาค มีชาดก จำนวน ๑๑ ชาดก	
๕๑. โสนันทชาดก	๑๕. ท้าวคนันทะราด
๕๒. สิหนาทชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๕๓. สุวรรณสังขชาดก	๖. ท้าวสุวันนะสังขะ
๕๔. สุรัพชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๕๕. สุวรรณกัจจปชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๕๖. เทวันธชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๕๗. สุบินชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๕๘. สุวรรณวงศชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๕๙. วรรณชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๖๐. สิริสาชาดก	๔. ท้าวสิระสาकुमान
๖๑. จันทคารชาดก	๗. ท้าวจันทะคาค
(๓) ปกฉิมกะ จำนวน ๓ เรื่อง คือ	
๑. ปัญจพุทธพยากรณ์	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๒. ปัญจพุทธศักราชวรรณนา	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว
๓. อานิสงส์ผ้าบังสุกุล	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาลาว

ที่ไม่ปรากฏในฉบับภาษาไทย

๘. ท้าวทรายคำ
๙. ท้าวกวางคำ
๑๒. ท้าวมาณะมานะวะ
๑๓. ท้าวอะริณะลิสี
๑๔. ท้าวทัมมะทัสสะบัณฑิต

๒๐. ท้าวปิ่นยาพะละชาดก
๒๑. ท้าวบันคิดสาริศาตกุมมาน
๒๓. พยาช้างสะทั้น
๒๔. ท้าวจัมเปยยะชาดก
๒๖. ท้าวพยาลิงชาดก
๒๘. ท้าวพยากุศสะราตชาดก
๓๐. ท้าวเชดตะกุมมาน
๓๑. ท้าวทุมมะกุมมาน
๓๒. พยานกขุ่มชาดก
๓๓. พยาตติสะเถระชาดก
๓๔. พยาสุตตะโสสมชาดก
๓๕. พยามะหาพะระราตชาดก
๓๗. ท้าวสะทั้นนะราตชาดก
๓๘. พยาอะชิตะราต
๔๕. พยาวันนะพมมะทัตชาดก
๔๘. พยาวอกชาดก
๕๐. พยาหมาชาดก

ค. ๓ เปรียบเทียบชาดกฉบับภาษาไทยกับฉบับภาษาเขมร

รายชื่อชาดกตามที่ปรากฏในฉบับของสำนักพิมพ์
ศิลปาบรรณาคาร มีดังนี้
ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑) มีชาดก จำนวน ๔๘ ชาดก คือ

๑. สมุทโนสชาดก
๒. สุธนชาดก
๓. สุธนุชาดก
๔. รัตนปโชตชาดก
๕. สิริวิบุลภิตติชาดก

ปัญญาสชาดกฉบับของเขมรมีจำนวน ๕๐
เรื่อง เทียบเรื่องกับฉบับของไทย ได้ดังนี้

๑. สมุทโนสชาดก
๒. สุธนกุมารชาดก
๓. สุตตธนุชาดก
๔. รัตนปโชตชาดก
๕. สิริวิบุลภิตติชาดก

๖. วิบุลราชชาดก
๗. สิริจุฬามณีชาดก
๘. จันทราชชาดก
๙. สุกมิตตชาดก
๑๐. สิริธรรชาดก
๑๑. ทูลกบัณญัติชาดก
๑๒. อาทิตชาดก
๑๓. ทุกัมมานิกชาดก
๑๔. มหาสุรเสนชาดก
๑๕. สุวรรณกุมารชาดก
๑๖. กนกวรรณราชชาดก
๑๗. วิริยบัณญัติชาดก
๑๘. ธรรมโสณทกชาดก
๑๙. สุทัสนชาดก
๒๐. วัฏฏังคุลีราชชาดก
๒๑. ไบราณกบิลราชชาดก
๒๒. ธรรมิกบัณญัติชาดก
๒๓. จาคทานชาดก
๒๔. ธรรมราชชาดก
๒๕. นรชีวชาดก
๒๖. สุรูปชาดก
๒๗. มหาปทุมชาดก
๒๘. ภัณฑาคารชาดก
๒๙. พหลภาวชาดก
๓๐. เสตบัณญัติชาดก
๓๑. ปุ่ผชาดก
๓๒. พารามสิราชชาดก
๓๓. พรหมโมสรราชชาดก
๓๔. เทวรุกขกุมารชาดก
๓๕. สลภชาดก

๖. วิบุลราชชาดก
๗. สิริจุฬามณีชาดก
๘. จันทราชชาดก
๙. สุกมิตตชาดก
๑๐. สิริธรรเสฐฐิชาดก
๑๑. ทูลกบัณญัติชาดก
๑๒. อาทิตราชชาดก
๑๓. ทุกัมมานิกชาดก
๑๔. มหาสุรเสนชาดก
๑๕. สุวรรณกุมารชาดก
๑๖. กนกราชชาดก
๑๗. วิริยบัณญัติ
๑๘. ธรรมโสณทกชาดก
๑๙. สุทัสสนมหาราชชาดก
๒๐. วัตตังคุลีราชชาดก
๒๑. ไบราณกบิลปฐนทะเลชาดก
๒๒. ธรรมิกบัณญัติชาดก
๒๓. มหาปริสชาดก
๒๔. ธรรมราชชาดก
๒๕. นรชีวชาดก
๒๖. สุรูปชาดก
๒๗. มหาปทุมกุมารชาดก
๒๘. ภัณฑาคารกุมารชาดก
๒๙. พหลภาวชาดก
๓๐. เสตบัณญัติชาดก
๓๑. ปุ่ผราชชาดก
๓๒. พารามสิราชชาดก
๓๓. พรหมโมษราชชาดก
๓๔. เทวรุกขกุมารชาดก
๓๕. สลภชาดก

๓๖. สัทธิตารชาดก
๓๗. นรชีวกฐินทานชาดก
๓๘. อติเทวราชชาดก
๓๙. ปาจิตตกุมารชาดก
๔๐. สรรพสิทธิชาดก
๔๑. สังขปิตตชาดก
๔๒. จันทเสนชาดก
๔๓. สุวรรณกัจฉปชาดก
๔๔. สิโสราชาดก
๔๕. วรวงศาชาดก
๔๖. อรินทมาชาดก
๔๗. รตเสนชาดก
๔๘. สุวรรณสิทธาชาดก

ภาค ๒ (เล่ม ๒) ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ

(๑) ชาดกต่อจากชุดก่อนอีกจำนวน ๒ ชาดก คือ

๔๙. วนาวนชาดก
๕๐. พากุลชาดก

(๒) ปัจฉิมภาค มีชาดก จำนวน ๑๑ ชาดก

๕๑. โสนันทชาดก
๕๒. สีนันทชาดก
๕๓. สุวรรณสังฆชาดก
๕๔. สุรัพชาดก
๕๕. สุวรรณกัจฉปชาดก
๕๖. เทวันธชาดก
๕๗. สุบินชาดก
๕๘. สุวรรณวงศาชาดก
๕๙. วรณชาดก
๖๐. สิริสาชาดก
๖๑. จันทกาสชาดก

(๓) ปกิณณกะ จำนวน ๓ เรื่อง คือ

๓๗. สัทธิตารชาดก
๓๘. นรชีวชาดก
๓๙. อติเทวราชชาดก
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
๔๑. สัพพสิทธิชาดก
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร

ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร

๕๐. สีนันทชาดก
๕๑. สุวรรณสังฆราชกุมารชาดก
๕๒. สุรัพชาดก
๕๓. สุวรรณกัจฉปชาดก
๕๔. เทวันธชาดก
๕๕. สุบินกุมารชาดก
๕๖. สุวรรณวงศาชาดก
๕๗. วรณตวรเนตรชาดก
๕๘. สิริสราชกุมารชาดก
๕๙. จันทมาตชาดก

๑. ปัญจพุทธพยากรณ์	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
๒. ปัญจพุทธศักราชวรรณนา	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร
๓. อานิสงส์ผ้าบังสุกุล	ไม่ปรากฏในฉบับภาษาเขมร

ที่ไม่ปรากฏในฉบับภาษาไทย

๕๐. สัทธตัสจกัณฐกัตติชาดก

ค. ๔ เปรียบเทียบชาดกฉบับภาษาไทยกับฉบับเขมร

รายชื่อชาดกตามที่ปรากฏในฉบับของสำนักพิมพ์ ปัญญาสาธกฉบับของเขมรมีจำนวน ๕๐
ศิลปบรรณาการ มีดังนี้ เรื่อง เทียบเรื่องกับฉบับของไทย ได้ดังนี้

ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๑) มีชาดก จำนวน ๔๘ ชาดก คือ

๑. สมุทโณสชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับเขมร
๒. สุทธชาดก	๑-๒. สุทธชาดก
๓. สุทธชาดก	๔-๕. สุทธชาดก
๔. รัตนปโชตชาดก	๑๔. รัตนปโชตชาดก
๕. สิริวิบูลกิตติชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับเขมร
๖. วิบุลราชชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับเขมร
๗. สิริจุฑามณีชาดก	๑๒. สิริจุฑามณีชาดก
๘. จันทราชชาดก	๒๐-๒๑. จันทราชชาดก
๙. สุภมิตตชาดก	๙. สุภมิตตชาดก
๑๐. สิริธรรชาดก	๒๒. สิริธรรชาดก
๑๑. พุทธบัณฑิตชาดก	๑๓. พุทธบัณฑิตชาดก
๑๒. อาทิตชาดก	๑๘. อาทิตชาดก
๑๓. พุทธานิกชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับเขมร
๑๔. มหาสุรเสนชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับเขมร
๑๕. สุวรรณกุมารชาดก	ไม่ปรากฏในฉบับเขมร

๔๖. อรินทฆาตก	๒๕. อรินทฆาตก
๔๗. รณเสนฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๔๘. สุวรรณสิทธาฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
ภาค ๒ (เล่ม ๒) ประกอบด้วย ๓ ส่วน คือ	
(๑) ฆาตกต่อจากชุดก่อนอีกจำนวน ๒ ฆาตก คือ	
๔๙. วณานฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๐. พากุลฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
(๒) ปังณิมภาค มีฆาตก จำนวน ๑๑ ฆาตก	
๕๑. โสนันทฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๒. สีนันทฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๓. สุวรรณสังฆฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๔. สุรพิฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๕. สุวรรณกัจฉปฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๖. เทวันธฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๗. สุบินฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๘. สุวรรณวงศฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๕๙. วรณฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๖๐. สิริสาฆาตก	๖-๘. สิริสาธุการฆาตก
๖๑. จันทคารฆาตก	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
(๓) ปกณณกะ จำนวน ๓ เรื่อง คือ	
๑. ปัญญพุทธพยากรณ์	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๒. ปัญญพุทธศักราชวรรณนา	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง
๓. อานิสงส์ผ้าบังสุกุล	ไม่ปรากฏในฉบับเชียงตุง

ประวัติผู้เขียน

เดิมชื่อ : พระมหาปริดา มโหสถ (เส็งจิ้น)
เปลี่ยนชื่อ : พระมหาปริชา มโหสถ (เส็งจิ้น)
เกิด : วันพฤหัสบดีที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒
สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๔๓ หมู่ ๑ ตำบลบ้านบัว อำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท
การศึกษา : ป.ธ.๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ วัดปากคลองมะขามเฒ่า
สำนักเรียนคณะจังหวัดชัยนาท
พุทธศาสนบรรณกิจ (พร.บ.) เมื่อ ๕ มกราคม ๒๕๓๔
นิสิตปริญญาโท รุ่น ๕ เมื่อ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๓๕
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดศีลวดี ถนนจรลสนิทวงศ์ ซ.๑๒ แขวงท่าพระ เขตบางกอกใหญ่
กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐
ตำแหน่งหน้าที่ : ผู้ช่วยเจ้าอาวาส
พระปริยัตินิเทศก์ ประจำจังหวัดชัยนาท